આચાર્ય હરિભદ્રકૃત

અષ્ટક પ્રકરણ

[ભાષાનુવાદ સહિત]

સંગ્રાહક

શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલય

મુંબઈ,

સંપાદક

શ્રી ખુશાલદાસ જગજીવનદાસ

ન્યાયતીર્થ

પ્રકાશક
માનદ મંત્રીઓ, શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલય,
ગોવાળિયા ટેંક રોડ, મુંબઈ

પ્રથમાવૃત્તિ
પ્રત ૧૦૦૦

વીર સં. ૨૪૬૭
ઇ. સ. ૧૯૪૧

કિંમત ~~ચાર~~ ૬ આના

મુદ્રક
શ્રી હીરાલાલ દેવચંદ શાહ, શારદા મુદ્રણાલય, જુમામસ્જીદ સા
પાનકોર નાકા–અમદાવાદ

—પ્રકાશકીય—

અભ્યાસીને ઉપયોગી થાય અને ખાસ કરીને શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલયના અભ્યાસીને અભ્યાસમા મદદ કરે તે હેતુથી શ્રીમાન્ હરિભદ્રસૂરિના અષ્ટકપ્રકરણના મૂળ અને અર્થને છપાવવા વ્યવસ્થા કરી જૈન સાહિત્યના બે મોટા વિભાગ તત્ત્વજ્ઞાન અને ચરણકરણને અગે શ્રી તત્ત્વાર્થ સૂત્રની યોજના પંડિત સુખલાલજીએ સુંદર રીતે કરી છે, અષ્ટકપ્રકરણમા પણ આચાર્યશ્રીએ તે જ વિષયને લગતા કેટલાક મહત્વના મુદ્દાઓ ઉપર પોતાની સરળ અને લાક્ષણિક શૈલીમા સુદર પ્રકાશ પાડેલ છે આ ગ્રથનું માત્ર મૂળ અને ભાષાનુવાદ તૈયાર કર્યો હોય તો તે હાથમા રાખી વિદ્યાર્થીને તે પર ભાષણ આપી શકાય. તે પ્રકારની સગવડ ખાતર આ ગ્રથની યોજના કરી છે તેવી જ રીતે શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર માટે ગોઠવણ થોડા વખતમા અમલમા આવશે

જૈન ધર્મની વિશાળતા અને મહત્તાનો વિદ્યાથી વર્ગને ખ્યાલ બધાય અને તેનો પરિચય વધે એ આ સસ્થાનો અગત્યનો ઉદ્દેશ છે, અને તે ઉદ્દેશ આવા ગ્રથોના પ્રકાશન અને અભ્યાસથી પાર પડે તેમ હોઈ વ્યવસ્થાપક સમિતિની સમ્મતિથી આ કામ હાથ ધર્યું છે એ પ્રયોગની સફળતા પર બારિક ધ્યાન આપવાનુ રહે છે

અન્ય પાઠશાળામા પણ આ પ્રયોગ થાય એ ઇષ્ટ છે વાત એકજ છે કે વિદ્યાર્થીવર્ગ જૈન રહે, જૈન ધર્મનુ

રહસ્ય સમજે અને જૈનો વિશ્વબંધુત્વ સમજી જીવી શકે છે એ વાતનો સ્વીકાર કરે એટલે આપણો હેતુ પાર પડે તેમ છે પ્રયોગને સફળતા ઇચ્છતા એને અંગે પંડિત ખુશાલદાસે પાઠશુદ્ધિ અને અર્થનિર્ણય કરવાને અંગે લીધેલ પ્રયાસની ખાસ નોંધ લેવામાં આવે છે આ પ્રકારનુ પ્રકાશન ઉપયોગી થશે તો એ દિશાએ વધારે પ્રયાસ કરવાની સમિતિની ઇચ્છા છે ખરો આધાર તો એના પર વિવેચન કરનાર અધ્યાપકનો છે એમને અનેક ટીકાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ય છે શાસ્ત્રબોધ હોય, પૃથક્કરણ શક્તિ હોય અને વિદ્યાર્થીની વય, રૂચિ અને ગ્રહણશક્તિ પર ધ્યાન હોય તો આ પુસ્તિકા પરથી ભારે મોટી ઇમારતની રચનાની શક્યતા છે આખા જૈન સંયમ અને ચારિત્રનુ આમા દોહન છે અને એનો ઉપયોગ કરવાની આવડત પર એની સફળતા છે સંસ્થાનો આ ઉદ્દેશ પાર પડે એવી ભાવના સાથે પંડિત અધ્યાપકો એનો ખૂબ ઉપયોગ કરે, અને એને માત્ર ભૂમિકા રૂપ સમજી પોતાના જ્ઞાનને વધારવા અને વાપરવા માટે આ યોજના છે એ વાત લક્ષ્યમા રાખી એનો લાભ આપે.

અભ્યાસીને તો આ માત્ર ભૂમિકારૂપ છે એના પર મોટી ટીકાઓ છે, એના પર શાસ્ત્રનિર્માણ છે અને એના પર ખૂબ કહેવા જેવુ છે એ વાતનુ ધ્યાન રહે ચારિત્ર વગર મુક્તિ નથી અને ચારિત્ર પ્રાપ્તિની ભૂમિકાઓ છે, સ્થાનો છે અને પ્રગતિ માર્ગ દર્શન છે એ વાત લક્ષ્યમા રહે તો આ નાની પુસ્તિકામાથી ઘણું માર્ગદર્શન થશે અને પછી રૂચિ પ્રમાણે ધ્યાન યોગમા પ્રગતિ થશે એ વાત તરફ ધ્યાન ખેંચવામા આવે છે જૈન ધર્મના મૂળ પાયા નાખ-

વાના આ તો અંદરના પથ્થરો છે, એના પર મકાન બંધાશે ત્યારે તો અનોખી ભાત પડશે એ રાજમાર્ગના પ્રવેશ દ્વારો અહીં જરૂર સાંપડશે રૂચિ પ્રમાણે સંગ્રહ કરી આગળ વધવાની પ્રેરણા કરી આ ગ્રંથનો અભ્યાસ કરવા પ્રેરણા કરી અત્રે વિરમીએ

માનદ મંત્રીઓ
શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલય

—સંપાદકીય—

જૈન જગતના સમર્થ શ્રી હરિભદ્રસૂરિ જેવા સમર્થ આચાર્યની કૃતિ—અષ્ટક પ્રકરણનો અનુવાદ મૂકતા મને અતિ આનંદ થાય છે

શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલયના વિદ્યાર્થીઓના ધાર્મિક અભ્યાસક્રમમા ઉક્ત ગ્રંથ રાખવામા આવેલ છે તેથી વિદ્યાર્થીઓને ઉપયોગી થાય એવો અનુવાદ વિદ્યાલયના અધિકારીઓએ સસ્થા તરફથી જ બહાર પાડવાનો નિર્ણય કર્યો અને એ કામ મને સોંપવામા આવ્યુ મે યથાશક્ય અનુવાદો સારા બનાવવાની કોશિશ કરી છે, તેમ છતા મારો આ સર્વ પ્રથમ પ્રયત્ન છે તેથી તેમા સ્ખલના જરૂર રહી હશે. શિક્ષકો, વિદ્વાનો અને વિદ્યાર્થીઓ તે તરફ મારુ ધ્યાન ખેંચશે તો હું તેમનો આભારી બનીશ, જેથી ભવિષ્યમા તે ત્રુટિઓ દૂર થશે, અને સમાજ સમક્ષ સારામા સારો અનુવાદ રજૂ કરી શકાશે

માત્ર અનુવાદ તૈયાર કરવો, ટિપ્પણો નહિ એ અમારી મર્યાદા હતી, તેથી મૂળ શ્લોક અને તેનો અનુવાદ આપેલ છે વિદ્યાર્થીઓની દૃષ્ટિએ આ અનુવાદ હોઇને શ્લોકોનો પ્રાય અક્ષરશ અનુવાદ કરવાની કોશિશ કરેલ છે, તથાપિ અનુવાદની ભાષાનો સ્વાભાવિક પ્રવાહ કે તેની વિશેષતા ન હણાય તેની પણ યથાશક્ય કાળજી રાખેલ છે વળી આચાર્ય

જે ભાવ શ્લોકમા કહેવા માગતા હોય, તે કદાચ તેમા ન આવી શક્યો હોય અને ટીકામા તેને સ્પષ્ટ કર્યો હોય તો તેને કૌસમા મૂકીને અનુવાદમા બતાવવામા આવ્યો છે તેમજ વિશેષ સ્પષ્ટતા ખાતર જે કાઈ ઉમેરવામા આવેલ છે તેને પણ યથાશક્ય કૌસમા મૂકેલ છે ઉપરાત વિદ્યાર્થીઓની સગવડતા ખાતર ગ્રથકારનુ સક્ષિપ્ત જીવન ચરિત અને પાછળ કેટલાક પરિશિષ્ટો આપવામા આવેલ છે પાછળના આચાર્યોએ અષ્ટક પ્રકરણનો ઘણી છુટથી ઉપયોગ કરેલ છે તેથી સપાદન કાર્યમા ઉપયોગી થાય એ દ્રષ્ટિએ પરિશિષ્ટમા શ્લોકોનો અકારાદિક્રમ પણ આપેલ છે

મારે જે ખાસ કહેવાનુ છે તે એ છે કે હુ મારા પૂર્વ અનુવાદકોનો તથા સપાદનમા મદદરૂપ થયેલ ગ્રથો કે લેખોના વિદ્વાન સપાદકો તેમજ લેખકોનો અત્યત ઋણી છુ એ બધાના નામોની લાબી હારમાળા આપવાનુ ઉચિત નથી ધારતો તથાપિ આ કામમા અવારનવાર પ્રત્યક્ષ સલાહ આપીને જેમણે મને ઘણી મદદ કરી છે તેવા નામોનો અહી ઉલ્લેખ કર્યા વિના હું રહી શકતો નથી તેઓ છે મુનિશ્રી જિનવિજયજી, શ્રી મોતીચદ ગિરધર કાપડિયા અને શ્રી મોહનલાલ દલીચદ દેસાઈ શ્રી મોતીચદભાઈએ તો તેમની અનેકવિધ પ્રવૃત્તિઓમા વ્યસ્ત રહેતા હોવા છતાય મારુ બધુ લખાણ અથેતિ તપાસી જઈ કેટલીય વાર મને યોગ્ય સલાહ સૂચના આપી છે, જેથી તેમનો વિશેષ આભારી છુ આમા તેમનો સસ્થા પ્રત્યેનો અનહદ પ્રેમ પણ તરી આવે છે

અંતમા આ પુસ્તકોને બહાર પાડવામા ઘણી રીતે મદદરૂપ થયેલ ઉત્સાહી અને ધૈર્યશીલ પ્રેસ મેનેજર શ્રી. કાંતિલાલ ભાઈનો આભાર માન્યા વિના રહી શક્તો નથી

શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલય
ગોવાલિયાટેંક મુંબઈ
વિજયાદશમી ૧૯૯૭

ખુશાલદાસ

— શ્રીહરિભદ્રસૂરિ —

પોતાના આચાર અને વિચાર દ્વારા જૈન ધર્મની તથા સાહિત્યની અનુપમ સેવા કરનાર આ આચાર્ય વિક્રમની આઠમી શતાબ્દિમા[1] દિવાકર સમા દીપી રહ્યા હતા પરંતુ બીજા ઘણા આચાર્યોની માફક તેઓશ્રી પણ પોતાનું જીવન વૃત્તાંત ક્યાય આપી ગયા નથી તેમના ગ્રંથો ઉપરથી ફક્ત એટલું જ જાણી શકાય છે કે તેઓ વિદ્યાધરકુળમા થયા હતા, તેમના ધર્મગુરુનું નામ શ્રી જિનદત્તસૂરિ હતું, તેઓ શ્રી જિનભટસૂરિની આજ્ઞામા રહીને વિચરતા હતા તથા પોતાને 'યાકિની' નામના એક વિદુષી જૈન સાધ્વીના ધર્મપુત્ર તરીકે ઓળખાવતા હતા[2] તેમણે 'ભવવિરહ'[3] એવું પોતાનું

---

1 શ્રીહરિભદ્રના સમય નિર્ણય પરત્વે અનેક ઉહાપોહ થયેલ છે પરંતુ હવે તેઓ વિ. સં ૭૦૦ થી ૭૭૦ લગભગ થયેલ હોવા જોઇએ એમ સાબિત થઈ ચૂક્યુ છે તે માટે જૂઓ—

(૧) 'हरिभद्रका समयनिर्णय' નામનો લેખ જૈન સાહિત્ય સંશોધક પ્રથમ ખંડ પૃ ૨૧ થી

(૨) શ્રી મોતીચંદ ગિરધરલાલ કાપડિયાનો 'શ્રીસિદ્ધર્ષિ' નામનો ગ્રંથ ભાગ ૭

૨ "समाप्ता चेयं शिष्यहिता नामावश्यकटीका । कृतिः सिताम्बराचार्यजिनभटनिगदानुसारिणो विद्याधरकुलतिलकाचार्यजिनदत्तशिष्यस्य धर्मतो याकिनीमहत्तरासूनो अल्पमतेराचार्यहरिभद्रस्य"

૩ પ્રબંધકોશમા શ્રીરાજશેખરસૂરિ 'હરિભદ્રસૂરિ પ્રબંધ'મા કહે છે કે તેમના બે પ્રિય ભાણેજો અને શિષ્યોનો બૌદ્ધોને હાથે વધ થયો હતો તેથી વિરહ પછીથી તેમણે પોતાના ૧૪૪૦ ગ્રંથોને અંતે 'ભવવિરહ' એવો ઉપનામસૂચક શબ્દ વાપરેલ છે

અને આપનો શિષ્ય બનાવો " એમ કહી તેમણે પોતાની ભીષ્મ પ્રતિજ્ઞાની હકીકત કહી સમજાવી પરંતુ સાધ્વીથી પુરુષને દીક્ષા દઈ શકાય નહિ કે પોતાના શિષ્ય કરી શકાય નહિ એવો જૈનાચાર હોવાથી ચતુર સાધ્વીજી હરિભદ્રને સમજાવી પોતાના ધર્મગુરુ શ્રી જિનદત્તાચાર્ય પાસે લઈ ગયા અને અર્થ સમજાવવા વિનતિ કરી

આ રીતે પુરોહિતજી જૈન સાધુઓના પરિચયમા આવ્યા સાધ્વીની વિનયશીલતા અને સાધુની સરળતા તથા સહૃદયતાનો પ્રત્યક્ષ પાઠ પહેલવહેલો ત્યાજ મળ્યો. તે જ વખતે શ્રી જિનદત્તસૂરિ પાસે દીક્ષા લીધી અને સાધ્વીને પોતાના 'ધર્મજનની' તરીકે સ્વીકાર્યા આ સાધ્વી તે 'યાકિની મહત્તરા' જ, કે જે હરિભદ્ર જેવા ધર્મપુત્રને પામીને અમર બની ગયા

આમ જ્ઞાન અને ગુણનો ભેદ સમજાયો અને અસાધારણ વિદ્વાનનો અસાધારણ અહંકાર અસાધારણ રીતે ઓગળી ગયો પહેલાના સકળશાસ્ત્રજ્ઞ પુરોહિતપ્રવર હવેથી 'અલ્પમતિ' અણગાર બની ગયા. અને સજ્જનતા, સુજનતા અને સહૃદયતાના સ્રોતને એ મહાનુભાવ જીવનભર વહેવરાવતા રહ્યા

દીક્ષા લીધા પછી અહિંસા, અનાગ્રહ અને અકષાયના પાયા પર રચાયેલા જૈન આગમોનો અભ્યાસ શરૂ કરી દીધો અને પોતાનુ જીવન તદનુસાર બનાવતા ગયા કાળક્રમે શાસ્ત્રોમા પ્રવીણ થતા જ ગુરુએ તેમને આચાર્યપદે સ્થાપ્યા.

શિષ્ય મડળ

શિષ્યો સબધી માહિતી આપવાની બાબતમા પ્રબધકારો જૂદા પડે છે પ્રભાવકચરિત્રકાર અને પ્રબધકોષકાર જણાવે છે કે શ્રી હરિભદ્રસૂરિને હસ અને પરમહસ નામના બે શિષ્યો હતા આ શિષ્યો તેમના ભાણેજો થતા હતા તે બન્ને યુદ્ધવિદ્યાનિપુણ હતા અને સહસ્રયોધી કહેવાતા હતા પરતુ કોઈ ખાસ નિમિત્તને કારણે મામા પાસે જતા તેમના ઉપદેશથી પ્રેરાઇને દીક્ષા લીધી તે વખતે બૌદ્ધ લોકોનુ જોર બહુ હતુ તેથી તેમણે જૈનાગમોના પૂર્ણ અભ્યાસ પછી બૌદ્ધમઠોમા જઇને બૌદ્ધશાસ્ત્રોમા નિષ્ણાત થવા ધાર્યું તેમણે ગુરુને પોતાની ઇચ્છા જણાવી, પરતુ તે સમયે પ્રવર્તતા ભિન્ન મતાવલબીઓ વચ્ચેના પરસ્પર દ્વેષભાવનો વિચાર કરીને ગુરુએ બીજે કયાય ન જતા પોતાની પાસે રહીને જ અભ્યાસ કરવાની સલાહ આપી શિષ્યોને આ સલાહ રૂચી નહિ અને ગુરુ પાસેથી પરાણે આજ્ઞા લઇને એક બૌદ્ધ વિદ્યાપીઠમા જવા ઉપડયા કે જ્યા ૧૫૦૦૦ વિદ્યાર્થીઓ વિદ્યાભ્યાસ કરી રહ્યા હતા ઘણા વર્ષો સુધી ત્યા અભ્યાસ કર્યા બાદ તેમના જૈન હોવાની ખબર પડી જતા, તે બન્ને ભાઇઓ ત્યાથી નાસી છૂટયા પરતુ ત્યાના બૌદ્ધ રાજાના લશ્કરે વિદ્યાપીઠના કુલપતિના કહેવાથી તેમનો પીછો પકડયો તેમા મોટો ભાઈ હસ મરાયો અને નાનો ભાઇ પરમહસ નજીકના સૂરપાળ નામના રાજાની મદદથી થોડો આશ્રય પામ્યો અને છેવટે ગુરુ પાસે જઈ શકયો ગુરુને પોતાના વીતક કહી સભળાવી તે મર-

ણુને શરણુ થયો[1] આમ બન્ને પ્રિય શિષ્યોનો બૌદ્ધો દ્વારા નાશ થયો બાહ્યેજ તેમજ શિષ્યોનો નાશ અને જૈનધર્મની હીયણુ નજર સમક્ષ આવી ઊભા રહ્યા એકપાથી અણુગાર કષાયની જાજ્વલ્યમાન મૂર્તિ બની ગઈ તે જ ક્ષણે તેમણે ત્યાના કુલપતિને હરાવી તેનો નાશ કરવાનો નિર્ણય કર્યો અને ત્યાથી બૌદ્ધ નગર તરફ વિહાર કર્યો વચ્ચે સૂરપાળ રાજાની રાજધાનીમા રોકાયા અને ત્યાથી શાસ્ત્રાર્થ માટે બૌદ્ધાચાર્યને કહેણુ મોકલાવ્યુ બૌદ્ધાચાર્યે ઉન્મત્તભાવે ઉત્તર મોકલાવ્યો કે અમોને શાસ્ત્રાર્થ કરવાનુ એકજ શરતે મજુર છે કે જે હારે તેનો તેલની ઉકળતી કડાઇમા હોમ કરવામા આવે શ્રી હરિભદ્રે એ શરત મજુર રાખી સૂરપાળ રાજાના દરબારમા સભાપતિ અને શ્રોતાગણુની ભરચક હાજરી વચ્ચે પહેલેથી નક્કી કરેલ રીત મુજબ શાસ્ત્રાર્થ શરૂ થયો બૌદ્ધ કુલપતિએ પૂર્વ પક્ષ કરતા ક્ષણિકવાદનું સ્થાપન અને સમર્થન કર્યું હવે ઉત્તર પક્ષ કરવા હરિભદ્રસૂરિ ઊઠયા અને તેમણે સૌના આશ્ચર્ય વચ્ચે ક્ષણિકવાદનુ

---

૧ અહી પ્રબધકોશકાર જુદા પડે છે તેઓ કહે છે કે ગુરુ પાસે પહોચતા પહેલા જ રાતે દરવાજા બધ થઇ જવાને કારણે પરમહસ બહાર દરવાજા પાસે સૂતો હતો અને બૌદ્ધ રાજાના સિપાહીઓએ આવીને તેનો શિરચ્છેદ કર્યો હરિભદ્રને ખબર પડતા જ તેમણે તેલની કડાઇઓ ઉકળાવી અને આકાશ માર્ગે પક્ષીના રૂપમા બૌદ્ધ સાધુઓને ખેચી લાવીને હોમવા લાગ્યા ગુરુને આ વાતની ખબર પડતા તેમણે ચાર ગાથાઓ આપીને બે સાધુઓને મોકલ્યા હરિભદ્રનો કોપ શમ્યો અને પ્રાયશ્ચિત્તરૂપે ૧૪૪૦ ગ્રથો રચ્યા

જડમૂળથી ખડન કરી અનેકાતવાદની સ્થાપના કરી તથા તેના સમર્થનમા અનેક અકાટય યુક્તિઓ રજુ કરી પોતાનુ આસન ગ્રહણ કર્યું સૂરીશ્વરને સાભળ્યા પછી ઉત્તર આપવા કોઈ સુગતશિષ્ય સામે આવ્યો નહિ મભામા સર્વત્ર મૌન છવાયું છેવટે મભાપતિ અને સભ્યોએ 'કુલપતિ પરાભૂત' એ જાહેરાત દ્વારા શાત વાતાવરણ ક્ષુબ્ધ કરી મૂક્યું પોતાની જ શરતનો ભોગ પોતાને જ થવુ પડશે એવુ કુલપતિએ સ્વપ્ને પણ માન્યું નહિ હોય આખરે ઉકળતી તેલની કડાઇમા તેમનો હોમ થયો આમ એક પછી એક એમ પાચ છ બૌદ્ધાચાર્યોને હરાવી તેમને પણ યમસદન મોકલ્યા બરાબર તેજ સમયે હરિભદ્રના આજ્ઞાગુરુ શ્રીજિનભટસૂરિ તરફથી આવેલ બે શિષ્યોએ તેમના હાથમા ગુરૂએ મોકલેલ ત્રણ ગાથાઓ[1] મૂકી વાચતા જ હરિભદ્રનો મોહભાવ તૂટ્યો અને તરત શાસ્ત્રાર્થ બધ કર્યો જો આ ગાથાઓ સમયસર ન આવી હોત તો હજુ પણ ન જાણે બીજા કેટલાયને યમરાજના અતિથિ થવુ પડયુ હોત

પરતુ કથાવલીમા આ વિષયક હકીકત જુદી છે તેનો સાર આ પ્રમાણે છે

"હરિભદ્રને સર્વશાસ્ત્રકુશળ જિનભદ્ર અને વીરભદ્ર નામના બે શિષ્યો હતા તે સમયે ચિત્તોડમા બૌદ્ધમતનુ બાહુલ્ય હતુ તેથી હરિભદ્રના જ્ઞાન અને કળાની બૌદ્ધો ઘણી ઇર્ષ્યા કરતા હતા એજ સબબથી હરિભદ્રના તે બન્ને શિષ્યોને બૌદ્ધોએ એકાતમા મારી નાખ્યા કોઇપણ રીતે

૧ પ્રબધકોશમા ચાર ગાથાઓ મોકલ્યાનો ઉલ્લેખ છે

હરિભદ્રને એ વાતની ખબર પડતા ઘણુ દિલગીર થઈને તેમણે અનશન કરવાનો નિર્ધાર કર્યો પણ પ્રવચનના પ્રભાવક જાણીને બધાએ તેમને તેમ કરતા રોકયા છેવટે હરિભદ્રે ગ્રથરાશિને જ પોતાની શિષ્ય સતતિ માની અને તેની રચનામા તેઓ વિશેષ ઉદ્યમવાન થયા"

હવે આ બન્ને હકીકતોની આપણે સમીક્ષા કરીએ ગૌદ્ધનગર કયા આવ્યુ સુરપાળ કયાનો રાજા હતો કયા વશનો હતો એ બધા વિષે કાઇ જાણી શકાયુ નથી બીજુ ૧૪૦૦ કે ૧૪૪૦ ગ્રથોની કલ્પના અવાસ્તવિક જેવી લાગે છે (કદાચ હરિભદ્રસૂરિના નામે ચઢેલ લગભગ ૮૮ ગ્રથોના તે પ્રકરણો હોવા જોઇએ.) ત્રીજુ હસ અને પરમહસ જેવા બીજા કોઇના નામો જૈન પરપરામા હજુ સુધી સભળાયા નથી ચોથુ હરિભદ્રની સમભાવી પ્રકૃતિ, તેમની યોગનિષ્ઠા અને 'ભવવિરહ' જેવુ તેમનુ અસાધારણ અને લાક્ષણિક ઉપનામ એ બધાનો વિચાર કરતા ઉપર્યુક્ત રીતનુ વર્ણનનુ તેમનામા હશે કે નહિ એ શકાસ્પદ છે, તેમની પાસે રહીને અભ્યાસ કરનાર શ્રી ઉદ્યોતનસૂરિએ કે તરત પછી થયેલ શ્રી સિદ્ધર્ષિએ તેમના આવા ઝનુનનો કે ૧૪૪૦ ગ્રથોના નિર્માણનો કયાય ઉલ્લેખ કર્યો લાગતો નથી હવે કથાવલીકારની શિષ્યો સબધી માહિતીનો વિચાર કરીએ જોકે આવી હકીકત આપનાર તેઓ એકલા જ છે છતા શ્રી હરિભદ્રની પ્રકૃતિની સાથે બધ બેસે એવી એ હકીકત જરૂર લાગે છે

બન્ને પ્રકારની હકીકતો ઉપરથી એટલુ તો જરૂર જણાય છે કે હરિભદ્રના શિષ્યોનો બૌદ્ધોને હાથે વધ થયો

હતો પછી પોતાના હાથથી દીક્ષિત શિષ્યો તેમને રહ્યા ન હતા, છતા તેમની પાસે રહીને અભ્યાસ કરનારા શિષ્યો તો અવશ્ય હોવા જોઇએ તેવામાના એક તો 'કુવલયમાલા'ના કર્તા દાક્ષિણ્યચિન્હ શ્રી ઉદ્યોતનસૂરિ છે તેમણે કુવલયમાલાના અતે હરિભદ્રને ન્યાય અને ને અભ્યાસ કરાવનાર ગુરુ તરીકે સ્વીકાર્યા છે

છેલ્લા શ્રુતધર

છેલ્લે તેમની આધ્યાત્મિક, આગમિક અને સાહિત્યિક યોગ્યતાનો વિચાર ન કરીએ તો જે કારણે આજે હરિભદ્રસૂરિ આપણા મનોમદિરમા વિરાજે છે અને આપણે તેમના ગુણગાન ગાઇએ છીએ, તે કારણ અધારામા જ રહી જાય અને આપણુ આ ચરિત્ર પણ અધુરુ જ કહેવાય

કથાવલીકાર તેમને છેલ્લા શ્રુતધર કહીને સબોધે છે પ્રભાવક ચરિત્રકાર શ્રી પ્રભાચદ્ર સૂરિ જેવા અનેક આચાર્યો એ તેમને ૧૪૦૦ ગ્રથોના–પ્રકરણોના રચયિતા કહીને સ્તવ્યા છે અત્યારે પણ તેમનો જે ગ્રથરાશિ જૈન ભડારોમા જળવાઈ રહ્યો છે તે એટલો બધો વિશાળ છે કે તેમને સપૂર્ણપણે અવગાહવાનુ કાર્ય પણ સામાન્ય માણસને માટે દુશક્ય છે તેમના નાના મોટા અઠ્ઠાસી ગ્રથોના નામો આજે આપણને મળી આવે છે તેમાના ઘણા છપાયા છે અને કેટલાક છપાયા વિનાના છે અને કેટલાકના માત્ર નામો જ મળ્યા છે[1]

તેઓ પ્રકાન્ડ આગમિક હતા જૈન આગમો ઉપર

[1] વિગત માટે જુઓ શ્રી કલ્યાણવિજયજી દ્વારા સપાદિત

સસ્કૃતમા ટીકા લખનાર સર્વ પ્રથમ આ આચાર્ય જ હતા તેમની પહેલા આગમો ઉપર નિર્યુક્તિઓ, ચૂર્ણિઓ અને ભાષ્યો જે કાઈ લખાણુ છે, તે બધુ પ્રાકૃતમા જ છે તેમની આ પહેલ ખૂબ જ અનુકરણીય થઈ પડી

વળી તેમણે ટીકાની માફક સ્વતત્ર પ્રકરણ ગ્રથો પણ રચ્યા છે, તેથી તેઓ પ્રકરણકાર પણ હતા જેમા કોઈ પણ વિષય પદ્ધતિસર શાસ્ત્રીય રૂપમા ગોઠવાયેલ હોય તે પ્રકરણ- ઉપલબ્ધ સાહિત્ય ઉપરથી જણાય છે કે શ્રી ઉમાસ્વાતિએ તત્ત્વાર્થાદિ પ્રકરણ ગ્રથો લખીને જૈન સાહિત્યમા નવી પ્રણાલિકા શરૂ કરી, શ્રી સિદ્ધસેને તેને વિકસાવી અને શ્રી હરિભદ્રે તો તે પ્રણાલિકાને એટલી હદે વિકસાવી કે તે દ્વારા તેમણે સમસ્ત જૈનવાઙ્મયને જનતા સમક્ષ વ્યવસ્થિત રૂપમા લાવી મૂક્યું પ્રસિદ્ધ જર્મન વિદ્વાન શ્રી હરમન જેકોબીના શબ્દોમા કહીએ તો 'શ્રી હરિભદ્રે શ્વેતામ્બરોના સાહિત્યને પૂર્ણતાની ઊચી ટોચે પહોચાડયુ છે'

જૈન શ્રુતસાહિત્ય મુખ્યપણે ચાર વિભાગોમા વહેચાયેલુ છે તે દરેક વિભાગને અનુયોગ કહેવામા આવે છે તે ચારેય અનુયોગો ઉપર તેમણે સ્વતત્ર ગ્રથો રચ્યા છે દા ત.

(૧) દ્રવ્યાનુયોગ–ધર્મસગ્રહણિ આદિ

(૨) ગણિતાનુયોગ–ક્ષેત્રસમાસટીકા

(૩) ચરણકરણાનુયોગ–પચવસ્તુ, ધર્મબિદુ આદિ

૧ જુઓ શ્રી. દે લા ગ્રથસમિતિ દ્વારા પ્રકાશિત ધર્મસગ્રહણિ ભાગ ૨જો તેમાં શરૂઆતનો 'ગ્રથકાર પરિચય નામનો લેખ (સસ્કૃતમાં) પૃ ૧૩થી ૧૯

(૪) ધર્મકથાનુયોગ–સમરાઈચ્ચકહા, ધૂર્તાખ્યાન આદિ

દર્શનશાસ્ત્રોનો તેમનો અભ્યાસ પણ તેટલોજ તલસ્પર્શી હતો, એટલુ જ નહિ બલ્કે એક આદર્શ દાર્શનિકને છાજે તેવા સમન્વય અને મધ્યસ્થતાની વિશિષ્ટ દૃષ્ટિપૂર્વકનો હતો તેમના 'અનેકાંતજયપતાકા' 'શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચય' અને 'ષડ્દર્શનસમુચ્ચય' જેવા દાર્શનિક ગ્રંથો વાચકને તેમની એ વિશેષતાનો વારવાર પરિચય કરાવે છે

મધ્યસ્થભાવ એ એમનો જીવનમંત્ર હતો તેમણે કહ્યુ છે કે—

"पक्षपातो न मे वीरे, न द्वेष कपिलादिषु ।
युक्तिमद्वचन यस्य, तस्य कार्य परिग्रह ॥"

"વીર પ્રભુ પ્રત્યે મારો પક્ષપાત નથી, તેમજ કપિલ કે કણાદ, બ્રહ્મા કે બુદ્ધ કોઈ તરફ મારો દ્વેષભાવ પણ નથી જેનુ વચન યુક્તિયુક્ત હોય તેનો જ સ્વીકાર કરવો જોઈએ"

ખરેખર! અનેકાંતના રહસ્યને આચરણમા ઉતારનાર સિવાય, જૈનધર્મના સાચા પ્રભાવક પુરુષ વિના, બીજા કોઈથી ઉપરના શબ્દો ઉચ્ચારાય તેમ નથી તેમની ગુણગ્રાહક બુદ્ધિનો, તેમના સમભાવી સ્વભાવનો તથા માત્ર તાત્વિક વસ્તુ તરફના તેમના પક્ષપાતનો આ શ્લોક સુદર નમૂનો છે આવા કેટલાય બીજા નમૂનાઓ આપણને તેમના ગ્રંથોમાથી મળી રહે છે દાર્શનિકોમા દેખાય છે તેવી ઉચ્છૃખલતા અને અન્યને માટેના અતિ હલકા અભિપ્રાય તેમના ગ્રંથોમા ગોત્યા પણ મળતા નથી ભારતીય દાર્શનિકોની સાથે તુલના કરતા શ્રી જિનવિજયજી જણાવે છે કે—

"ભિન્ન ભિન્ન મતોના સિદ્ધાંતોની વિવેચના કરતી વખતે પોતાથી વિરોધીમતવાળા વિચારકોનો પણ ગૌરવપૂર્વક નામોલ્લેખ કરવાવાળા અને સમભાવપૂર્વક મૃદુ અને મધુર શબ્દો દ્વારા વિચારમીમાંસા કરવાવાળા એવા કોઈ વિદ્વાન જો ભારતીય સાહિત્યના ઇતિહાસમા ઉલ્લેખ કરાવા યોગ્ય હોય તો તેમનામા શ્રી હરિભદ્રનુ નામ સૌથી પ્રથમ લખાવા યોગ્ય છે"[1] ધાર્મિક અસહિષ્ણુતાના આ યુગમા શ્રી હરિભદ્રનુ ચરિત્ર આપણા દીલ ઉપર કેવી સુંદર છાપ પાડી રહ્યુ છે?

વિષય નિરૂપણની તેમની શૈલી પણ અનોખી જ છે સામાના દીલમા પોતાની વાત ઉતારવી સહેલી નથી પરંતુ શ્રી હરિભદ્રે એ કળાને હસ્તગત કરી હતી. સમજાવવાની સચોટ શૈલીના અનેક નમૂનાઓ તેમના ગ્રંથોમા યત્રતત્ર વિખરાયેલા પડયા છે તે સબધમા પં બેચરદાસજી જણાવે છે—

"હુ દૃઢતાપૂર્વક જણાવી શકુ છુ કે ભગવંત મહાવીરના શાસનમા જે જે ગ્રથકાર આચાર્યો થઈ ગયા છે, તે બધામા આ એક શ્રી હરિભદ્રજી જ આવા સમર્થ સમજાવનાર મને જડયા છે બીજી એની જોડી કયાય ગોતી પણ મળી નથી"[2]

---

૧ જુઓ 'हरिभद्रका समयनिर्णय'

જૈન સા૦ સ૦ ૧ લો ખડ પૃ ૨૧

૨ જુઓ 'જૈન દર્શન' પ્રસ્તાવના પૃ ૩૪

પ્રકાશક—મનસુખલાલ રવજીભાઈ

તેમણે લખેલ 'સમરાદિત્ય કથા' કથા સાહિત્યમા ઊચુ સ્થાન ભોગવે છે, તેમની કવિકલ્પનાનો તે નાદર નમૂનો છે

તેમનો આધ્યાત્મિક વિકાસ પણ અનુપમ હતો 'ભવ-વિરહ' જેવુ વિલક્ષણ ઉપનામ તેમની યોગાનુભૂતિને જ સૂચવે છે તેમણે 'યોગ દૃષ્ટિસમુચ્ચય' 'યોગબિંદુ' 'ષોડશક,' 'યોગવિંશિકા' જેવા યોગવિષયક ગ્રંથો રચીને પોતાના આધ્યાત્મિક ગહન ચિંતનનો પરિચય કરાવ્યો છે એ ગ્રંથો રચીને તો તેમણે જૈન યોગ સાહિત્યમા તદ્દન નવી ભાત પાડી છે

૫ સુખલાલજીએ નીચેના શબ્દોમા શ્રીહરિભદ્રની યોગ્યતા અને તેમની સેવાનો સક્ષિપ્ત ખ્યાલ આપી દીધો છે

"તેમની બહુશ્રુતતા, તેમની સર્વતોમુખી પ્રતિભા, મધ્યસ્થતા, અને સમન્વયશક્તિનો પરિચય તેમના ગ્રંથો પરથી યથાર્થ રીતે થાય છે તેમની શતમુખી પ્રતિભાનો સ્રોત તેમના બનાવેલ ચાર અનુયોગવિષયક ગ્રંથોમા જ નહિ બલ્કે જૈન ન્યાય તથા ભારતવર્ષીય તત્કાલીન સમગ્ર દાર્શનિક સિદ્ધાંતોની ચર્ચાવાળા ગ્રંથોમા પણ વહેલો છે આટલુ કરીને જ તેમની પ્રતિભા મૌન થઈ નથી, તેણે તો યોગમાર્ગમા એક એવી દિશા બતાવી જે કેવળ જૈન યોગ સાહિત્યમા જ નહિ પરંતુ આર્યજાતીય સંપૂર્ણ યોગવિષયક સાહિત્યમા એક નવી વસ્તુ છે"[1]

પરંતુ આગમિક, દાર્શનિક, આધ્યાત્મિક અને સાહિત્યિક તરીકેનો પોતાનો પરિચય આપીને જ તેઓ અટક્તા નથી, સુધારક તરીકે પણ આપણી સમક્ષ આવીને તેઓ

૧ જુઓ 'યોગદર્શન તથા યોગવિંશિકા'ની પ્રસ્તાવના પૃ ૫૯-૬૦

ઊભા રહે છે તેમના સમયમા ઘર કરી બેઠેલો ચૈત્યવાસી જૈન સાધુઓનો મઠા તેમને શ વની માફક સાલતો હતો અને તેથી તે મઠા સામે તેમણે જબરજસ્ત વિરોધ જાહેર કર્યો હતો 'સબોધપ્રકરણ' નામનો તેમનો ગ્રથ તેમના ઉક ભાટનુ નિર્બિબ છે તે સાધુઓ દેવદ્રવ્યને પોતાના અગત ઉપયોગમા વાપરી નાખી ભગવાન મહાવીરના ઉચ્ચકોટીના ત્યાગમાર્ગને વગોવી રહ્યા હતા ત્યા સુધી કે ખાનગી મિ-કત રાખી વ્યાજવટુ પણ કરતા હતા એકલી સ્ત્રીઓ સામે ગાના કે વ્યાખ્યાન વાચના, વિના કારણે કટિવસ્ત્ર વાપરતા, રાત્રે સ્ત્રીઓને ઉપાશ્રયમા આવવા દેતા, તાબુલ વગેરે સુખ વાસનો ઉપયોગ કરના, ઉચ્ચાટન, મત્રતત્ર, વૈદુ વગેરે દ્વારા પૈસા પેદા કરતા, પરસ્પર વેરવૃત્તિ વધે એવી રીતે શ્રાવ-કોને સલાહ આપતા અને પોતાના વાડાને મજબુત કરવા લગ્નવ્યવહાર જોડવામા ભાગ લેતા, પરનિંદા અને આત્મપ્રશસા તો તેમને હમેશની આદત જેવા થઈ રહ્યા હતા આમ ભગ વાન મહાવીરના અહિંસા, સત્ય, અચૌર્ય, બ્રહ્મ અને અપરિ ગ્રહ જેવા મહાન વ્રતોનો છડેચોક ભગ કરી રહ્યા હતા આગળ ચાલતા શ્રીહરિભદ્રસૂરિ જણાવે છે "તેઓ સાધુઓ નથી પણ પેટભરાઓનુ પેડુ છે"

આવી પ્રવર્તતી સ્થિતિનો તેમણે સામનો કર્યો હતો, તથા પોતાની પ્રતિભા અને આચરણદ્વારા તેવા વ્યવહારવાળા સાધુઓના સામર્થ્યને હચમચાવી મૂક્યુ હતુ

આ બધા ઉપરથી એમ લાગે છે કે તેમનુ જીવન એક આદર્શ નમૂનો હતો સમારથી છૂટવાની અને અન્ય પ્રાણીઓને છોડવાની તેમની તત્પરતા યત્રતત્ર તરવરી આવે છે

અષ્ટકપ્રકરણ વિષયાનુક્રમણિકા

નોટ —દરેક અષ્ટકની નીચે તેનો વિગતવાર વિષયક્રમ આપેલ છે તેમાં જે આંકો છે તે શ્લોકોના અંક સમજવા

સંરક્ષક અને પોષક છે ૫-આત્માની નિત્યાનિત્યતાની સિદ્ધિ ૬-દેહ વ્યાપી આત્મા સ્વીકાર્યે તેની ઊર્ધ્વ અધોગતિ થઈ શકે છે ૭ અહિંસાદિની વિચારણામાં મધ્યસ્થભાવની આવશ્યકતા ૮

અષ્ટક પ્રકરણ

[આચાર્યહરિભદ્રકૃત]

—o—

महादेवाष्टकम्

[१]

यस्य संक्लेशजननो रागो नास्त्येव सर्वथा ।
न च द्वेषोऽपि सत्त्वेषु शमेन्धनदवानलः ॥ १ ॥
न च मोहोऽपि सज्ज्ञानच्छादनोऽशुद्धवृत्तकृत् ।
त्रिलोकख्यातमहिमा महादेवः स उच्यते ॥ २ ॥

જેને ક્લેશોત્પાદક રાગ બિલકુલ નથી, જેને શમનારૂપી ઇન્ધનનો નાશ કરનાર દાવાનળસમો દ્વેષ પણ નથી અને જેને સદ્જ્ઞાનાચ્છાદક અશુદ્ધ–કલુષિત–આચરણ કરનારો મોહ પણ નથી, તે ત્રણ લોકમાં પ્રસિદ્ધમહિમાવાળો મહાદેવ કહેવાય છે [૧—૨]

यो वीतरागः सर्वज्ञो यः शाश्वतसुखेश्वरः ।
क्लिष्टकर्मकलातीतः सर्वथा निष्कलस्तथा ॥ ३ ॥
यः पूज्यः सर्वदेवानां यो ध्येयः सर्वयोगिनाम् ।
यः स्रष्टा सर्वनीतीनां महादेवः स उच्यते ॥ ४ ॥

જે વીતરાગ છે, જે સર્વજ્ઞ છે, જે શાશ્વત સુખનો સ્વામી છે, જે ક્લેશકર કર્મકલા-કર્મરજથી રહિત છે, જે સર્વથા શરીર રહિત છે, જે બધા દેવોનો પૂજ્ય છે, બધા યોગીઓનો આરાધ્ય (દેવ) છે, જે બધી નીતિ-નય-ન્યાયનો ઉત્પાદક છે તે મહાદેવ કહેવાય છે [૩-૪]

एव सद्वृत्तयुक्तेन येन शास्त्रमुदाहृतम् ।
शिववर्त्म परं ज्योतिस्त्रिकोटीदोषवर्जितम् ॥ ५ ॥

ઉપર્યુક્ત નિષ્કલંક આચરણવાળા જે દેવે મોક્ષમાં સમુ પરમ પ્રકાશરૂપ, (આદિ, મધ્ય અને અંત એ) ત્રણેય કોટી-વિભાગોમાં દોષ રહિત શાસ્ત્ર સર્જ્યું છે, (તે મહાદેવ કહેવાય છે) [૫]

यस्य चाराधनोपाय सदाज्ञाभ्यास एव हि ।
यथाशक्ति विधानेन नियमात्स फलप्रद ॥ ६ ॥

વળી જેની આજ્ઞાનો-આગમોનો અભ્યાસ જ -યથા શક્તિ આચરણમાં ઉતારવાથી અવશ્ય ફળ આપતો હોવાથી- (તેની) આરાધના-પ્રસાદ-કૃપા પ્રાપ્ત કરવાના એક માત્ર ઉપાય-હેતુરૂપ છે, (તે મહાદેવ છે) [૬]

सुवैद्यवचनाद्यद्वद्व्याधेर्भवति सक्षय ।
तद्वदेव हि तद्वाक्यात् ध्रुव ससारसक्षय ॥ ७ ॥

જેવી રીતે ઉત્તમ વૈદ્યના વચનથી અર્થાત્ તેના વચનાનુસારી વર્તનથી રોગનો નાશ થાય છે, તેવી રીતે મહાદેવના વચનથી અર્થાત્ તેમના વચનાનુસારી વર્તનથી સંસારક્ષય નિશ્ચિત છે [૭]

एवम्भूताय शान्ताय कृतकृत्याय धीमते ।
महादेवाय सततं सम्यग्भक्त्या नमोनमः ॥ ८ ॥

ઉપર્યુક્ત ગુણવિશિષ્ટ, શાન્ત, કૃતકૃત્ય, ધીમાન મહાદેવને સમ્યગભક્તિભાવે સતત નમસ્કાર હો [૮]

—०—

स्नानाष्टकम्

[२]

द्रव्यतो भावतश्चैव द्विधा स्नानमुदाहृतम् ।
बाह्यमाध्यात्मिकं चेति तदन्यैः परिकीर्त्यते ॥ १ ॥

સ્નાન બે પ્રકારનુ કહેવામા આવ્યું છે, (૧) દ્રવ્ય સ્નાન (૨) ભાવ સ્નાન અન્યધર્માવલબીઓ તેને જ અનુક્રમે (૧) બાહ્ય સ્નાન અને (૨) આધ્યાત્મિક સ્નાન તરીકે કહે છે [૧]

जलेन देहदेशस्य क्षणं यच्छुद्धिकारणम् ।
प्रायोऽन्यानुपरोधेन द्रव्यस्नानं तदुच्यते ॥ २ ॥

જળથી (કરાએલુ) સ્નાન કે જે ક્ષણભર દેહની શુદ્ધિનું કારણ બને છે, તે પ્રાય બીજા નવા મેલને રોકવામા અસમર્થ હોવાથી દ્રવ્યસ્નાન કહેવાય છે [૨]

कृत्वेदं यो विधानेन देवतातिथिपूजनम् ।
करोति मलिनारम्भी तस्यैतदपि शोभनम् ॥ ३ ॥

भावशुद्धिनिमित्तत्वात्तथानुभवसिद्धितः ।
कथञ्चिद्दोषभावेऽपि तदन्यगुणभावतः ॥ ४ ॥

પાપકારી વ્યાપાર કરનાર જે ગૃહસ્થ વિધિપૂર્વક સ્નાન કરીને દેવતા-મહાદેવ-તીર્થંકર અને અતિથિ-સાધુ સાધ્વીના પૂજાસત્કાર કરે છે, તેને દ્રવ્યસ્નાન પણ શોભન-લાભદાયી છે) કારણ કે તે ભાવશુદ્ધિમા-વિચારશુદ્ધિમા નિમિત્તરૂપ થાય છે એ આપણો અનુભવ છે તેમ જ તેમા થોડો દોષ હોવા છતા પણ તેનાથી (સમ્યકત્વશુદ્ધિ વગેરે) બીજા ગુણોનો લાભ થાય છે [૩—૪]

શકા—દ્રવ્યસ્નાન જો શોભન છે તો ગૃહસ્થોને માટે જ કેમ કહ્યુ? સાધુને માટે પણ તે શોભન હોવુ જોઈએ

સમાધાન—

अधिकारिवशाच्छास्त्रे धर्मसाधनसंस्थिति ।
व्याधिप्रतिक्रियातुल्या विज्ञेया गुणदोषयो ॥ ५ ॥

રોગના ઉપાયોની વ્યવસ્થાસમી શાસ્ત્રમા (કહેલી) ધર્મના સાધનોની વ્યવસ્થા (તેમના) ગુણદોષની બાબતમા અધિકારીની અપેક્ષાએ જાણવી (તેથી દ્રવ્યસ્નાન સદોષી હોવાથી સાધુને વિહિત નથી.) [પ]

ध्यानाम्भसा तु जीवस्य सदा यच्छुद्धिकारणम् ।
मल कर्म समाश्रित्य भावस्नान तदुच्यते ॥ ६ ॥

જે સ્નાન ધ્યાનરૂપી પાણી વડે કર્મરૂપી મેલની અપેક્ષાએ અર્થાત્ કર્મરૂપી મેલને ધોઈને આત્માની શુદ્ધિનુ કારણ બને છે, તે ભાવસ્નાન કહેવાય છે [૬]

ऋषीणामुत्तम ह्येतन्निर्दिष्ट परमर्षिभि ।
हिंसादोषनिवृत्ताना व्रतशीलविवर्धनम् ॥ ७ ॥

હિંસાદોષથી નિવૃત્ત થયેલા, ઋષિઓના વ્રતનિયમ અને શીલસમાધિની વૃદ્ધિ કરનાર ભાવસ્નાન જ ઉત્તમ છે, એમ મુનિશ્રેષ્ઠો કહેલ છે [૭]

स्नात्वाऽनेन यथायोगं निःशेषमलवर्जितः ।
भूयो न लिप्यते तेन स्नातकः परमार्थतः ॥ ८ ॥

ઉપર્યુક્ત અધિકારાનુસાર દ્રવ્યસ્નાન અને ભાવસ્નાન કરીને સંપૂર્ણ કર્મરહિત થયેલો ફરીને કર્મથી બંધાતો નથી, તેથી જ તે વાસ્તવિક દૃષ્ટિએ-સાચાઅર્થમાં-સ્નાતક (કહેવાય) છે [૮]

—o—

पूजाष्टकम्

[३]

अष्टपुष्पी समाख्याता स्वर्गमोक्षप्रसाधनी ।
अशुद्धेतरभेदेन द्विधा तत्त्वार्थदर्शिभिः ॥ १ ॥

તત્ત્વદર્શી—જ્ઞાની પુરુષોએ અષ્ટપુષ્પી પૂજા બે પ્રકારે કહી છે, (૧) અશુદ્ધ અને (૨) શુદ્ધ તે (અનુક્રમે) સ્વર્ગ અને મોક્ષના સાધનરૂપ છે [૧]

शुद्धागमैर्यथालाभं प्रत्यग्रैः शुचिभाजनैः ।
स्तोकैर्वा बहुभिर्वाऽपि पुष्पैर्जात्यादिसम्भवैः ॥ २ ॥

अष्टापायविनिर्मुक्ततदुत्थगुणभूतये ।
दीयते देवदेवाय या साऽशुद्धेत्युदाहृता ॥ ३ ॥

શુદ્ધ-પ્રામાણિકરીતે પ્રાપ્ત કરેલા, તાજા, શુદ્ધ ભાજનમા રાખેલા, થોડા અથવા ઘણા, જેવા સાપડ્યા તેવા માલતી વગેરેના પુષ્પો દ્વારા આઠ અપાયના-કર્મોના નાશથી ઉત્પન્ન થયેલ અનતજ્ઞાનાદિગુણવાળા દેવાધિદેવની જે પૂજા થાય છે, તે અશુદ્ધ પૂજા કહેવાઈ છે [૨-૩]

सङ्कीर्णेषा स्वरूपेण द्रव्याद्भावप्रसक्तितः ।
पुण्यबन्धनिमित्तत्वाद् विज्ञेया सर्वसाधनी ॥ ४ ॥

સ્વાભાવિકરીતે જ પાપમિશ્ર આ અશુદ્ધ પૂજા (પુષ્પાદિ) દ્રવ્ય દ્વારા (ભક્તિ) ભાવને ઉત્પન્ન કરનારી હોવાથી અને પુણ્ય બધના નિમિત્તરૂપ હોવાથી સ્વર્ગના સાધનરૂપ સમજવી [૪]

या पुनर्भावजैः पुष्पैः शास्त्रोक्तिगुणसङ्गतैः ।
परिपूर्णत्वतोऽम्लानैरत एव सुगन्धिभिः ॥ ५ ॥

વળી શાસ્ત્રાજ્ઞારૂપી ગુણ-દોરી-થી ગુથાયેલા (અહિસા દિરૂપ) ભાવપુષ્પો કે જે પરિપૂર્ણ-વિકસિત-હોવા કે ઉણપવિનાના હોવાથી તાજા-અણુકરમાએલા અને સુગધીવાળા છે, તેમના દ્વારા જે અષ્ટપુષ્પી પૂજા થાય છે, તે 'શુદ્ધ પૂજા' કહેવાય છે [૫]

अहिंसासत्यमस्तेय ब्रह्मचर्यमसङ्गता ।
गुरुभक्तिस्तपो ज्ञान सत्पुष्पाणि प्रचक्षते ॥ ६ ॥

અહિસા, સત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય, અપરિગ્રહ, ગુરુભક્તિ, તપ અને જ્ઞાન એ આઠ ભાવપુષ્પો કહેવાય છે [૬]

एभिर्देवाधिदेवाय बहुमानपुरस्सरा ।
दीयते पालनाद्या तु सा वै शुद्धेत्युदाहृता ॥ ७ ॥

એ આઠ ભાવપુષ્પોના યથાર્થ પાલન દ્વારા જ દેવાધિદેવની બહુમાનપૂર્વક જે પૂજા થાય છે, તે શુદ્ધ પૂજા કહેવાય છે [૭]

प्रशस्तो ह्यनया भावस्ततः कर्मक्षयो ध्रुवः ।
कर्मक्षयाच्च निर्वाणमत एषा सतां मता ॥ ८ ॥

એ શુદ્ધ પૂજાથી ભાવ-આત્મપરિણામ-શુદ્ધ થાય છે, તે શુદ્ધ ભાવથી કર્મક્ષય અવશ્યભાવી બને છે અને કર્મક્ષયથી મોક્ષ મળે છે, તેથી સત્પુરુષોને ભાવપૂજા-શુદ્ધ પૂજા માન્ય છે [૮]

—o—

अग्निकारिकाष्टकम्

[४]

कर्मेन्धनं समाश्रित्य दृढा सद्भावनाहुतिः ।
धर्मध्यानाग्निना कार्या दीक्षितेनाग्निकारिका ॥ १ ॥

દીક્ષિત સાધુએ કર્મરૂપી બળતણ, સદ્ભાવનારૂપી આહુતિ અને ધર્મધ્યાનરૂપી અગ્નિ વડે દઢ-પ્રબલ-પ્રજ્વલિત અગ્નિકારિકા કરવી જોઈએ [૧]

दीक्षा मोक्षार्थमाख्याता ज्ञानध्यानफलं च सः ।
शास्त्र उक्तो यतः सूत्रं शिवधर्मोत्तरे ह्यदः ॥ २ ॥

" पूजया विपुलं राज्यमग्निकार्येण सम्पद् ।
तपः पापविशुद्ध्यर्थं ज्ञानं ध्यानं च मुक्तिदम् " ॥ ३ ॥

દીક્ષા મોક્ષ માટે કહેલી છે, અને તે મોક્ષ શાસ્ત્રમા જ્ઞાનધ્યાનના ફળસ્વરૂપ કહેવાએલ છે, કારણ કે 'શિવધર્મોત્તર' નામના શૈવ ધર્મગ્રંથમા એવુ સૂત્ર છે કે—

"દ્રવ્યપૂજાથી વિશાલ સામ્રાજ્ય સાપડે છે, (દ્રવ્ય) અગ્નિકાર્યથી સમૃદ્ધિઓ સાપડે છે, તપ પાપની વિશુદ્ધિ માટે છે અને જ્ઞાન તથા ધ્યાન મોક્ષદાયક છે " [૨-૩]

पापं च राज्यसम्पत्सु सम्भवत्यनघं ततः ।
न तद्धेत्वोरुपादानमिति सम्यग्विचिन्त्यताम् ॥ ४ ॥

'સામ્રાજ્ય અને સમૃદ્ધિની હૈયાતીમા પાપ સભવે છે તેથી તેમના હેતુભૂત પૂજા અને અગ્નિકારિકાનુ સેવન આચરણ નિરવદ્ય નથી ' એવુ સમ્યગ્ રીતે વિચારવુ ઘટે [૪]

શકા—જેમ ગન્ધાદિથી પાપ સભવે છે તેમ દાન વગેરે ગુણો પણ સભવે છે અને તેથી પાપશોધન થાય છે માટે દ્રવ્યપૂજા અને દ્રવ્યઅગ્નિકારિકા કરવી જોઈએ

સમાધાન—

विशुद्धिश्चास्य तपसा न तु दानादिनैव यत् ।
तदियं नान्यथा युक्ता तथा चोक्तं महात्मना ॥ ५ ॥
" धर्मार्थं यस्य वित्तेहा तस्यानीहा गरीयसी ।
प्रक्षालनाद्धि पङ्कस्य दूरादस्पर्शनं वरम् "[१] ॥ ६ ॥

આ અગ્નિકારિકા અન્યથા પ્રકારે અર્થાત્ ભાવાગ્નિકા-

१ महाभारत वनपर्व

રેકાથી અન્ય દ્રવ્યાગ્નિ-નરિકારૂપે યુક્ત નથી કારણ કે પાપની શુદ્ધિ તપથી જ થાય છે, દાનાદિથી નહિ (કારણકે દાનથી ભોગોની પ્રાપ્તિ થાય છે એવુ શાસ્રવચન છે) મહાત્મા વ્યાસર્ષિએ પણ એ જ કહ્યુ છે "ધર્મને માટે ધન મેળવવાની જેની ઇચ્છા-પ્રવૃત્તિ છે, તેના કરતા (ધર્મ માટે) ધન જ નહિ મેળવવાની તેની ઇચ્છા-પ્રવૃત્તિ-વધારે સારી સગત છે, કારણ કે (કાદવમા પડીને) તેને ધોવા કરતા, તેનાથી દૂર જ રહેવુ એ વધારે સારુ છે " [૫-૬]

मोक्षाध्वसेवया चैता प्राय शुभतरा भुवि ।
जायन्ते ह्यनपायिन्य इय सच्छास्त्रसंस्थितिः ॥ ७ ॥

વળી સદાગમોમા એવી વ્યવસ્થા છે કે (સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રરૂપ) મોક્ષમાર્ગના સેવનથી પ્રાપ્ત થતી સમૃદ્ધિઓ વધારે સારી અને દોષરહિત છે તેથી ભાવાગ્નિકારિકા જ યુક્ત છે [૭]

इष्टापूर्तं न मोक्षाङ्ग सकामस्योपवर्णितम् ।
अकामस्य पुनर्योक्ता सैव न्याय्याग्निकारिका ॥ ८ ॥

'ઇષ્ટાપૂર્ત' (ઈષ્ટ અને પૂર્ત એ બે પ્રકારના દાન) મોક્ષના અગરૂપ નથી, કારણકે તે સકામીનુ—અભ્યુદયની ઈચ્છાવાળાનુ છે એમ કહેલુ છે કામના-વાચ્છા-ઇચ્છા રહિત પુરુષને માટે તો ભાવાગ્નિકારિકા કે જે ઉપર વર્ણવાઇ-કહેવાઇ છે તે જ વ્યાજબી છે-મોક્ષાગરૂપ છે [૮]

—o—

भिक्षाष्टकम्
[५]

सर्वसम्पत्करी चैका पौरुषघ्नी तथाऽपरा ।
वृत्तिभिक्षा च तत्त्वज्ञैरिति भिक्षा त्रिधोदिता ॥ १ ॥

તત્વજ્ઞપુરુષોએ ભિક્ષા ત્રણ પ્રકારની કહેલી છે, (૧) સર્વ સંપત્કરી (૨) પૌરુષઘ્ની તથા (૩) વૃત્તિભિક્ષા. [૧]

यतिर्ध्यानादियुक्तो यो गुर्वाज्ञाया व्यवस्थित ।
सदानारम्भिणस्तस्य सर्वसम्पत्करी मता ॥ २ ॥

वृद्धाद्यर्थमसङ्गस्य भ्रमरोपमयाऽटत ।
गृहिदेहोपकाराय विहितेति शुभाशयात् ॥ ३ ॥

જે યતિ ધ્યાનાદિકાર્યમા પરોવાયેલો અને ગુરુઆજ્ઞા (ઉઠાવવા) મા તત્પર હોય, તેવા નિર્દોષપ્રવૃત્તિવાળા, મમત્વવિનાના, વૃદ્ધ (ગુરુજન, ગ્લાન) વગેરે માટે તથા ગૃહસ્થના અને પોતાના ઉપકાર માટે એમ શુભાશયથી ભ્રમરની માફક ભિક્ષાટન કરનારને માટે કહેવાયેલી-ઉપદેશાયેલી ભિક્ષા 'સર્વસંપત્કરી' નામની ભિક્ષા કહેવાય છે [૨-૩

प्रव्रज्यां प्रतिपन्नो यस्तद्विरोधेन वर्तते ।
असदारम्भिणस्तस्य पौरुषघ्नीति कीर्तिता ॥ ४ ।

જે પ્રવ્રજિત ભિક્ષુ પ્રવ્રજ્યા-દીક્ષા વિરોધી વર્તન રાખે છે, તેવા પાપકારી પ્રવૃત્તિવાળાની ભિક્ષા 'પૌરુષઘ્ની' ભિક્ષા કહેવાઈ છે [૪

धर्मलाघवकृन्मूढो भिक्षयोदरपूरणम् ।
करोति दैन्यात्पीनाङ्ग. पौरुषं हन्ति केवलम् ॥ ५ ॥

ધર્મની લઘુતા કરનાર, મૂઢ તથા સ્થૂલકાયી જે સાધુ દીનતા પૂર્વક ભિક્ષાથી પોતાનુ ઉદર ભરે છે (તેથી) તે માત્ર પુરુષાર્થનો જ નાશ કરે છે [૫]

निःस्वान्धपङ्गवो ये तु न शक्ता वै क्रियान्तरे ।
भिक्षामटन्ति वृत्त्यर्थं वृत्तिभिक्षेयमुच्यते ॥ ६ ॥

ભિક્ષા સિવાયની બીજી ક્રિયા કરવાને અસમર્થ, ગરીબ, આંધળા કે પાંગળા માણસો ઉદરનિર્વાહ માટે જે ભિક્ષા માગે છે તે 'વૃત્તિભિક્ષા' કહેવાય છે [૬]

नातिदुष्टाऽपि चामीषामेषा स्यान्नह्यमी तथा ।
अनुकम्पानिमित्तत्वाद् धर्मलाघवकारिणः ॥ ७ ॥

ઉપર્યુક્ત માણસોની વૃત્તિભિક્ષા અતિદુષ્ટ કે અતિપ્રશંસનીય નથી, કારણ કે તેઓ (લોકોની) અનુકમ્પાના કારણભૂત હોવાથી 'પૌરુષધ્ની' ભિક્ષા કરનારની માફક ધર્મની લઘુતા કરનારા નથી [૭]

दातॄणामपि चैताभ्यः फलं क्षेत्रानुसारतः ।
विज्ञेयमाशयाद्वापि स विशुद्धः फलप्रदः ॥ ८ ॥

ત્રણ (ત્રણે) પ્રકારના ભિક્ષુઓને ભિક્ષા આપનાર દાતાઓને પણ ક્ષેત્રાનુસાર-પાત્રાનુસાર ફળ મળે છે એમ સમજવુ, અથવા દેનારના આશય અનુસાર પણ ફળ મળે છે અને (અનેક પ્રકારના આશયોમાંથી) વિશુદ્ધ આશય ફળપ્રદ છે

सर्वसम्पत्करी भिक्षाष्टकम्

[६]

अकृतोऽकारितश्चान्यैरसङ्कल्पित एव च ।
यते पिण्ड समाख्यातो विशुद्ध शुद्धिकारक ॥ १ ॥

પોતે કરેલ કે બીજા પાસે કરાવેલ અથવા તેમને માટે સકલ્પ કરાએલો ન હોય એવો જ પિંડ–ખાદ્ય પદાર્થ (શયનાસન વગેરે પણ) સાધુઓને માટે વિશુદ્ધ–નિરવદ્ય અને શુદ્ધિકારક કહેવાયો છે [૧]

નીચેના ચાર શ્લોકોમા અન્યમતાવલબી શુદ્ધ પિંડની અસભવિતતા બતાવે છે

या न सङ्कल्पित पूर्वं देयबुद्धया कथ नु तम् ।
ददाति कश्चिदेव च स विशुद्धो वृथोदितम् ॥ २ ॥

જેમા પહેલા દેવાની બુદ્ધિ નથી કલ્પાએલી એવા પિંડને કોઇ પણ માણસ કેવી રીતે આપી શકે ? અર્થાત્ નથી જ આપી શકતો, તેથી [એક પણ પિંડ અસકલ્પિત નહિ હોવાથી] તે પિંડ શુદ્ધ છે એવુ કથન મિથ્યા છે [૨]

न चैव सद्गृहस्थाना भिक्षा ग्राह्या गृहेषु यत् ।
स्वपरार्थं तु ते यत्न कुर्वते नान्यथा क्वचित् ।

વળી એ રીતે તો–અસકલ્પિત પિંડ જ લેવાની દૃષ્ટિએ તો–ગૃહસ્થોના ઘરમા ભિક્ષા જ નહિ લઇ શકાય, કારણ કે ગૃહસ્થો તો પોતાને તથા પરને–અતિથિ આદિને–

ઉભયને માટે રસોઈ વગેરે કરે છે, અન્યથા રીતે-માત્ર પોતાને માટે-નહિ નહિ [૩]

सङ्कल्पनं विशेषेण यत्रासौ दुष्ट इत्यपि ।
परिहारो न सम्यक्त्वस्यायावदर्थिकवादिनः ॥ ४ ॥

'વિશેષરૂપથી એટલે કે અમુક સાધુ માટે આ પિંડ છે એવો જે પિંડમાં સંકલ્પ કર્યો હોય તે દુષ્ટ છે' એ રીતનો (તમારો) પરિહાર-બચાવ પણ વ્યાજબી નથી, કારણ કે જેટલા ભિક્ષાર્થીઓ છે તે બધા માટે અર્થાત્ સમસ્ત ભિક્ષુવર્ગ માટે બનાવેલ પિંડને (પણ) તમે ત્યાજ્ય કહેનાર છો અર્થાત્ તમોને ત્યાજ્ય છે [૪]

विषयो वाऽस्य वक्तव्य पुण्यार्थं प्रकृतस्य च ।
असम्भवाभिधानात्स्यादाप्तस्यानाप्तताऽन्यथा ॥ ५ ॥

અથવા આ યાવદર્થિક પિંડનો વિષય-સંબંધ-અર્થ બતાવવો જોઈએ, (એટલું જ નહિ પરંતુ) પુણ્ય માટે બનાવેલા પ્રકૃત-પ્રસ્તુત-સામે પડેલા-પિંડનો અર્થ પણ બતાવવો જોઈએ, નહિ તો અસંકલ્પિત પિંડ સર્વથા અસંભવિત હોવાથી, તમારા આપ્તની-સર્વજ્ઞની અસર્વજ્ઞતા સિદ્ધ થશે [૫]

સમાધાન—નીચેના ત્રણ શ્લોકોમાં આચાર્ય ઉત્તર આપે છે

विभिन्नं देयमाश्रित्य स्वभोग्याद्यत्र वस्तुनि ।
संकल्पनं क्रियाकाले तद्दुष्टं विषयोऽनयोः ॥ ६ ॥

'પોતાને કામમા લેવા યોગ્ય વસ્તુથી બીજાને દેવા યોગ્ય વસ્તુ જુદી છે' એવો સંકલ્પ જે વસ્તુમા, તેને બનાવતી વખતે કરવામા આવે છે, તે દુષ્ટ છે, અને આ તેમનો-યાવદર્થિક અને પ્રકૃત પિંડનો-વિષય-સંબંધ અર્થ છે [૬]

स्वोचिते तु यदारम्भे तथा संकल्पन क्वचित् ।
न दुष्ट शुभमावत्वात् तच्छुद्धापरयोगवत् ॥ ७ ॥

પોતાને યોગ્ય [પાકાદિ] વ્યાપાર-પ્રવૃત્તિ કરવી વખતે ક્યારેક તથાપ્રકારક-સાધુને દેવારૂપ-જે સંકલ્પ સેવાય છે, તે બીજા [મુનિવંદનાદિ] શુદ્ધ વ્યાપારની માફક ચિત્તની વિશુદ્ધિરૂપ હોવાથી દુષ્ટ નથી [૭]

दृष्टोऽसंकल्पितस्यापि लाभ एवमसम्भव ।
नोक्त इत्याप्ततासिद्धिर्यतिधर्मोऽतिदुष्कर ॥ ८ ॥

(વળી) અસંકલ્પિત-સાધુ માટે બનાવેલા નહિ એવા (રાત્રિએ બનાવેલા કે સૂતક વગેરે પ્રસંગે રંધાતા)-પિંડની પણ પ્રાપ્તિ દેખાય છે, તેથી (તમારા કથન મુજબના) અસંકલ્પિત પિંડનો ઉપદેશ (આપ્તોએ) આપેલ નથી, માટે સર્વજ્ઞની સર્વજ્ઞતા સિદ્ધ થાય છે (અલબત્ત એવા અસંકલ્પિત પિંડ પ્રાપ્તિના પ્રસંગો વિરલ હોય છે તેથી જ કહ્યુ છે કે) યતિ ધર્મ અતિ દુષ્કર છે [૮]

प्रच्छन्नभोजनाष्टकम्

[७]

सर्वारम्भनिवृत्तस्य मुमुक्षोर्भावितात्मनः ।
पुण्यादिपरिहाराय मत प्रच्छन्नभोजनम् ॥ १ ॥

બધી પાપકારી પ્રવૃત્તિથી નિવૃત્ત થયેલા, પુનિત અંતઃકરણવાળા મુમુક્ષુને માટે, પુણ્યાદિ પ્રવૃત્તિનો પરિહાર કરવા સારુ, પ્રચ્છન્ન-ગુપ્ત-ભોજન (કરવાનું) મનાયું છે [૧]

भुञ्जान वीक्ष्य दीनादिर्याचते क्षुत्प्रपीडितः ।
तस्यानुकम्पया दाने पुण्यवन्धः प्रकीर्तित ॥ २ ॥

ભૂખથી ભડભડતા ગરીબ (અનાથ) વગેરે લોકો ખાનારને જોઈને ભિક્ષા માગે છે, (ત્યારે) તેના ઉપર અનુકમ્પા આવવાથી ખાનાર તેને દાન દે તો તેને પુણ્યબંધ થાય છે [૨]

भवहेतुत्वतश्चाय नेष्यते मुक्तिवादिनाम् ।
पुण्यापुण्यक्षयान्मुक्तिरिति शास्त्रव्यवस्थिते ॥ ३ ॥

અને આ પુણ્યબંધ ભવહેતુક હોવાથી મુમુક્ષુઓને ઇષ્ટ નથી શાસ્ત્રમા કહ્યુ છે 'પુણ્ય અને પાપના ક્ષયથી મોક્ષ મળે છે' [૩]

प्रायो नचानुकम्पावास्तस्यादत्वा कदाचन ।
तथाविधस्वभावत्वाच्छक्नोति सुखमासितुम् ॥ ४ ॥

અને અનુકંપાવાળો ભૂખ્યાને આપ્યા વિના પ્રાય સુખથી રહી શકતો નથી, કારણ કે તેનો સ્વભાવ જ તેવો છે [૪]

अदानेऽपि च दीनादेरप्रीतिर्जायते ध्रुवम् ।
ततोऽपि शासनद्वेषस्ततः कुगतिसन्ततिः ॥ ५ ॥

વળી ગરીબ વગેરે માગનારાઓને ન આપ્યે તે
ચોક્કસ નારાજ થાય અને તેમ થયે શાસન-ધર્મ પ્રત્યે
ઉત્પન્ન થાય, પરિણામે (તેમની) કુગતિપરંપરા ચાલે ['

निमित्तभावतस्तस्य सत्युपाये प्रमादतः ।
शास्त्रार्थबाधनेनेह पापबन्ध उदाहृतः ॥ ६ ॥

(ઉપરના પુણ્યપાપબંધથી બચવાનો પ્રચ્છન્નભોજ
નનો) ઉપાય હોવા છતાં પ્રમાદવશ (ખુલ્લાં ભોજન કરીને) (અપ્રી
તિ, શાસનદ્વેષ વગેરેમાં) નિમિત્તભૂત બનવાને કારણે શાસ્
ર્થનો બાધ-ભંગ-ઉલ્લંઘન થતો હોવાથી પ્રચ્છન્નભોજી માણ
પાપબંધ થાય છે એમ કહેલું છે [

शास्त्रार्थश्च प्रयत्नेन यथाशक्ति मुमुक्षुणा ।
अन्यव्यापारशून्येन कर्तव्यः सर्वदैव हि ॥ ७

(શાસ્ત્રાર્થ કરવા સિવાયના) બીજા કોઈ પણ વ્યાપ
વિનાના મુમુક્ષુએ યથાશક્તિ આદર પૂર્વક હમેશાં શાસ્ત્રાર્થ
આગમોના વાચન, મનન વગેરેરૂપ—કરવો જોઈએ. [

एवं ह्युभयथाप्येतद् दुष्टं प्रकटभोजनम् ।
यस्मान्निदर्शितं शास्त्रे ततस्त्यागोऽस्य युक्तिमान् ॥ ८

ઉપર્યુક્ત પ્રકટભોજન બન્ને રીતે-દીધે અને ન દીધે-દુ
છે એમ શાસ્ત્રમાં બતાવેલ છે, તેથી તેનો ત્યાગ જ વ્યાજબી
દીસે છે

[

प्रत्याख्यानाष्टकम्

[८]

द्रव्यतो भावतश्चैव प्रत्याख्यानं द्विधा मतम् ।
अपेक्षादिकृतं ह्याद्यमतोऽन्यच्चरमं मतम् ॥ १ ॥

પ્રત્યાખ્યાન–ત્યાગ બે પ્રકારનુ મનાયું છે, (૧) દ્રવ્ય પ્રત્યાખ્યાન (૨) ભાવપ્રત્યાખ્યાન પહેલુ (કોઇ પ્રકારની) અપેક્ષા અવિધિ, અપરિણામ, રાગ, દ્વેષ) વગેરે કારણોએ કરાએલું હોય છે, જ્યાર બીજુ તેથી ઉલટુ એટલે કે અપેક્ષાદિ રહિત માત્ર ત્યાગબુદ્ધિએ જ કરાએલુ હોય છે [૧]

अपेक्षा चाविधिश्चैवापरिणामस्तथैव च ।
प्रत्याख्यानस्य विघ्नास्तु वीर्याभावस्तथापरः ॥ २ ॥

અપેક્ષા, અવિધિ, અપરિણામ–અશ્રદ્ધા તથા વીર્યાભાવ–પરિણામ હોવા છતા પણ શક્તિ–ઉલ્લાસ–પ્રયત્નનો અભાવ એ બધા ભાવપ્રત્યાખ્યાનના વિઘ્નો છે (કારણ કે અપેક્ષાદિ–યુક્ત બધા પ્રત્યાખ્યાન દ્રવ્યપ્રત્યાખ્યાનરૂપ છે) [૨]

लब्ध्याद्यपेक्षया ह्येतदभव्यानामपि क्वचित् ।
श्रूयते न च तत्किञ्चिदित्यपेक्षाऽत्र निन्दिता ॥ ३ ॥

લબ્ધિ–આર્થિક લાભ વગેરેની અપેક્ષાપૂર્વકનુ પ્રત્યાખ્યાન તો અભવ્યોને પણ ક્યારેક હોય છે એવુ આગમવચન છે, પણ તે તુચ્છ–નમાલુ–અકિંચિત્કર છે, તેથી પ્રત્યાખ્યાન સમયે (કોઇ પ્રકારની) અપેક્ષા–આકાંક્ષા નિંદ્ય છે [૩]

यथैवाविधिना लोके न विद्याग्रहणादि यत् ।
विपर्ययफलत्वेन तथेदमपि भाव्यताम् ॥ ४ ॥

અવિધિથી ગ્રહણ કરાએલ વિદ્યા (મંત્ર, તંત્ર) વગેરે વિપરીત ફળ આપનાર હોવાથી લોકોમાં જેમ તેમનું (ગ્રહણ) ગ્રહણ મનાતું નથી અર્થાત્ અગ્રહિત કહેવાય છે, તેમ અવિધિથી ગ્રહણ કરાએલું પ્રત્યાખ્યાન પણ અપ્રત્યાખ્યાનરૂપ જ –દ્રવ્યપ્રત્યાખ્યાનરૂપ જ સમજવું (કારણ કે તે મોક્ષરૂપી સમ્યક્ ફળ આપતું નથી) [૪]

अक्षयोपशमात्त्यागपरिणामे तथाऽसति ।
जिनाज्ञाभक्तिसंवेगवैकल्यादेतदप्यसत् ॥ ५ ॥

(દર્શન મોહનીય કર્મના) ક્ષયોપશમના અભાવને કારણે જિનાગમો પ્રત્યે શ્રદ્ધાપૂર્વક બહુમાન અને સંવેગ હોતા નથી અને તેથી ત્યાગ ઉપરના સમ્યક્ પરિણામ–શ્રદ્ધાના અભાવમાં અપરિણામજન્ય (દ્રવ્ય) પ્રત્યાખ્યાન પણ અકિંચિત્કર છે [૫]

उदग्रवीर्यविरहात् क्लिष्टकर्मोदयेन यत् ।
बाध्यते तदपि द्रव्यप्रत्याख्यानं प्रकीर्तितम् ॥ ६ ॥

ક્લિષ્ટકર્મોદયને કારણે ઉત્કટ વીર્યનો—તીવ્ર શક્તિનો અભાવ રહેવાથી જે પ્રત્યાખ્યાન ખંડિત થાય છે તે પ્રત્યાખ્યાનને પણ દ્રવ્યપ્રત્યાખ્યાન કહે છે (૬)

एतद्विपर्ययाद्भावप्रत्याख्यानं जिनोदितम् ।
सम्यक्चारित्ररूपत्वान्नियमान्मुक्तिसाधनम् ॥ ७ ॥

(બીજુ) ભાવપ્રત્યાખ્યાન સમ્યક્ ચારિત્રરૂપ હોવાથી અવશ્ય મોક્ષસાધક છે એમ જિનેશ્વરોએ કહેલુ છે, કારણ કે તે દ્રવ્યપ્રત્યાખ્યાનથી વિપરીતરૂપ છે (૭)

जिनोक्तमिति सद्भक्त्या ग्रहणे द्रव्यतोऽप्यद ।
बाध्यमान भवेद्भावप्रत्याख्यानस्य कारणम् ॥ ८ ॥

'જિનદેવે કહેલુ છે' એવી સદ્ભક્તિપૂર્વકનુ ખડિત થતુ પ્રત્યાખ્યાન દ્રવ્યરૂપે ગ્રહણ કરવામા આવે તો પણ તે ભાવપ્રત્યાખ્યાનનુ કારણ બને છે [૮]

—o—

ज्ञानाष्टकम्

(९)

विषयप्रतिभास चात्मपरिणतिमत्तथा ।
तत्त्वसवेदन चैव ज्ञानमाहुर्महर्षय ॥ १ ॥

મહર્ષિઓએ જ્ઞાન ત્રણ પ્રકારનુ કહેલુ છે, (૧) વિષયપ્રતિભાસરૂપ (૨) આત્મપરિણતિમત્ તથા (૩) તત્ત્વસ વેદનરૂપ.[૧]

विषकण्टकरत्नादौ बालादिप्रतिभासवत् ।
विषयप्रतिभास स्यात् तद्धेयत्वाद्यवेदकम् ॥ २ ॥

જેવી રીતે બાળકોને વિષ, કટક, રત્ન વગેરેનુ (તેના ગુણદોષના ભાનવિનાનુ સ્થૂલ-ઉપલક) જ્ઞાન થાય છે તેવી રીતે (વસ્તુમા રહેલ) હેય (ઉપાદેય) વગેરે ગુણોના ભાન-જ્ઞાન રહિત વસ્તુનુ (સામાન્ય-સ્થૂલ-ઉપલક) જ્ઞાન તે વિષયપ્રતિભાસરૂપ જ્ઞાન [૨]

निरपेक्षप्रवृत्त्यादिलिङ्गमेतदुदाहृतम् ।
अज्ञानावरणापाय महापायनिबन्धनम् ॥ ३ ॥

વળી આ વિષયપ્રતિભાસ જ્ઞાન નિરપેક્ષ–અવિચારી પ્રવૃત્તિરૂપ બાહ્યચિહ્નવાળુ, અજ્ઞાનાવરણકર્મના અપાયથી–ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન થનારુ તથા મહા અનર્થના કારણભૂત કહેલુ છે [૩]

पातादिपरतन्त्रस्य तद्दोषादावसंशयम् ।
अनर्थाद्याप्तियुक्त चात्मपरिणतिमन्मतम् ॥ ४ ॥

(સદસદ્ગતિમા થતા) પાત (રાગ, દ્વેષ) વગેરેને વશ થએલ માણસનુ, પાત વગેરેના ગુણદોષ જાણવામા સંશય, વિપર્યય વિનાનુ અર્થાત્ ગુણદોષોને યથાર્થરીતે જાણનારુ તથા લાભ નુકશાનની પ્રાપ્તિ કરાવનારુ જ્ઞાન આત્મપરિણતિમત્ જ્ઞાન મનાયુ છે [૪]

तथाविधप्रवृत्त्यादिव्यङ्ग्यं सदनुबन्धि च ।
ज्ञानावरणह्रासोत्थ प्रायो वैराग्यकारणम् ॥ ५ ॥

વળી આ જ્ઞાન સમ્યક્ પ્રવૃત્તિનિવૃત્તિરૂપે પ્રકટ થતુ, શુભ અનુબંધ–પરિણામ પરંપરા વાળુ, જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન થતુ તથા પ્રાય વૈરાગ્યના કારણરૂપ મનાયુ છે [૫]

स्वस्थवृत्तेः प्रशान्तस्य तद्धेयत्वादिनिश्चयम् ।
तत्त्वसंवेदन सम्यग् यथाशक्ति फलप्रदम् ॥ ६ ॥

(ત્રીજુ) તત્ત્વસંવેદન જ્ઞાન હેય, ઉપાદેય અને ઉપેક્ષણીય

વસ્તુનો નિશ્ચય કરનારુ તથા આત્માની શક્તિ મુજબ (સમ્યક્ ચારિત્ર અને મોક્ષરૂપ) સમ્યક્ ફળ આપનારુ છે તથા તે જ્ઞાન સ્વસ્થ વૃત્તિ-વર્તન-યોગ વાળા, પ્રશાન્ત પુરુષને હોય છે [૬]

[નોટ- આ ઉપરથી એમ સ્પષ્ટ જણાય છે કે પહેલુ જ્ઞાન મિથ્યાત્વયુક્ત છે, બીજુ ચારિત્ર ન ગ્રહણ કરી શકનાર સમ્યક્ત્વ યુક્ત આત્માનુ સમ્યગ્જ્ઞાનરૂપ છે અને ત્રીજુ યથાશક્તિ ચારિત્ર અંગીકાર કરનાર ગૃહસ્થ શ્રાવકથી તે મોક્ષ જતા સાધુનુ વિશિષ્ટ સમ્યગ્જ્ઞાનરૂપ છે]

न्याय्यादौ शुद्धवृत्त्यादिगम्यमेतत्प्रकीर्तितम् ।
सज्ज्ञानावरणापाय महोदयनिबन्धनम् ॥ ७ ॥

આ જ્ઞાન નીતિ વ્યવહાર વગેરેમા શુદ્ધ (વિચાર) વર્તન વગેરે દ્વારા (પ્રકટરૂપે) જણાય છે, તથા સદ્-મોક્ષસાધક જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમજન્ય, મહોદય-મોક્ષના કારણરૂપ છે, એમ તત્ત્વસંવેદકોએ કહ્યુ છે [૭]

एतस्मिन्सततं यत्नः कुग्रहत्त्यागतो भृशम् ।
मार्गश्रद्धादिभावेन कार्य आगमतत्परैः ॥ ८ ॥

(તેથી) શાસ્ત્રશ્રદ્ધાળુઓએ કદાગ્રહનો ત્યાગ કરીને, મોક્ષમાર્ગ વિષે શ્રદ્ધા (બહુમાન, જ્ઞાન, આચરણ) વગેરે ભાવપૂર્વક તત્ત્વસંવેદનજ્ઞાન માટે સતત-ખૂબ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ [૮]

---o---

वैराग्याष्टकम्

(१०)

आर्त्तध्यानाख्यमेकं स्यान्मोहगर्भं तथाऽपरम् ।
सज्ज्ञानसङ्गतं चेति वैराग्यं त्रिविधं स्मृतम् ॥ १ ॥

વૈરાગ્ય ત્રણ પ્રકારનુ છે, (૧) આર્ત્તધ્યાનનામક વૈરાગ્ય (૨) મોહગર્ભિત વૈરાગ્ય (૩) સદ્જ્ઞાનયુક્ત વૈરાગ્ય. [૧]

इष्टेतरवियोगादिनिमित्तं प्रायशो हि यत् ।
यथाशक्त्यपि हेयादावप्रवृत्त्यादिवर्जितम् ॥ २ ॥

उद्वेगकृद्विषादाढ्यमात्मघातादिकारणम् ।
आर्त्तध्यानं ह्यदो मुख्यं वैराग्यं लोकतो मतम् ॥ ३ ॥

જે પ્રાય ઇષ્ટવિયોગ અને અનિષ્ટયોગરૂપ નિમિત્તથી ઉત્પન્ન થાય છે, જે પોતાની શક્ત્યનુસાર પણ હેયોપાદેયના (અનુક્રમે) ત્યાગ કે સ્વીકાર—અંગીકાર કરતુ નથી, જે ઉદ્વેગ ઉત્પન્ન કરનાર છે, જે વિષાદ—દીનતાથી પરિપૂર્ણ છે તથા આત્મઘાત વગેરેમા કારણભૂત છે તે વાસ્તવિકરીતે આર્તધ્યાન જ છે, છતા લૌકિક દૃષ્ટિએ તે વૈરાગ્ય કહેવાયુ છે (તેથી પહેલુ આર્તધ્યાનનામક વૈરાગ્ય કહ્યુ) [૨–૩]

एको नित्यस्तथाऽबद्धः क्षय्यसन्निह सर्वथा ।
आत्मेति निश्चयाद्भूयो भवनैर्गुण्यदर्शनात् ॥ ४ ॥

तत्त्यागायोपशान्तस्य सद्वृत्तस्यापि भावतः ।
वैराग्यं तद्गतं यत्तन्मोहगर्भमुदाहृतम् ॥ ५ ॥

આત્મા એક જ છે અથવા નિત્ય જ છે અથવા અબદ્ધ જ છે અથવા ક્ષણિક જ છે, અથવા અસદરૂપ જ છે, એના નિશ્ચયદ્વારા અનેકવાર સંસારની અસારતા જોવાથી, સંસારના ત્યાગ માટે નિગ્રહિત ઇન્દ્રિયોવાળા સાધુચરિત પુરુષોને ભાવથી ભવવિષયક જે વૈરાગ્ય થાય છે તે મોહગર્ભિત-અજ્ઞાનજન્ય વૈરાગ્ય કહેવાય છે [૪-૫]

भूयांसो नामिनो बद्धा बाह्येनेच्छादिना ह्यमी ।
आत्मानस्तद्वशात्कष्टं भवे तिष्ठन्ति दारुणे ॥ ६ ॥
एवं विज्ञाय तत्त्यागविधिस्त्यागश्च सर्वथा ।
वैराग्यमाहुः सज्ज्ञानसङ्गतं तत्त्वदर्शिनः ॥ ७ ॥

નામ-પર્યાય-પરિણામ વાળા અર્થાત્ પોતાના સ્વરૂપને છોડ્યા વિના પર્યાયરૂપે ઉત્પન્ન તથા નષ્ટ થવાના સ્વભાવવાળા, બાહ્ય ઈચ્છા આદિથી બદ્ધ-જકડાએલા ઘણા આત્માઓ ઈચ્છાધીન-પરવશ થઇ ગયેલા હોવાને કારણે દારુણ સંસારમાં દુઃખપૂર્વક રખડે છે એમ જાણીને સંસારના ત્યાગની ક્રિયાને તથા તેના સર્વથા ત્યાગને તત્ત્વજ્ઞ પુરુષો સદ્જ્ઞાનયુક્ત વૈરાગ્ય કહે છે [૬-૭]

एतत्तत्त्वपरिज्ञानान्नियमेनोपजायते ।
यतोऽतः साधनं सिद्धेरेतदेवोदितं जिनैः ॥ ८ ॥

કારણ કે આ ત્રીજા પ્રકારનો વૈરાગ્ય નિયમથી-માત્ર તત્ત્વજ્ઞાન દ્વારા જ થાય છે, તેથી જિનેશ્વરોએ તેને જ મોક્ષના સાધનરૂપ કહેલ છે [૮]

—०—

तपोऽष्टकम्

(११)

શંકા—

दुःखात्मकं तपः केचिन्मन्यन्ते तन्न युक्तिमत् ।
कर्मोदयस्वरूपत्वाद् बलीवर्दादिदुःखवत् ॥ १ ॥

કેટલાક લોકો માને છે કે બળદના દુઃખની માફક તપ પણ કર્મોદય-કર્મવિપાક-કર્મફળરૂપ હોવાથી દુઃખાત્મક છે, તેથી તે (મોક્ષના સાધનરૂપે) યુક્તિયુક્ત નથી [१]

सर्वं एव च दुःख्येवं तपस्वी सम्प्रसज्यते ।
विशिष्टस्तद्विशेषेण सुधनेन धनी यथा ॥ २ ॥

વળી સર્વે પ્રાણી દુઃખી છે, (અને તપ પણ દુઃખાત્મક છે) તેથી જેવી રીતે ઘણા ધનવડે માણસ ધનવાન કહેવાય છે તેવી રીતે દુઃખ વિશેષ-ઘણુ દુઃખ હોવાને કારણે માણસ વિશિષ્ટ-મોટો તપસ્વી કહેવાશે [२]

महातपस्विनश्चैव त्वन्नीत्या नारकादयः ।
शमसौख्यप्रधानत्वाद्योगिनस्त्वतपस्विनः ॥ ३ ॥

(તેથી) ઉપર્યુક્ત નીતિ—ન્યાય-માન્યતા અનુસાર નારક વગેરે મહાતપસ્વી કહેવાશે અને યોગીઓ અતપસ્વી કહેવાશે કારણ કે તેઓ સમતારૂપ સુખવિશિષ્ટ છે એટલે કે અદુઃખી છે [३]

युक्त्यागमबहिर्भूतमतस्त्याज्यमिदं बुधैः ।
अशस्तध्यानजननात् प्राय आत्मापकारकम् ॥ ४ ॥

માટે આત્માનુ અહિત કરનારુ આ તપ, યુક્તિ અને આગમ ક્ષેત્રની બહારનુ, તેમજ દુર્ધ્યાન પેદા કરનારુ હોવાથી, બુદ્ધિમાન પુરુષોએ તજવું જોઇએ. [૪]

ઉત્તર—

मन् इन्द्रिययोगानामहानि श्चोदिता जिनैः ।
यतोऽत्र तत्कथ त्वस्य युक्ता स्याद् दु खरूपता ॥ ५ ॥

તપદ્વારા મન, ઇન્દ્રિય અને યોગની અહાનિ-રક્ષા થાય છે એમ જિનેશ્વર દેવોએ કહેલુ છે, તેથી તેની દુઃખરૂપતા કેવી રીતે ઘટી શકે ? [૫]

यापि चानशनादिभ्य कायपीडा मनाक् क्वचित् ।
व्याधिक्रियासमा सापि नेष्टसिद्धयात्र बाधनी ॥ ६ ॥

અનશન- ઉપવાસ વગેરેથી ક્યારેક જે થોડીક કાયપીડા થાય છે, તે પણ રોગચિકિત્સાની માફક ઇષ્ટસાધક હોવાથી બાધક નથી [૬]

दृष्टा चेदर्थससिद्धौ कायपीडा ह्यदु खदा ।
रत्नादिवणिगादीना तद्वदत्रापि भाव्यताम् ॥ ७ ॥

વળી (સસારમા) રત્ન વગેરેના વેપારીઓને (પોતાના) ઇષ્ટાર્થની સિદ્ધિમા થતી કાયપીડા દુ ખદાયી-દુ ખરૂપ દેખાતી નથી, તેમ તપના સબધમા પણ સમજવુ [૭]

विशिष्टज्ञानसवेगशमसारमतस्तपः ।
क्षायोपशमिक ज्ञेयमव्याबाधसुखात्मकम् ॥ ८ ॥

(વળી) તપ વિશિષ્ટજ્ઞાન, વિશિષ્ટસવેગ તથા વિશિષ્ટ-

શમરૂપ સારવાળુ છે, તેથી તે (ચારિત્રમોહનીય કર્મના) ક્ષયોપશમથી પેદા થનારુ તથા અવ્યાબાધ સુખરૂપ છે એમ જાણવુ [૮]

वादाष्टकम

(१२)

शुष्कवादो विवादश्च धर्मवादस्तथाऽपर ।
इत्येष त्रिविधो वाद कीर्तित परमर्षिभि ॥ १ ॥

(૧) શુષ્કવાદ (૨) વિવાદ અને છેલ્લો (૩) ધર્મવાદ એ રીતે પરમર્ષિઓએ વાદ ત્રણ પ્રકારનો કહેલો છે [૧]

अत्यन्तमानिना सार्धं क्रूरचित्तेन च दृढम् ।
धर्मद्विष्टेन मूढेन शुष्कवादस्तपस्विन ॥ २ ॥

અત્યત અભિમાની, અત્યત ક્રૂર, ધર્મદ્વેષી કે મૂર્ખ સાથેનો સાધુપુરુષનો જે વાદ તે શુષ્કવાદ [૨]

विजयेऽस्यातिपातादि लाघव तत्पराजयात् ।
धर्मस्येति द्विधाऽप्येष तत्त्वतोऽनर्थवर्धन ॥ ३ ॥

(ઉક્ત અભિમાની વગેરે કોઈ સાથેના વાદમા) સાધુનો વિજય થાય તો સામાનો અતિપાત-મરણ સભવે, અથવા સાધુનો પરાજય થાય તો ધર્મની લઘુતા થાય એ રીતે શુષ્ક વાદ વસ્તુત બન્ને પ્રકારે અનર્થને વધારનાર છે [૩]

लब्धिख्यात्यर्थिना तु स्यात् दुस्थितेनामहात्मना ।
छलजातिप्रधानो य स विवाद इति स्मृत ॥ ४ ॥

વળી (ધન વગેરે ઐહિક) લાભ તથા કીર્તિની કામનાવાળા દુસ્થિત-અસ્થિર અને અનુદાર-સંકુચિત-ચિત્તવાળા સાથે છલ, જાતિની પ્રધાનતાવાળો જે વાદ તે વિવાદ કહેવાય છે [૪]

विजयो ह्यत्र सन्नीत्या दुर्लभस्तत्त्ववादिनः ।
तद्भावेऽप्यन्तरायादिदोषोऽदृष्टविघातकृत् ॥ ५ ॥

આ વિવાદમા તત્ત્વ-સત્યવાદીનો સન્ન્યાય દ્વારા વિજય થવો મુશ્કેલ છે, અને કદાચ વિજય થાય તો પણ સાધુને (પ્રતિવાદીના પરલોકમા વિઘ્ન નાખનાર) અંતરાયાદિ દોષ લાગે છે અર્થાત્ પ્રતિવાદી હારે તો તેને જે લાભ, કીર્તિ વગેરે મળવાના હોય તે ન મળતા તેમા અંતરાયરૂપ થવાથી પ્રતિવાદીમા દ્વેષ વગેરે જન્મે છે તેથી પ્રતિવાદીનો પરલોક બગડી જાય અને આમા સાધુ નિમિત્ત થવાથી સાધુને અંતરાય વગેરે દોષો લાગે છે [૫]

परलोकप्रधानेन मध्यस्थेन तु धीमता ।
स्वशास्त्रज्ञाततत्त्वेन धर्मवाद उदाहृत ॥ ६ ॥

પરલોકની મુખ્યતા મનમા રાખનાર અર્થાત્ પરલોકનો ભય ખાનાર, મધ્યસ્થ અને પોતાના શાસ્ત્રોના જાણકાર બુદ્ધિમાન સાથેનો વાદ 'ધર્મવાદ' કહેવાયો છે [૬]

विजयेऽस्य फलं धर्मप्रतिपत्त्याद्यनिन्दितम् ।
आत्मनो मोहनाशश्च नियमात्तत्पराजयात् ॥ ७ ॥

ઉક્ત ધર્મવાદમા વાદી સાધુનો વિજય થાય તો પ્રતિવાદીના ધર્મસ્વીકાર (ધર્મપ્રભાવના, મૈત્રી) વગેરે રૂપ અનિન્દિત ફળ

મળે છે અને સાધુનો પરાજય થાય તો (દર્શન) મોહનો અવશ્ય નાશ થાય છે [७]

देशाद्यपेक्षया चेह विज्ञाय गुरुलाघवम् ।
तीर्थकृज्ज्ञातमालोच्य वादः कार्यो विपश्चिता ॥ ८ ॥

વળી વાદ કરવા સબંધીતો પંડિત પુરુષે શ્રી વીરપ્રભુના દૃષ્ટાન્તની આલોચના-વિચારણા કરીને દેશ (કાળ, સભા, સભ્ય, પ્રતિવાદી) વગેરેની અપેક્ષાએ પોતાના ગૌરવ કે લાઘવનો પુખ્ત વિચાર કરીને (કોઇ પ્રકારનો) વાદ કરવો જોઇએ [८]

—o—

धर्मवादाष्टकम्

(१३)

विषयो धर्मवादस्य तत्तत्तन्त्रव्यपेक्षया ।
प्रस्तुतार्थोपयोग्येव धर्मसाधनलक्षण ॥ १ ॥

દરેક દર્શનની અપેક્ષાએ પ્રસ્તુતઅર્થમા-મોક્ષમા ઉપયોગી હોય અને ધર્મના સાધનસ્વરૂપ હોય તે ધર્મવાદનો વિષય છે [१]

पञ्चैतानि पवित्राणि सर्वेषा धर्मचारिणाम् ।
अहिंसासत्यमस्तेय त्यागो मैथुनवर्जनम् ॥ २ ॥

અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, અપરિગ્રહ અને બ્રહ્મચર્ય આ પાચેય સર્વધર્માવલબીઓને માટે પવિત્ર છે [२]

क्व खल्वेतानि युज्यन्ते मुख्यवृत्त्या क्व वा न हि ।
तन्त्रे तत्तन्त्रनीत्यैव विचार्यं तत्त्वतोऽद ॥ ३ ॥

धर्मार्थिभि प्रमाणादेर्लक्षणं न तु युक्तिमत् ।
प्रयोजनाद्यभावेन तथा चाह महामति ॥ ४ ॥
"प्रसिद्धानि प्रमाणानि व्यवहारश्च तत्कृतः ।
प्रमाणलक्षणस्योक्तौ ज्ञायते न प्रयोजनम्"[1] ॥ ५ ॥

આ પાચેય મતો (દરેક) ધર્મિમા પોતપોતાની દૃષ્ટિએ -રીતિએ-વાસ્તવિકરીતે કયા ઘટી શકે છે અને કયા નહિ તેનો જ ધાર્મિક પુરુષોએ તત્વથી-પરમાર્થથી વિચાર કરવો, પ્રમાણ (પ્રમેય) વગેરેના લક્ષણોનો નહિ, કારણ કે તેવો વિચાર, કશુ પ્રયોજન નહિ હોવાથી, યુક્તિયુક્ત નથી મહામતિ (સિદ્ધસેન દિવાકર) પણ કહે છે કે-"પ્રમાણો અને તેમનાથી નિષ્પન્ન થતો વ્યવહાર એ બન્ને પ્રસિદ્ધ છે-દરેક પ્રાણીનેસ્વાનુભવસિદ્ધ છે, તો પછી પ્રમાણનુ લક્ષણ કહેવામા શુ પ્રયોજન છે તે સમજાતુ નથી" [૩-૪-૫]

પ્રમાણ દ્વારા નિશ્ચિત કે અનિશ્ચિત એવા બન્ને પ્રકારનું પ્રમાણલક્ષણ ગેરવ્યાજબી છે એમ આચાર્ય નીચેના બે શ્લોકોમા જણાવે છે

प्रमाणेन विनिश्चित्य तदुच्यते न वा ननु ।
अलक्षितात्कथ युक्ता न्यायतोऽस्य विनिश्चितिः ॥ ६ ॥
सत्या चास्या तदुक्त्या किं तद्वद्विषयनिश्चितेः ।
तत एवाविनिश्चित्य तस्योक्तिर्ध्यान्ध्यमेव हि ॥ ७ ॥

(પહેલો વિકલ્પ વ્યાજબી નથી) કારણ કે જેનુ લક્ષણ

૧ ન્યાયાવતાર શ્લોક ૨ જો

-જ થયુ નથી એવા પ્રમાણ દ્વારા એટલે કે અનિશ્ચિત પ્રમાણ દ્વારા પોતાના જ લક્ષણનો નિશ્ચય (અનવસ્થાદિ દોષો લાગવાથી) ન્યાયથી યુક્ત નથી અને (અનિશ્ચિત પ્રમાણથી લક્ષણનો) નિશ્ચય સાબીત થયે પ્રમાણ કથનથી શુ ? અર્થાત પ્રમાણનુ કશુ પ્રયોજન નથી, કારણ કે તેવી રીતે તો (અનિશ્ચિત પ્રમાણથી કે લક્ષણથી) પ્રમેયનો નિશ્ચય પણ થઇ શકે છે એ જ રીતે બીજો નિર્દ પ-પ્રમાણ દ્વારા નિશ્ચિત કર્યા વિના લક્ષણનુ કથન કરવુ એ-પણ માત્ર બુદ્ધિની અધતા જ સૂચવે છે એટલે કે માણસની મૂર્ખતારૂપ જ છે [૬-૭]

तस्माद्यथोदित वस्तु विचार्य रागवर्जितै ।
धर्मार्थिभि' प्रयत्नेन तत इष्टार्थसिद्धित ॥ ८ ॥

તેથી રાગરહિત ધાર્મિક પુરુષોએ વસ્તુને યથાસ્વરૂપે પ્રયત્નપૂર્વક વિચારવી, કારણ કે તેથી જ ઇષ્ટ અર્થની સિદ્ધિ થાય છે [૮]

—o—

एकान्तनित्यपक्षखण्डनाष्टकम्

(१४)

तत्रात्मा नित्य एवेति येषामेकान्तदर्शनम् ।
हिंसादय कथ तेषा युज्यन्ते मुख्यवृत्तित' ॥ १ ॥

બધા દર્શનોમાથી 'આત્મા માત્ર નિત્ય જ છે' એવુ એકાન્તદર્શન જેમનુ છે, તેઓમા મુખ્ય-પ્રધાન-વાસ્તવિક રીતે હિંસા આદિ કેમ સભવી શકે ? [૧]

निष्क्रियोऽसौ ततो हन्ति हन्यते वा न जातुचित् ।
कश्चित् केनचिदित्येवं न हिंसास्योपपद्यते ॥ २ ॥

આત્મા નિષ્ક્રિય છે, તેથી તે કોઈ પણ વખતે કોઇને હણતો નથી તેમ જ કોઇથી હણાતો નથી એ રીતે તેનામા હિંસા ઘટતી નથી [૨]

अभावे सर्वथैतस्या अहिंसापि न तत्त्वत ।
सत्यादीन्यपि सर्वाणि नार्हिंसासाधनत्वतः ॥ ३ ॥

હિંસાના સર્વથા અભાવને કારણે વાસ્તવિક રીતે અહિંસા પણ સભવતી નથી, તેથી સત્યાદિ બધા વ્રતો પણ, અહિંસાના સાધનરૂપ હોવાથી, સભવતા નથી [૩]

तत सन्नीतितोऽभावादमीषामसदेव हि ।
सर्वं यमाद्यनुष्ठान मोहसङ्गतमेव वा ॥ ४ ॥

તેથી ન્યાયદષ્ટિએ તો અહિંસા આદિના અભાવથી યમ, નિયમાદિક સઘળી ક્રિયા અસત્ય—અભાવરૂપ છે અથવા તે બધી ક્રિયાઓ અજ્ઞાનયુક્ત છે [૪]

शरीरेणापि सम्बन्धो नात एवास्य सङ्गत ।
तथा सर्वगतत्वाच्च संसारश्चाप्यकल्पितः ॥ ५ ॥

તેથી જ—આત્માને માત્ર નિત્ય માનવાથી જ તો શરીર સાથેનો સબધ યુક્તિયુક્ત નથી, તેમ જ તે સર્વવ્યાપક હોવાથી તેનું વાસ્તવિક ભવભ્રમણ પણ સભવી શકતું નથી

ततश्चोर्ध्वगतिर्धर्मादधोगतिरधर्मत ।
ज्ञानान्मोक्षश्च वचन सर्वमेवौपचारिकम् ॥ ६ ॥

અને તેથી જ "ધર્મથી (આત્માની) ઉર્ધ્વગતિ, અધર્મથી અધોગતિ અને જ્ઞાનથી મુક્તિ થાય છે" એવુ શાસ્ત્રવચન ઔપચારિક-કલ્પિત છે [૬]

भोगाधिष्ठानविषयेऽप्यस्मिन् दोषोऽयमेव तु ।
तद्भेदादेव भोगोऽपि निष्क्रियस्य कुतो भवेत् ॥ ७ ॥

ભોગના આધારભૂત શરીરવિષયક મ માારભમણ સ્વીકાર્યે પણ એ જ દોષ આવે છે, વળી ભોગ પણ ક્રિયાનો એક ભેદ હોવાથી, ક્રિયારહિત આત્માનો તે કેવી રીતે સભવી શકે ? [૭]

इष्यते चेत् क्रियाप्यस्य सर्वमेवोपपद्यते
मुख्यवृत्त्याऽनत्र किन्तु परसिद्धान्तसश्रय ॥ ८ ॥

જો એકાન્ત નિત્ય આત્મા (કાઈક) ક્રિયા પણ કરે છે એમ સ્વીકારવામા આવે, તો અહિંસા આદિ નિર્દોષ તત્ત્વો વાસ્તવિક-તાત્ત્વિક-અકલ્પિત-દૃષ્ટિએ ઘટી શકે છે પરતુ (તેમ સ્વીકાર્યે) બીજાના-જૈનોના મતનો સ્વીકાર કરવો પડશે. [૮]

एकान्तानित्यपक्षखण्डनाष्टकम्

[१५]

क्षणिकज्ञानसंतानरूपेऽप्यात्मन्यसंशयम् ।
हिंसादयो न तत्त्वेन स्वसिद्धान्तविरोधतः ॥१॥

ક્ષણિકજ્ઞાનસંતાનરૂપ આત્મામાં પણ હિંસાઆદિ વાસ્તવિક રીતે નિઃશંક ઘટી શકતા નથી, કારણ કે (તેમાં બૌદ્ધોના) પોતાના જ સિદ્ધાંતદ્વારા વિરોધ આવે છે (૧)

नाशहेतोरयोगेन क्षणिकत्वस्य संस्थितिः ।
नाशस्य चान्यतोऽभावे भवेद्धिंसाप्यहेतुका ॥२॥

(તેઓ માને છે) 'વિનાશક હેતુનો સંયોગ થયા વિના જ એટલે કે સ્વાભાવિક રીતે જ વસ્તુ ક્ષણિક છે' અને (તેથી આચાર્યનું કહેવું છે કે) બીજા વિનાશક હેતુ દ્વારા કોઈના વિનાશનો અસ્વીકાર કર્યે તો હિંસા નિર્હેતુક સાબિત થશે એટલે કે કોઈપણ પ્રાણી હિંસક નહિ કહેવાય. (૨)

ततश्चास्या सदा सत्ता कदाचिन्नैव वा भवेत् ।
कादाचित्कं हि भवनं कारणोपनिबन्धनम् ॥३॥

અને તેથી—નિર્હેતુક સાબીત થયે હિંસાનો સદ્ભાવ અથવા તેનો આત્યંતિક અભાવ આવશે, કારણ કે કયારેક થતી ઉત્પત્તિ તો સકારણ જ હોય છે. (૩)

શંકા—'વસ્તુનો ઉત્પાદક પોતે જ તેનો હિંસક છે' એમ કદાચ બૌદ્ધો કહે, તો અમે એ પૂછીએ છીએ કે તું ક્ષણ થનો જનક અથવા પદાર્થના સદાનંદનો જનક એ બે પ્રકાર

જનકમાંથી કયો જનક હિંસક છે? સંતાનનો જનક હિંસક છે એમ તેઓ કહેતા હોય તો તેનો ઉત્તર આ રહ્યો.

न च सन्तानभेदस्य जनको हिंसको भवेत् ।
सांवृतत्वान्न जन्यत्व यस्मादस्योपपद्यते ॥४॥

જનક-ઉત્પાદક (કોઇ બીજો પદાર્થ) તે પ્રવાહનો હિંસક નહિ ગણાય, કારણ કે પ્રવાહ-સંતાન સાંવૃત-કાલ્પનિક હોવાથી જન્ય નહિ બની શકે (૪)

હવે જો તેઓ એમ કહેતા હોય કે પદાર્થનો જનક હિંસક છે, તો તેનો ઉત્તર પણ આચાર્ય આપે છે કે—

न च क्षणविशेषस्य तेनैव व्यभिचारत ।
तथा च सोऽप्युपादानभावेन जनको मत ॥५॥

અમુક-પદાર્થનો ઉત્પાદક તેનો હિંસક છે એમ પણ નહિ કહી શકાય, કારણ કે નાશ પામતો પદાર્થ પોતે ઉપાદાન ભાવે (ઉત્તરવર્તી) પદાર્થનો જનક છે એમ તમે માનો છો તેથી ખુદ પદાર્થદ્વારાજ વિસંવાદ ઉભો થશે એટલે કે પોતે જ પોતાનો હિંસક બનશે (૫)

तस्यापि हिंसकत्वेन न कश्चित्स्यादहिंसक ।
जनकत्वाविशेषेण नैव तद्विरति क्वचित् ॥६॥

દરેક વસ્તુ જનકરૂપ હોવાથી તે દરેકનો હિંસક તરીકે સ્વીકાર કરીએ તો કોઇપણ માણસ-ખુદ બુદ્ધ પણ-અહિંસક નહીં રહી શકે અને એ રીતે તો હિંસાનો અભાવ ક્યારેય નહિ સંભવે અર્થાત્ અહિંસા જેવા તત્વનું અસ્તિત્વજ નહિ રહે (૬)

उपन्यासश्च शास्त्रेऽस्या कृतो यत्नेन चिन्त्यताम्।
विषयाऽस्य यमासाद्य हन्तैष सफलो भवेत् ॥७॥

અને બૌદ્ધશાસ્ત્રમા તે અહિંસાનો ઉલ્લેખ કરેલો છે તેથી આ શ્લોકના વિષય-અહિંસા સબંધી ગભીરપણે વિચાર કરવો જોઈએ, કે જે વિષયને-અહિંસાને મેળવીને (વિચારો) ઉલ્લેખ સફળ-સાર્થક બને (૭)

अभावेऽस्या न युज्यन्ते सत्यादीन्यपि तत्त्वतः ।
अस्याः संरक्षणार्थं तु यदेतानि मुनिर्जगौ ॥८॥

અહિંસાના અભાવમા સત્યાદિ તત્વો પણ વાસ્તવિક રીતે નહિ ઘટે, કારણ કે એ બધા (ભગવતી) અહિંસાના સંરક્ષણ (અને પોષણ) માટે છે એમ જિનેશ્વરદેવે કહેલ છે (૮)

नित्यानित्यपक्षमंडनाष्टकम्

[१६]

नित्यानित्ये तथा देहाद् भिन्नाभिन्ने च तत्त्वतः।
घटन्त आत्मनि न्यायाद्धिंसादीन्यविरोधत ॥१॥

નિત્યાનિત્ય તથા દેહથી ભિન્નાભિન્ન આત્મામા ન્યાય દષ્ટિએ-તેના નિત્યાનિત્ય સ્વરૂપની દષ્ટિએ (કોઈ પ્રમાણ) વિરોધ વિના વાસ્તવિક રીતે હિંસાદિ ઘટે છે (૧)

पीडाकर्तृत्वयोगेन देहव्यापत्त्यपेक्षया ।
तथा हन्मीति संक्लेशाद्धिंसैषा सनिबन्धना ॥२॥

દુઃખના કર્તાપણાના સંબંધની તથા દેહના થતા નાશની અપેક્ષાએ (મારનારમાં) 'હું હણું છું' એવું મનોમાલિન્ય દેખાય છે, તેથી હિંસા મકારણ છે (૨)

हिंस्यकर्मविपाकेऽपि निमित्तत्वनियोगत ।
हिंसकस्य भवेदेषा दुष्टा दुष्टानुबन्धत ॥३॥

હિંસ્ય પ્રાણીના કર્મોનો ઉદય (હિંસામાં પ્રધાન કારણ) હોવા છતાં ય હિંસક તેમાં નિમિત્તરૂપ હોવાથી તેને હિંસા લાગે છે, પણ તે હિંસા દુષ્ટચિત્તપૂર્વક કરાય તો જ દુષ્ટ–સદોષી કહેવાય છે (૩)

तत सदुपदेशादे क्लिष्टकर्मवियोगत ।
शुभभावानुबन्धेन हन्ताऽस्या विरतिर्भवेत् ॥४॥

તેવી જ રીતે સદુપદેશાદિદ્વારા, ક્લિષ્ટ કર્મોના ક્ષયને કારણે તથા શુભ ભાવો–અધ્યવસાયો દ્વારા હિંસાની નિવૃત્તિ થાય છે (૪)

अहिंसैषा मता मुख्या स्वर्गमोक्षप्रसाधनी ।
एतत्संरक्षणार्थं च न्याय्य सत्यादिपालनम् ॥५॥

સ્વર્ગ તથા મોક્ષમાં સાધનભૂત (હિંસાવિરતિરૂપ) આ અહિંસા જ મુખ્ય છે અને તેથી અહિંસા વ્રતના સંરક્ષણ માટે સત્યાદિવ્રતોનું પાલન પણ યુક્ત છે (૫)

स्मरणप्रत्यभिज्ञानदेहसंस्पर्शवेदनात् ।
अस्य नित्यादिसिद्धिश्च तथा लोकप्रसिद्धित ॥६॥

કોઈ અતિતાર્કિક–શુષ્કબુદ્ધિવાળી (બૌદ્ધ) કહે છે કે સત્પુરુષોએ ભાત વગેરેની માફક માંસ ખાવુ જોઈએ, કારણ કે તે પ્રાણીનુ અંગ છે (૧)

भक्ष्याभक्ष्यव्यवस्थेह शास्त्रलोकनिबन्धना ।
सर्वैव भावतो यस्मात्तस्मादेतदसाम्मतम् ॥२॥

(પણ) તે હેતુ બરાબર નથી કારણ કે સર્વ પ્રકારની ભક્ષ્યાભક્ષ્ય (પેયાપેય) વગેરેની વ્યવસ્થામા વાસ્તવિક રીતે શાસ્ત્ર તથા લોકવ્યવહાર કારણ છે (૨)

तत्र प्राण्यङ्गमप्येकं भक्ष्यमन्यत्तु नो तथा ।
सिद्ध गवादिसत्क्षीररुधिरादौ तथेक्षणात् ॥३॥

(વળી) લો વ્યવહારમા પ્રાણીના અંગો પણ અમુક ભક્ષ્ય અને અમુક અભક્ષ્યરૂપે પ્રસિદ્ધ છે કારણ કે ગાય વગેરેના શુદ્ધ દૂધ, લોહી (અસ્થિ) વગેરેમા ભક્ષ્યાભક્ષ્યપણુ દેખાય છે (૩)

प्राण्यङ्गत्वेन न च नोऽभक्षणीयमिदं मतम् ।
किन्त्वन्यजीवभावेन तथा शास्त्रप्रसिद्धित ॥४॥

વળી માંસ પ્રાણીના અંગરૂપ છે તેથી તે અભક્ષ્ય છે એવુ અમારુ માનવુ નથી, પણ તે સ્વય અન્યજીવરૂપ છે માટે અભક્ષ્ય છે, કારણ કે આગમમા પણ એવુ જ પ્રસિદ્ધ છે (૪)

भिक्षुमांसनिषेधोऽपि न चैव युज्यते क्वचित् ।
अस्थ्याद्यपि च भक्ष्य स्यात्प्राण्यङ्गत्वाविशेषत. ॥५॥

અને એ રીતે તો (પવિત્ર) ભિક્ષુના માંસનો નિષેધ

પણ મદિરાપાન કરતો નથી, તેમજ (અભક્ષ્ય) હાડકા વગેરે પણ ભક્ષ્ય બનશે કારણ કે પ્રાણીના અંગરૂપે બધા સરખા છે (૫)

एतावन्मात्रसाम्येन प्रवृत्तिर्यदि चेष्यते ।
जायायां स्वजनन्यां च स्त्रीत्वात्तुल्यैव साऽस्तु ते ॥६॥

જો માત્ર પ્રાણીના અંગપણાના સામ્યને કારણે (માંસભક્ષણની) પ્રવૃત્તિ તમને માન્ય છે, તો સ્ત્રીત્વ (સામાન્ય) હોવાને કારણે પોતાની પત્ની અને માતા બન્ને સાથે તમારો સેવન-પત્નીરૂપ અથવા માતારૂપ—વ્યવહાર થવો જોઈએ (૬)

तस्माच्छास्त्रं च लोकं च समाश्रित्य वदेद् बुधः ।
विवेकी बुधः स्यादन्यथोन्मत्ततुल्यता ॥७॥

તેથી માટે ડાહ્યા માણસે શાસ્ત્રવચન અને લોકવ્યવહાર-લોકવ્યવહારનો આધાર લઈને (ભક્ષ્યાભક્ષ્યાદિ) વિષે બોલવું એ રીતમાં જ તેનું ડહાપણ છે નહિ તો તે ઉન્મત્ત તુલ્ય છે (૭)

शास्त्रे चाप्तेन वोऽप्येतन्निषिद्धं यत्नतो ननु ।
लङ्कावतारसूत्रादौ ततोऽनेन न किञ्चन ॥८॥

લંકાવતારસૂત્ર આદિ શાસ્ત્રોમાં તમારા આપ્ત પુરુષે પણ આદરપૂર્વક માંસભક્ષણનો નિષેધ કરેલ છે, તેથી આ બધા તર્કનું કશું પ્રયોજન (કે કિંમત) નથી (૮)

मांसभक्षणदूषणाष्टकम्

[१८]

अन्योऽविमृश्य शब्दार्थं न्याय्यं स्वयमुदीरितम्।
पूर्वापरविरुद्धार्थमेवमाहात्र वस्तुनि ॥१॥
"न मांसभक्षणे दोषो न मद्ये न च मैथुने।
प्रवृत्तिरेषा भूतानां निवृत्तिस्तु महाफला" ॥२॥
"मां स भक्षयिताऽमुत्र यस्य मांसमिहाद्म्यहम्।
एतन्मांसस्य मांसत्वं प्रवदन्ति मनीषिणः" ॥३॥

અન્ય—બ્રાહ્મણોએ સ્વયં 'માંસ' શબ્દનો અર્થ ન્યાયસંગત કહેલ છે, છતાં પૂરો વિચાર કર્યા વિના માંસભક્ષણની બાબતમાં તેઓ પરસ્પર વિરુદ્ધ અર્થ આ રીતે કહે છે

"માંસભક્ષણમાં દોષ નથી, મદ્યપાન કે મૈથુનસેવનમાં પણ દોષ નથી, (કારણ કે) પ્રાણીઓની એ પ્રવૃત્તિ સ્વાભાવિક છે છતાં પણ તેમનો ત્યાગ મહા ફલદાયી છે"

"જેનું માંસ હું અહીં ખાઉં છું, તે મને જન્માંતરમાં ખાશે" એ 'માંસ' શબ્દનું માંસત્વ છે-વ્યુત્પત્ત્યર્થ ભાવ છે એમ વિદ્વાન માણસો-બુદ્ધિમાનો વદે છે" (૧-૨-૩)

નીચેના બે શ્લોકોમાં પરસ્પરના વિસંવાદને દૂર કરવા બ્રાહ્મણોની આચાર્ય કહે છે–

---

૧ મનુસ્મૃતિ અધ્યાય ૫ શ્લોક ૫૬
૨ મનુસ્મૃતિ અધ્યાય ૫ શ્લોક ૫૫

स्य जन्मैव दोषोऽत्र न शास्त्राद्बाह्यभक्षणम् ।
प्रतीत्यैव निषेधश्च न्याय्यो वाक्यान्तराद्गते ॥४॥
"प्रोक्षितं भक्षयेन्मांसं ब्राह्मणानां च काम्यया ।
यथाविधि नियुक्तस्तु प्राणानामेव वाऽन्यये" ॥५॥

(વ્યુત્પત્તિની અપેક્ષાએ) ભક્ષકના ભક્ષ્ય તરીકે જન્મવારૂપ દોષ અહીં-શાસ્ત્રસમ્મત માંસભક્ષણમાં વ્યાજબી નથી (પણ) શાસ્ત્રમાં નહિ કહેવાએલા માંસભક્ષણની અપેક્ષાએ (ઉક્ત) દોષ તથા માંસભક્ષણનો નિષેધ વ્યાજબી છે, કારણ કે શાસ્ત્રના બીજા વાક્યોથી શાસ્ત્રસમ્મત માંસભક્ષણની સિદ્ધિ થાય છે (મનુસ્મૃતિ જ કહે છે કે નીચેને ચાર પ્રસંગે દરેક માણસે માંસ અવશ્ય ખાવું)

"(દરેક માણસે) (૧) પ્રોક્ષિત માંસ-વૈદિક મંત્રોદ્વારા 'પ્રોક્ષણ' નામક સંસ્કાર પામ્યા પછી યજ્ઞમાં હણાયેલ પશુનું માંસ ખાવું (૨) બ્રાહ્મણોની ઈચ્છાખાતર (એકવખત) માંસ ખાવું (૩) (વ્યાધિને કારણે કે બીજા ખોરાકના અભાવમાં) પ્રાણોનો-દેહનો નાશ થતો દેખાય ત્યારે માંસ ખાવું તથા (૪) (શ્રાદ્ધ વગેરેમાં) શાસ્ત્રવિધિ અનુસાર આમંત્રણ અપાયેલ-જોડાયેલ માણસે (તેમાં વપરાતું) માંસ ખાવું"

આચાર્ય ઉત્તર આપે છે—

अत्रैवामासदोषश्चेन्निवृत्तिर्नास्य मन्यते ।
अन्यदाऽभक्षणादत्राभक्षणे दोषकीर्तनात् ॥६॥

---

૧ મનુ સ્મૃ૰ અ૰ ૫ શ્લો ૨૭ માં 'वाऽत्यय' ને બદલે 'वाऽत्यये' પાઠ છે તથા સરખાવો યાજ્ઞવલ્ક્ય સ્મૃતિ અધ્યાય ૧ શ્લો ૧૭૯

"યથાવિધિ નિયુક્તસ્તુ યો માંસં નાત્તિ વૈ દ્વિજઃ।
સ પ્રેત્ય પશુતાં યાતિ સમ્ભવાનેકવિંશતિમ્" ॥૭॥

('ન માંસ ભક્ષણે દોષઃ' એ વચનનો જો એ અર્થ હોય કે) શાસ્ત્રવિહિત માંસભક્ષણમાં જ દોષ નથી, તો માંસભક્ષણનો ત્યાગ કરી નહિ શકાય, કારણ કે શાસ્ત્રવિહિત પ્રસંગો સિવાય તેનું (સર્વથા) અભક્ષ્ય કહેલ છે જ તથા શાસ્ત્રવિહિત પ્રસંગે તેના અભક્ષણમાં (શાસ્ત્રે) દોષ કહેલ છે (જેમ કે "યથાવિધિ પ્રવૃત્ત કરાયાએલ જે બ્રાહ્મણ માંસ ખાતો નથી તે પરલોકમાં-જન્માન્તરમાં ૨૧ ભવ સુધી પશુતા પામે છે")(તેથી બે પ્રકારના ભક્ષણનો સર્વથા નિષેધ છે, તેને માટેનું 'નિવૃત્તિસ્તુ મહાફલા' એ કથન નિરર્થક છે અને જેનો ત્યાગ કરવાથી દોષ લાગે છે તેનો ત્યાગ નિરર્થક છે, માટે માંસભક્ષણનો ત્યાગ કદિ નહિ થઈ શકે) (૬-૭)

['નિવૃત્તિસ્તુ મહાફલા' એ સ્મૃતિવાક્ય નિરર્થક છે એમ ઉપરના શ્લોકમાં સિદ્ધ થવા છતાં જો તમે એમ કહેતા હો કે નિવૃત્તિનો અર્થ પરિવ્રાજકતા-સાધુપણું-ગૃહસ્થાશ્રમનો ત્યાગ એટલે કે હિંસાદિનો ત્યાગ એમ સમજવાનું છે માટે સ્મૃતિવાક્ય સાર્થક છે, તો આચાર્ય તેનો ઉત્તર નીચે આપે છે કે નિવૃત્તિ ને સાર્થકસિદ્ધ

---

૧ મનુસ્મૃતિ અ ૫ શ્લોક ૩૫, પરંતુ શ્લોકનો પૂર્વાર્ધ આ પ્રમાણે છે—

નિયુક્તસ્તુ યથાન્યાયં યો માંસં નાત્તિ માનવઃ।

ઉક્ત સ્મૃતિઓના અનુસંધાન ઉપરથી સ્મૃતિપાઠ વધારે ઠીક લાગે છે, પણ આ 'અષ્ટક પ્રકરણ' ઉપર વિ સ ૧૦૮૦માં વૃત્તિ લખનાર શ્રી જિનેશ્વરસૂરિ એ અષ્ટક પ્રકરણ'ના પાઠ ઉપર જ વૃત્તિ લખેલ છે તેથી પાઠ બહુ જૂનો હોઇને જેમનો તેમ રાખેલ છે

આ તો માંસ ભક્ષણ મહાદોષ છે એમ સિદ્ધ થઈ જાય છે, જે અમને ઇષ્ટ નથી]

पारिव्राज्यं निवृत्तिश्चेद्यस्तदप्रतिपत्तितः ।
फलाभावः स एवाऽस्य दोषो निर्दोषतैव न ॥८॥

(શાસ્ત્રવિહિત હિંસાના ત્યાગ પછી જ પરિવ્રાજક થવાતું હોવાથી) પરિવ્રાજકના પોતે જ (માંસભક્ષણાદિના) ત્યાગરૂપ છે, એવું (જો તમારું કથન) હોય તો પરિવ્રાજકતાના અનંગીકારને કારણે થતો (તેના) ફળનો અભાવ જ વિહિતમાંસભક્ષણનો દોષ છે, તેથી તેની નિર્દોષતા છે જ નહિ (૮)

मद्यपानदूषणाष्टकम्
[१२]

मद्यं पुनः प्रमादाङ्गं तथा सच्चित्तनाशनम् ।
सन्धानदोषवत्तत्र न दोष इति साहसम् ॥१॥

વળી મદ્ય પ્રમાદનું કારણ છે, શુભચિત્તનું વિનાશક છે તથા (અનેક ચીજોના મિશ્રણથી તે બનતું હોવાથી) સોડકર્મના દોષવાળું છે (તેથી) 'તેમાં દોષ નથી' એ કહેવું માત્ર સાહસ–ધૃષ્ટતા જ છે (૧)

किं वेह बहुनोक्तेन प्रत्यक्षेणैव दृश्यते ।
दोषोऽस्य वर्तमानेऽपि तथा भण्डनलक्षणः ॥२॥

અથવા (મદ્યવિષે) બહુ બોલવાની જરૂર નથી, કારણ કે વર્તમાનકાળમાં પણ તેનો (યાદવાસ્થળી જેવી) લડાઈરૂપ દોષ પ્રત્યક્ષ રીતે દેખાય છે (૨)

श्रूयते च ऋषिर्मद्यात् प्राप्तज्योतिर्महातपाः ।
स्वर्गाङ्गनाभिराक्षिप्तो मूर्खवन्निधनं गतः ॥३॥

વળી એવું કહેવાય છે કે કોઈ એક મહાતપસ્વી, (જ્ઞાન રૂપ) પ્રકાશને પામેલ ઋષિ સ્વર્ગસુંદરીઓથી મોહાઈને મદ્ય પાન કરવાથી મૂર્ખની માફક મરણને શરણ થયો (૩)

कश्चिदृषिस्तपस्तेपे भीत इन्द्रः सुरस्त्रियः ।
क्षोभाय प्रेषयामास, तस्यागत्य च तास्तकम् ॥४॥
विनयेन समाराध्य वरदाभिमुखं स्थितम् ।
जगुर्मद्यं तथा हिंसां सेवस्वाब्रह्म वेच्छया ॥५॥
स एवं गदितस्ताभिर्द्वयोर्नरकहेतुताम् ।
आलोच्य मद्यरूपं च शुद्धकारणपूर्वकम् ॥६॥
मद्यं प्रपद्य तद्भोगान्नष्टधर्मस्थितिर्मदात् ।
विदशार्थमजं हत्वा सर्वमेव चकार सः ॥७॥
ततश्च भ्रष्टसामर्थ्यः स मृत्वा दुर्गतिं गतः ।
इत्थं दोषाकरो मद्यं विज्ञेयं धर्मचारिभिः ॥८॥

કોઈ એક ઋષિએ મહાતપ તપ્યું (તેથી) ભયભીત થએલ ઇન્દ્ર ઋષિના વિચલન માટે સુરસુંદરીઓને મોકલી ત્યાં આવીને તેમણે ઋષિને વિનયથી પ્રસન્ન કર્યા પછી ઈચ્છિત આપવા તત્પર થએલ તેની પાસે વચન માગ્યું 'આપ મદ્યનું હિંસાનું અથવા મૈથુનનું સેવન કરો' આ પ્રમાણે કહેવાએલ તે ઋષિએ, હિંસા તથા મૈથુનને નરકના કારણરૂપ તથા મદ્યને (જુદી જુદી વસ્તુઓના મિશ્રણથી બનતું હોવાથી)

શુદ્ધ કરી હોવાનુ સમજીને મદ્યપાન કર્યું, પછી તેના ઉપયોગથી (થએલ) મદથી ઉપશાંત થવા માટે એક બકરાનો વધ કરીને નષ્ટધર્મી તે ઋષિએ બધુ (અનર્થકાર્ય) કર્યું અને તેથી તપશક્તિથી ભ્રષ્ટ થએલ તે મરીને દુર્ગતિમા ગયો આ રીતે ધર્માચરણ કરનારાઓએ મદ્યને દોષોની ખાણ સમજવી (૪-૮)

मैथुनदूषणाष्टकम्

[२०]

रागादेव नियोगेन मैथुन जायते यत ।
तत कथ न दोषोऽत्र येन शास्त्रे निषिध्यते ॥१॥

મૈથુન હમેશા રાગના ઉદયથી જ થાય છે, તેથી તેના સેવનમા દોષ કેવી રીતે નથી સભવતો કે જેથી શાસ્ત્રમા તેનો નિષેધ કરાયો છે ? અર્થાત દોષ સભવે જ છે માટે શાસ્ત્રોક્ત દોષાભાવ અનુચિત છે (૧)

શાસ્ત્રસમ્મત અમુકપ્રકારનું મૈથુન દોષવાળુ નથી એના કથનનો આચાર્ય ઉત્તર આપે છે

धर्मार्थं पुत्रकामस्य स्वदारेष्वधिकारिण ।
ऋतुकाले विधानेन यत्स्याद्दोषो न तत्र चेत् ॥२॥
नापवादिकल्पत्वान्नैकान्तेनेत्यसङ्गतम् ।
वेद ह्यधीत्य स्नायाद्यदधीत्यैवेति शासितम् ॥३॥

ધર્મ દાજે–પુણ્ય દાજે પુત્રની કામનાવાળા, અધિકારી ગૃહસ્થનુ પોતાની સ્ત્રી સાથે ઋતુકાળમા યથાવિધિ જે મૈથુન થાય તે મૈથુનમા દોષ નથી એમ જો કહો તો તે બરાબર નથી, કારણ કે તે મૈથુન આપવાદિક આચારરૂપ છે, તેથી તે સર્વથા નિર્દોષ છે એ સગત નથી કહ્યુ છે કે (સ્ત્રીસગની ઈચ્છાવાળાએ) વેદને ભણીને સ્નાન કરવુ ('અધીત્ય'= 'ભણીને' શબ્દ ઉપર વ્યાખ્યા કરતા) વ્યાખ્યાકાર કહે છે કે 'અધીત્યૈવ–ભણીને જ' ભણ્યા વિના નહિ, અર્થાત્ વેદાધ્યયન અનિવાર્ય છે, મૈથુન નહિ માટે તે આપવાદિક છે (૨–૩)

स्नायादेवेति न तु यत्ततो हीनो गृहाश्रम ।
तत्र चैतदतो न्यायात्प्रशसाऽस्य न युज्यते ॥४॥

વળી સ્નાન કરવું જ જોઇએ એવુ (અનિવાર્ય) નથી, માટે ગૃહસ્થાશ્રમ બ્રહ્મચર્યાશ્રમ કરતા ઊતરતો છે અને ઉક્ત નિર્દોષ મૈથુન ગૃહાશ્રમમા જ સભવે છે તેથી ન્યાય દૃષ્ટિએ–પારમાર્થિક દૃષ્ટિએ મૈથુનની પ્રશસા વ્યાજબી નથી.

પ્રશસાનુ વ્યાજબીપણુ સિદ્ધ કરનારને આચાર્ય ઉત્તર આપે છે

अदोषकीर्तनादेव प्रशसा चेत् कथ भवेत् ।
अर्थापत्त्या सदोषस्य दोषाभाव प्रकीर्तनात् ॥५॥

न च मैथुने 'મૈથુન સેવનમા દોષ નથી' એવા દોષનિષેધક કથનથી જ તેની પ્રશસા (વ્યાજબી સિદ્ધ) થાય છે એમ જો તમે માનતા હો તો અર્થાપત્ત્યા–વેદાર્થકથન દ્વારા સદોષી (સિદ્ધ થએલ) મૈથુનની નિર્દોષતાના કથન માત્રથી તેની પ્રશસા

શી રીતે સભવે ? અર્થાત વેદ પ્રમાણ દ્વારા જે સદોષી નિશ્ચ કરેલ છે તે અન્ય પ્રમાણદ્વારા નિર્દોષી બની શકે જ નહિ, તેથી તેની પ્રશસા પણ સભવી શકે નહિ (૫)

न प्रवृत्तिहेतुत्वात्त्याज्यबुद्धेरसम्भवात् ।
वि उक्तरिष्टसिद्धेरुक्तिरेषा न भद्रिका ।६॥

'મૈથુનમા દોષ નથી' એ કથન હિતકર નથી, કારણ કે તેનુ કથન (મૈથુન) ત્યાજ્ય છે એવી બુધ્ધિ ઉત્પન્ન થવા હેતુ નહિ હોવાથી (મૈથુન) પ્રવૃત્તિમા હેતુભૂત બને છે, તથા મૈથુન-સેવનની આજ્ઞારૂપ હોવાથી, તે વડે (મૈથુન સેવનરૂપ) ઈષ્ટસિદ્ધિ થાય છે (૬)

प्राणिनां बाधकं चैतच्छास्त्रे गीतं महर्षिभिः ।
नलिकातप्तकणकप्रवेशज्ञाततस्तथा ॥७॥

(મહાવીરાદિ) મહર્ષિઓએ શાસ્ત્રોમા કહેલ છે કે જેવી રીતે વાસની અથવા બરુની નળીમા ધગધગતા લોઢાના સળિયાનો પ્રવેશ નળીમાના જીવોનો વિઘાતક થાય છે તેવી રીતે મૈથુન પ્રાણીઓનુ બાધક-વિઘાતક બને છે (૭)

मूलं चैतदधर्मस्य भवभावप्रवर्धनम् ।
तस्माद्विषान्नवत्त्याज्यमिदं मृत्युमनिच्छता ॥८॥

મૈથુન અધર્મનુ મૂળ છે તથા સસારભાવ વધારનાર છે તેથી મૃત્યુને નહિ ઇચ્છનારે-મોક્ષાભિલાષીએ તેને વિષમિશ્ર અન્નની માફક તજવુ જોઇએ (૮)

सूक्ष्मबुद्ध्याश्रयणाष्टकम्

[२१]

सूक्ष्मबुद्ध्या सदा ज्ञेयो धर्मो धर्माथिभिर्नरैः ।
अन्यथा धर्मबुद्ध्यैव तद्विघातः प्रसज्यते ॥१॥

गृहीत्वा ग्लानभैषज्यप्रदानाभिग्रहं यथा ।
तदप्राप्तौ तदन्तेऽस्य शोकं समुपगच्छतः ॥२॥

धार्मिक पुरुषोએ धर्मने हमेशा विवेकबुद्धिवडे विचारवो, नहि तो बिमारने औषध वगेरे आपवानो अभिग्रह ग्रहण करीने बिमार न मळ्ये अथवा बिमारने (दवा) आपी लीधा पछी शोक करनार अभिग्रहधारीनी माफक धर्मबुद्धिद्वारा पण धर्मनो विघात थाय छे (१-२)

गृहीतोऽभिग्रहः श्रेष्ठो, ग्लानो जातो न च क्वचित् ।
अहो मेऽधन्यता कष्टं, न सिद्धमभिवाञ्छितम् ॥३॥

ग्रहण करेल अभिग्रह श्रेष्ठ छे पण क्यारेक कोई पण बिमार न होय (त्यारे ते एम विचारे के) अहो हुं अधन्य छु, अफसोस छे के इष्टसिद्धि न थई (३)

एवं ह्येतत्समादानं ग्लानभावाभिसन्धिमत् ।
साधूनां तत्त्वतो यत्तद्दुष्टं ज्ञेयं महात्मभिः ॥४॥

उपर्युक्त रीते ग्लानभावनी अभिसंधिवाळु-ईच्छाकरतुं साधुओनुं जे अभिग्रहग्रहण छे, तेने महात्मापुरुषोए दुष्ट समजवु (४)

लौकिकैरपि चैषोऽर्थो दृष्टः सूक्ष्मार्थदर्शिभि ।
प्रकारान्तरत कैश्चिदत एतदुदाहृतम् ॥५॥
"अङ्गेष्वेव जरा यातु यत्त्वयोपकृत मम ।
नरः प्रत्युपकाराय विपत्सु लभते फलम्" ॥६॥

વળી (વાલ્મીકિ વગેરે) કેટલાક સૂક્ષ્મબુદ્ધિવાળા (જૈનેતર) વિદ્વાનોએ પણ બીજી રીતે એ જ અર્થ સમજેલો છે તેથી તેમણે (વાલીના મુખમા) નીચેનુ મૂકેલ છે કે—

"ઉપકૃત માણસ પ્રત્યુપકારનુ ફળ ઉપકારીની મુશ્કેલી વખતે મેળવે છે, (અને) તે (રામચદ્રે) મારા ઉપર (અતિ) ઉપકાર કર્યો છે, તેથી (બદલો વાળવા સારુ હુ તને મુશ્કેલીમા દેખવાની ભાવના-ઇચ્છા સરખી પણ ન કરી શકુ તે માટે) મારા ગાત્રોમા ઘડપણ ઘર કરો" (૫–૬)

एव विरुद्धदानादौ हीनोत्तमगतेः सदा ।
प्रव्रज्यादिविधाने च शास्त्रोक्तन्यायबाधिते ॥७॥
द्रव्यादिभेदतो ज्ञेयो धर्मव्याघात एव हि ।
सम्यग्माध्यस्थ्यमालम्ब्य श्रुतधर्मव्यपेक्षया ॥८॥

એવી જ રીતે નિષિદ્ધ દાનાદિનુ સેવન કરવામા તેમ શાસ્ત્રે કહેલા નિયમો વિરુદ્ધ દીક્ષાદિ દેવામા (હીન વસ્તુ અથવા પાત્રને) હમેશા ઉત્તમ સમજાય છે, તેથી આગમાનુસાર (વર્ણવાએલા) સમ્યગ્ સમભાવની અપેક્ષાએ ધર્મનો દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, અને ભાવથી નાશ જ થાય છે એમ સમજવુ (૭–૮)

[२२]

भावशुद्धिरपि ज्ञेया यैषा म

महापनामियात्यर्थं न पुन २७

જે મોક્ષમાર્ગને અનુસરનારી
પદેશ અતિપ્રિય છે અને જે સ્વમતાગ્રહી
વિશુદ્ધિને પણ જાણવી જોઈએ. (૧)

रागो द्वेषश्च मोहश्च २५

एतदुत्कर्षतो ज्ञेयो हन्तोत्कर्षोऽस्य त

રાગ, દ્વેષ અને મોહ આત્મભાવોની
રૂપ છે (તેથી) વાસ્તવિક રીતે તેમના
તાનો ઉત્કર્ષ સમજવો (૨)

तथोत्कृष्टे च सत्यस्मिन् शुद्धिर्वै शब्दमात्रकम्

स्वबुद्धिकल्पनाशिल्पनिर्मितं नार्थवद्भवेत् ॥३॥

અને તેથી જો મોહ તીવ્રતમ હોય તો શુ
માત્ર પોતાની સ્વતંત્ર બુદ્ધિકલ્પનાના કૌશલદ્વારા રચેલ,
રહિત શબ્દચિત્રરૂપ (બની જાય) છે (૩)

न मोहोद्रिक्ततांऽभावे स्वाग्रहो जायते क्वचित् ।

गुणवत्पारतन्त्र्यं हि तदनुत्कर्षसाधनम् ॥ ४ ॥

(અને) જો મોહાદિની ઉત્કટતા ન હોય તો (આ
માલિન્યરૂપ) સ્વમતાગ્રહ ક્યારેય ઉત્પન્ન થતો નથી, (મ

મોહનો હ્રાસ કરવો જોઈએ) અને મોહના હ્રાસનું કારણ ગુણીજનોને અધીન રહેવું એ છે (૪)

अत एवागमज्ञोऽपि दीक्षादानादिषु ध्रुवम् ।
क्षमाश्रमणहस्तेनेत्याह सर्वेषु कर्मसु ॥ ५ ॥

તેથી જ આગમજ્ઞ સાધુ પણ કહે છે 'દીક્ષાપ્રદાન વગેરે બધા કામો સ્વગુરુહસ્તે જ કરાવવા જોઈએ' (૫)

इदं तु यस्य नास्त्येव स नोपायेऽपि वर्तते ।
भावशुद्धेः स्वपरयोर्गुणाद्यज्ञस्य सा कुतः ॥ ६ ॥

સ્વપરના ગુણાગુણને નહિ જાણનાર જે માણસમા ગુણીજનાધીનતા નથી તે માણસ ભાવશુદ્ધિના (ગુણીજનાધીનતારૂપ) ઉપાયને પણ (હજુ) પામ્યો નથી તો ભાવશુદ્ધિ તો ક્યાથી પામે ? અર્થાત્ ન પામે (૬)

तस्मादासन्नभव्यस्य प्रकृत्या शुद्धचेतसः ।
स्थानमानान्तरज्ञस्य गुणवद्बहुमानिनः ॥ ७ ॥
औचित्येन प्रवृत्तस्य कुग्रहत्यागतो भृशम् ।
सर्वत्रागमनिष्ठस्य भावशुद्धिर्यथोदिता ॥ ८ ॥

તેથી નજીકના સમયમા-જલદી મોક્ષે જનાર સ્વભાવથી જ શુદ્ધિચિત્તવાળા, (સ્વપરના) સ્થાન, માનના ભેદને જાણનાર, ગુણીજનોનુ બહુમાન કરનાર, યથોચિત પ્રવૃત્તિ કરનાર, અને કદાગ્રહનો બિલકુલ ત્યાગ કરેલ હોવાથી બધે પ્રસંગે (અત્યંત) આગમનિષ્ઠ માણસની ભાવશુદ્ધિ આગમાનુસારિણી બને છે (૭,૮)

भावविशुद्धिविचाराष्टकम्

[२२]

भावशुद्धिरपि ज्ञेया यैषा मार्गानुसारिणी ।
प्रज्ञापनाप्रियात्यर्थं न पुन स्वाग्रहात्मिका ॥१॥

જે મોક્ષમાર્ગને અનુસરનારી છે, જેને આગમોપદેશ અતિપ્રિય છે અને જે સ્વમતાગ્રહી નથી, તેવી ભાવવિશુદ્ધિને પણ જાણવી જોઈએ (૧)

रागो द्वेषश्च मोहश्च भावमालिन्यहेतव ।
एतदुत्कर्षतो ज्ञेयो ह्नतोत्कर्षोऽस्य तत्त्वत ॥२॥

રાગ, દ્વેષ અને મોહ આત્મભાવોની મલિનતાના હેતુરૂપ છે (તેથી) વાસ્તવિક રીતે તેમના ઉત્કર્ષથી મલિનતાનો ઉત્કર્ષ સમજવો (૨)

तथोत्कृष्टे च सत्यस्मिन् शुद्धिर्वै शब्दमात्रकम् ।
स्वबुद्धिकल्पनाशिल्पनिर्मितं नार्थवद्भवेत् ॥३॥

અને તેથી જો મોહ તીવ્રતમ હોય તો ભાવશુદ્ધિ માત્ર પોતાની સ્વતન્ત્ર બુદ્ધિકલ્પનાના કૌશલદ્વારા રચેલ, અર્થ રહિત શબ્દચિત્રરૂપ (બની જાય) છે (૩)

न मोहोद्रिक्तताऽभावे स्वाग्रहो जायते क्वचित् ।
गुणवत्पारतन्त्र्यं हि तदनुत्कर्षसाधनम् ॥ ४ ॥

(અને) જો મોહાદિની ઉત્કટતા ન હોય તો (ભાવમાલિન્યરૂપ) સ્વમતાગ્રહ ક્યારેય ઉત્પન્ન થતો નથી (માટે

મોહનો હ્રાસ કરવો જોઈએ) અને મોહના હ્રાસનું કારણ ગુણીજનોને અધીન રહેવુ એ છે (૪)

अत एवागमज्ञोऽपि दीक्षादानादिषु ध्रुवम् ।
क्षमाश्रमणहस्तेनेत्याह सर्वेषु कर्मसु ॥ ५ ॥

તેથી જ આગમજ્ઞ સાધુ પણ કહે છે 'દીક્ષાપ્રદાન વગેરે બધા ભમો સ્વગુરુહસ્તે જ કરાવવા જોઈએ' (૫)

इदं तु यस्य नास्त्येव स नोपायेऽपि वर्तते ।
भावशुद्धेः स्वपरयोर्गुणाद्यज्ञस्य सा कुतः ॥ ६ ॥

સ્વપરના ગુણાગુણને નહિ જાણનાર જે માણસમા ગુણીજનાધીનતા નથી તે માણસ ભાવશુદ્ધિના (ગુણીજનાધીનતારૂપ) ઉપાયને પણ (હજુ) પામ્યો નથી તો ભાવશુદ્ધિ તો ક્યાથી પામે ? અર્થાત્ ન પામે (૬)

तस्मादासन्नभव्यस्य प्रकृत्या शुद्धचेतसः ।
स्थानमानान्तरज्ञस्य गुणवद्बहुमानिनः ॥ ७ ॥
औचित्येन प्रवृत्तस्य कुग्रहत्यागतो भृशम् ।
सर्वत्रागमनिष्ठस्य भावशुद्धिर्यथोदिता ॥ ८ ॥

તેથી નજીકના સમયમા-જલદી મોક્ષે જનાર સ્વભાવથી જ શુદ્ધિચિત્તવાળા, (સ્વપરના) સ્થાન, માનના ભેદને જાણનાર, ગુણીજનોનુ બહુમાન કરનાર, યથોચિત પ્રવૃત્તિ કરનાર, અને કદાગ્રહનો બિલકુલ ત્યાગ કરેલ હોવાથી બધે પ્રસગે (અત્યત) આગમનિષ્ઠ માણસની ભ[illegible]દ્ધિ આગમાનુસારિણી બને છે (૭,૮)

शासनमालिन्यनिषेधाष्टकम्

[२३]

य शासनस्य मालिन्येऽनाभोगेनापि वर्त्तते ।
स तन्मिथ्यात्वहेतुत्वादन्येषा प्राणिना ध्रुवम् ॥ १ ॥
बध्नात्यपि तदेवाल पर ससारकारणम् ।
विपाकदारुण घोर सर्वानर्थविवर्धनम् ॥ २ ॥

જે માણસ અજાણતા પણ શાસનનુ માલિન્ય-અવનતિ કરે છે તે માણસ, બીજા પ્રાણીઓના શાસનવિષયક મિથ્યાત્વમા કારણભૂત થતો હોવાથી પોતે પણ બધા અનર્થોને વધારનાર, દુખદાયી ફળ આપનાર, સસાર વૃદ્ધિમા કારણરૂપ, તીવ્ર તથા ઘોર મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મને ખૂબ બાધે છે (૧,૨)

यस्तून्नतौ यथाशक्ति सोऽपि सम्यक्त्वहेतुताम् ।
अन्येषां प्रतिपद्येह तदेवाप्नोत्यनुत्तरम् ॥ ३ ॥
प्रक्षीणतीव्रसक्लेश प्रशमादिगुणान्वितम् ।
निमित्त सर्वसौख्याना तथा सिद्धिसुखावहम् ॥ ४ ॥

પરતુ જે માણસ શાસનની ઉન્નતિમા યથાશક્તિ જોડાય છે તે પણ બીજાઓને સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરવામા હેતુભૂત બનતો હોવાથી તીવ્ર સક્લેશના-અનતાનુબધી કષાયના-ક્ષયવાળુ, પ્રશમ વગેરે ગુણોવાળુ, બધા સુખનુ નિમિત્તભૂત તથા સિદ્ધિસુખને પ્રાપ્ત કરાવનારુ અનુત્તર સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે છે (૩-૪)

अत' सर्वप्रयत्नेन मालिन्य शासनस्य तु ।
प्रेक्षावता न कर्तव्य प्रधान पापसाधनम् ॥ ५ ॥

તેથી બુદ્ધિમાન પુરુષે પાપના ઉત્કૃષ્ટ સાધનરૂપ શાસન-માલિન્ય કોઈ પણ રીતે નહિ કરવુ (૫)

अस्माच्छासनमालिन्याज्जातौ जातौ विगर्हितम् ।
प्रधानभावादात्मान सदा दूरीकरोत्यलम् ॥ ६ ॥

શાસનનું નુકસાન કરવાને કારણે માણસ ભવે ભવે નિન્દાએલ પોતાના આત્માને ઉન્નત ભાવથી હમેશ ખૂબ દૂર ફેંકે છે (૬)

कर्तव्या चोन्नति सत्या शक्ताविह नियोगतः ।
अवन्ध्य बीजमेषा यत्तत्त्वतः सर्वसम्पदाम् ॥ ७ ॥

શક્તિ હોય તો શાસનોન્નતિ અવશ્ય કરવી, કારણ વાસ્તવિક રીતે શાસનપ્રભાવના બધા પ્રકારની લક્ષ્મીનુ અવન્ધ્ય-ફલપ્રદ બીજ છે (૭)

अत उन्नतिमाप्नोति जातौ जातौ हितोदयाम् ।
क्षय नयति मालिन्य नियमात्सर्ववस्तुषु ॥८॥

શાસનપ્રભાવનાદ્વારા માણસ પ્રત્યેક ભવે કલ્યાણ-કારિની ઉન્નતિ પામે છે (જ્યારે) માલિન્ય (માણસને) બધી બાબતોમા અવશ્ય ક્ષય તરફ લઇ જાય છે (૮)

पुण्यानुवन्धिपुण्यादिविवरणाष्टकम्

[२४]

गेहाद्गेहान्तर कश्चिच्छोभनादधिक नर ।
याति यद्वत्सुधर्मेण तद्वदेव भवाद्भवम् ॥१॥

જેવી રીતે કોઇ એક માણસ રમણીય ઘરમાથી બીજા અધિક રમણીય ઘરમા જાય છે, તેવી જ રીતે માણસ શુભ ધર્મદ્વારા (વર્તમાન) શુભ ભવમાથી બીજા શુભતર ભવમા જાય છે (૧)

गेहाद्गेहान्तर कश्चिच्छोभनादितरन्नरः ।
याति यद्वदसद्धर्मात्तद्वदेव भवाद्भवम् ॥२॥

જેવી રીતે કોઈ એક મનુષ્ય સુશોભિત ઘરમાથી ગદા ઘરમા જાય છે, તેવી જ રીતે માણસ અશુભ ધર્મદ્વારા શુભ ભવમાથી અશુભ ભવમા જાય છે (૨)

गेहाद्गेहान्तर कश्चिदशुभादधिक नर ।
याति यद्वन्महापापात्तद्वदेव भवाद्भवम् ॥३॥

જેવી રીતે કોઇ એક માણસ અશુભ-ગદા ઘરમાથી વધારે ગદા ઘરમા જાય છે, તેવી જ રીતે મહાપાપાચરણ વડે માણસ ખરાબ ગતિમાથી વધારે ખરાબ ગતિમા જાય છે (૩)

गेहाद्गेहान्तर कश्चिदशुभादितरन्नर ।
याति यद्वत्सुधर्मेण तद्वदेव भवाद्भवम् ॥४॥

જેવી રીતે કોઇ એક માણસ અશોભિત ઘરમાથી સુશોભિત ઘરમા પ્રવેશ કરે છે તેવી જ રીતે સદ્ધર્મદ્વારા માણસ અશુભ ગતિમાથી શુભ ગતિમા જાય છે (૪)

शुभानुबन्ध्यत पुण्य कर्तव्य सर्वथा नरै ।
यत्प्रभावादपातिन्यो जायन्ते सर्वसम्पद ॥५॥

તેથી સર્વ પ્રકારના માણસોએ શુભ ફલદાયી પુણ્ય-કર્મ કરવુ—બાધવુ જોઇએ કે જેના પ્રભાવથી અવિનશ્વર બધી સપત્તિ પેદા થાય (૫)

सदागमविशुद्धेन क्रियते तच्च चेतसा ।
एतच्च ज्ञानवृद्धेभ्यो जायते नान्यतः क्वचित् ॥६॥

ધર્મશાસ્ત્રોથી વિશુદ્ધ થએલ ચિત્તદ્વારા પુણ્ય બધાય છે અને તે શુદ્ધચિત્ત જ્ઞાનવૃદ્ધ સ્થવિરોની આજ્ઞામા રહેવાથી થાય છે, બીજે કારણે ક્યારેય નહિ (૬)

શકા—સ્વાભાવિક રીતે જ આગમોક્ત રીતે શુદ્ધ થયેલ મનવાળા માણસોના દાખલા આપણને મળે છે તો પછી તેવી શુદ્ધિ માટે જ્ઞાની પુરુષોના પ્રસાદની અનિવાર્યતા શા માટે?

સમાધાન—

प्रकृत्या मार्गगामित्व सदपि व्यज्यते ध्रुवम्[1] ।
ज्ञानवृद्धप्रसादेन वृद्धिं चाप्नोत्यनुत्तराम् ॥७॥

---

१ चित्तरत्नमसंक्लिष्टमान्तर धनमुच्यते ।
यस्य तन्मुषित दोषैस्तस्य शिष्टा विपत्तय ॥७॥

કષાય વિનાનું ચિત્તરત્ન આધ્યાત્મિક ધન કહેવાય છે, જે માણસનું (તેવુ શુદ્ધ) ચિત્તરત્ન ચોરાઈ ગયુ છે તેની પાસે દુ ખ અને મુસ્કેલીઓ બાકી રહે છે (૭)

(ક્યારેક) સ્વાભાવિક રીતે થતુ મનનુ શાસ્ત્રાનુસારી પણ પણ જ્ઞાની પુરુષોની કૃપાથી જ સ્પષ્ટ જણાય છે તેમ જ અનુત્તમ વિકાસ પામે છે (૭)

दया भूतेषु वैराग्य विधिवद्गुरुपूजनम् ।
विशुद्धा शीलवृत्तिश्च पुण्य पुण्यानुबन्ध्यदः ॥८॥

જીવો પર દયા, વૈરાગ્ય, યથાવિધિ ગુરુપૂજન અને વિશુદ્ધ શીલવૃત્તિ એ (બધુ) પુણ્ય પુણ્યાનુબંધી છે (૮)

पुण्यानुबन्धिपुण्यप्रधानफलाष्टकम्

[२५]

अत प्रकर्षसम्प्राप्ताद्विज्ञेय फलमुत्तमम् ।
तीर्थकृत्त्व सदौचित्यप्रवृत्त्या मोक्षसाधकम् ॥१॥

ઉત્કૃષ્ટ (પ્રકારના) પુણ્યાનુબંધી પુણ્યમાથી, હમેશા યથાયોગ્ય પ્રવૃત્તિ કરાવવાને કારણે મોક્ષસાધક 'તીર્થંકરત્વ' નામનું ઉત્તમ ફળ (મળે છે એમ) સમજવું (૧)

सदौचित्यप्रवृत्तिश्च गर्भादारभ्य तस्य यत् ।
तत्राप्यभिग्रहो न्याय्य श्रूयते हि जगद्गुरो ॥२॥

पित्रुद्वेगनिरासाय महता स्थितिसिद्धये ।
इष्टकार्यसमृद्ध्यर्थमेवम्भूतो जिनागमे ॥३॥

---

૧ પ્રભુ ગર્ભમાં હતા ત્યારે માતાનો અત્યત પ્રેમ અને કાળજી જોઈ તેમણે આ પ્રમાણે અભિગ્રહ કરેલ–

ગર્ભમા હતા ત્યારથી જ જગદ્ગુરુ તીર્થંકરની યથોચિત પ્રવૃત્તિ દેખાય છે, તેમા પણ તેમનો અભિગ્રહ ઘણો ન્યાયસગત–ઉત્તમ પ્રકારનો છે એમ લોકોમાં સભળાય છે (૨)

માતા પિતાનો ઉદ્વેગ દૂર કરવા માટે, મહાન પુરુષોની વ્યવસ્થા સાબિત કરવા માટે તથા ઇષ્ટકાર્ય (દીક્ષા)ને પૂર્વ તૈયારીદ્વારા સમૃદ્ધ કરવા માટે (જગદ્ગુરુનો) નિમ્નોક્ત પ્રકારનો અભિગ્રહ હતો એમ જિનાગમોમા કહેવાયુ છે (૩)

અભિગ્રહકથન

जीवतो गृहवासेऽस्मिन् यावन्मे पितराविमौ।
तावदेवाधिवत्स्यामि गृहानहमपीष्टत ॥४॥

જ્યા સુધી મારા માતાપિતા આ ઘરમા જીવે છે ત્યા સુધી હુ પણ સ્વેચ્છાપૂર્વક ઘરમા રહીશ (૪)

इमौ शुश्रूषमाणस्य गृहानावसतो गुरू।
प्रव्रज्याप्यानुपूर्व्येण न्याय्याऽन्ते मे भविष्यति ॥५॥

વળી ઘરમા રહીને માતાપિતાની સેવા કરનાર મારી પ્રવ્રજ્યા પણ અનુક્રમે તેમના અવસાન પછી જ વ્યાજબી બનશે (૫)

'नो खलु मे कप्पइ अम्मापिऊहिं जीवतेहिं मुंडे
भवित्ता अगाराओ अणगारिअं पव्वइत्तए" ॥
કલ્પસૂત્ર ૯૪

"अह सत्तमम्मि मासे गब्भत्थो चेव अभिग्गहं गिण्हे।
नाहं समणो होहं अम्मापियरम्मि जीवंते त्ति' ॥
આવશ્યકભાષ્ય ગાથા ૫૯

सर्वपापनिवृत्तिर्यत् सर्वथैषा सतां मता ।
गुरूद्वेगकृतोऽत्यन्तं नेयं न्याय्योपपद्यते ॥६॥

કારણકે બધા પ્રકારે બધા પાપોની નિવૃત્તિ જ સત્પુરુષોને માન્ય છે, તેથી માતપિતાને ઉદ્વેગ કરનારાની—મારી પ્રવ્રજ્યા તદ્દન વ્યાજબી પ્રકારની નથી ઘટતી (૬)

प्रारम्भमङ्गलं ह्यस्यां गुरुशुश्रूषणं परम् ।
एतौ धर्मप्रवृत्तानां नृणां पूजास्पदं महत् ॥७॥

'વડિલની—માતપિતાની સેવા' પ્રવ્રજ્યાનું પ્રથમ ઉત્તમ મંગળ છે, કારણકે ધર્મમાં જોડાએલ માણસોનું તેઓ મહત્ પૂજાસ્થાન છે (૭)

स कृतज्ञः पुमान् लोके स धर्मगुरुपूजकः ।
स शुद्धधर्मभाक् चैव य एतौ प्रतिपद्यते ॥८॥

તે જ માણસ આ લોકમાં કૃતજ્ઞ છે, તે જ ધર્મગુરુનો પૂજક છે, તે જ શુદ્ધધર્મનું ભાજન છે, જે માતપિતાની પૂજાનો સ્વીકાર કરે છે અર્થાત્ માતપિતાની પૂજામાં માને છે (૮)

तीर्थकृद्दानमहत्त्वसिद्धयष्टकम्

[२६]

મહાદાનનો અર્થ

શંકા—

जगद्गुरोर्महादानं सङ्ख्यावच्चेत्यसङ्गतम् ।
शतानि त्रीणि कोटीनां सूत्रमित्यादि[1] चोदितम् ॥१॥

(તમારા) સૂત્રમાં કહેલું છે "ત્રિભુવનગુરુ તીર્થંકરનું (દાન) ૩૮૮૦૦૦૦૦૦ સોનૈયા છે," તેથી તે દાન પરિમિત હોવા છતાં 'મહાદાન' છે એ કહેવું અસંગત છે (૧)

अन्यैस्त्वसङ्ख्यमन्येषां स्वतन्त्रेषूपवर्ण्यते ।
तत्तदेवेह तद्युक्तं महच्छब्दोपपत्तितः ॥२॥

(જ્યારે) બીજાઓએ-બૌદ્ધ લોકોએ પોતાના શાસ્ત્રોમાં બોધિસત્વોનું દાન અપરિમિત (હોવાનું) વર્ણવ્યું છે, તેથી તેમના દાનને 'મહત્' શબ્દ બરાબર ઘટતો હોવાથી તેમના દાનને જ મહાદાન કહેવું યુક્તિસંગત છે (૨)

ततो महानुभावत्वात्तेषामेवेह युक्तिमत् ।
जगद्गुरुत्वमखिलं सर्वं हि महतां महत् ॥३॥

ઉપર્યુક્ત મહાદાન દ્વારા મહાનુભાવતા (સિદ્ધ થતી હોવાથી બોધિસત્વોનું જ સંપૂર્ણ જગદ્ગુરુપણું યુક્તિયુક્ત છે, કારણકે મહાન પુરુષોનું બધું જ મહત્ હોય છે (૩)

---

[1] "तिन्नेव य कोडीसया अट्ठासीइं च होइ कोडीओ ।
असीइं च सयसहस्सा एयं संवच्छरे दिण्णं" ॥
આવશ્યકનિર્યુક્તિ ગાથા ૨૨૦

સમાધાન—

एवमाहेह सूत्रार्थं न्यायतोऽनवधारयन् ।
कश्चिन्मोहात्ततस्तस्य न्यायलेशोऽत्र दर्श्यते ॥४॥

મોહવશાત્ જૈનસૂત્રના અર્થને ન્યાયબુદ્ધિથી નહિ સમજતો કોઇ એક માણસ-બૌદ્ધ ઉપર્યુક્ત રીતે કહે છે તેથી તે મૂઢમતિના (કથનમા રહેલો) ન્યાયનો અશ અહી બતાવવામા આવે છે (૪)

महादान हि सख्यावदर्थ्यभावाज्जगद्गुरो ।
सिद्ध वरवरिकातस्तस्या सूत्रे विधानतः ॥५॥

કોઇ પણ જરૂરિયાતવાળો નહિ રહેવાને કારણે પરિગણિત રહેલુ જગદ્ગુરુ તીર્થ કરનુ દાન 'વરવરિકા-માગો, માગો' એવા વચનથી મહાદાનરૂપે સિદ્ધ થાય છે (અને) વરવરિકાનો ઉલ્લેખ શાસ્ત્રમા છે.[1] (૫)

तया सह कथ सख्या युज्यते व्यभिचारत ।
तस्माद्यथोदितार्थं तु सख्याग्रहणमिष्यताम् ॥६॥

વરવરિકા સાથે સખ્યાનો વિસ વાદ દેખાતો હોવાથી, તે ઘટતી નથી માટે યથાકથિત આશયવાળુ-અર્થીના અભાવવાળુ સખ્યાવિધાન સ્વીકારવુ (૬)

महानुभावताप्येषा तद्भावे न यदर्थिन ।
विशिष्टसुखयुक्तत्वात्सन्ति प्रायेण देहिन ॥७॥

धर्मार्थिनाश्च तद्योगात्ते तदा तत्त्वदर्शिन ।
महन्महत्त्वमस्यैवमयमेव जगद्गुरु ॥८॥

---

૧ જુઓ આવશ્યકનિર્યુક્તિ ગાથા ૨૧૮, ૨૧૯

મહાનુભાવના પણ એ જ છે કે તેની હયાતીમા કોઇ જરૂરિયાતવાળા નથી રહેતા, કારણકે પ્રાય બધા પ્રાણીઓ વિશિષ્ટ સુખ-સતોષવાળા હોય છે, ધર્મમા તત્પર રહે છે, તથા તે વખતે તેઓ તેના યોગથી–સદ્યોગથી તત્વ-દર્શી–સત્યદર્શી બને છે આ જ એની મોટી મહત્તા છે (તેથી) આ જ જગદ્ગુરુ છે (બીજા નહિ) (૭–૮)

तीर्थकृद्दाननिष्फलतापरिहाराष्टकम्

[२७]

कश्चिदाहास्य दानेन क इवार्थः प्रसिध्यति ।
मोक्षगामी ध्रुवं ह्येष यतस्तेनैव जन्मना ॥१॥

કોઈ એમ કહે છે કે જગદ્ગુરુના દાનથી (આ અર્થ-માંનો ભલા) ક્યો અર્થ સિદ્ધ થાય છે? અર્થાત્ એકેય નહિ, કારણ કે તેઓ તેજ જન્મમા અવશ્ય મોક્ષ જનાર છે (૧)

उच्यते कल्प एवास्य तीर्थकृन्नामकर्मण ।
उदयात्सर्वसत्त्वाना हित एव प्रवर्त्तते ॥२॥

તેનો ઉત્તર એ છે કે તીર્થકરનામકર્મના ઉદયથી તેમનો એવો આચાર હોય છે કે તે બધા પ્રાણીઓના હિતમા જ પ્રવૃત્તિ કરે છે (૨)

धर्माङ्गख्यापनार्थं च दानस्यापि महामति ।
अवस्थौचित्ययोगेन सर्वस्यैवानुकम्पया ॥३॥

વળી (લેનાર દેનાર ઉભયની) ઉચિત પરિસ્થિતિને મેળ ખાવાથી અનુકંપાવશ (દેવાએલ) (ગૃહસ્થ તેમજ ત્યાગી) સર્વેના દાનને પણ ધર્મના અંગ તરીકે જણાવવા માટે ભગવાને મહાદાન દીધુ છે (૩)

शुभाशयकर ह्येतदाग्रहच्छेदकारि च।
सदभ्युदयसाराङ्गमनुकम्पाप्रसूति च ॥४॥

અનુકંપાજન્ય આ દાન પ્રશસ્તચિત્ત પેદા કરનારુ, આગ્રહ-મમત્વનો નાશ કરનારુ તથા પુણ્યોદયમા પ્રધાન કારણભૂત છે (૪)

[જૈન સાધુઓ કોઈ ગૃહસ્થને દાન આપી શકતા નથી એવો સામાન્ય નિયમ છે તેથી ઉપરના વિરુદ્ધ દેખાતા આચાર્યના કથનના સમર્થનમા તેઓ વીરપ્રભુનુ દૃષ્ટાંત આપે છે]

ज्ञापकं चात्र भगवान् निष्क्रान्तोऽपि द्विजन्मने।
देवदूष्यं ददद्धीमाननुकम्पाविशेषतः ॥५॥

અત્રે-સાધુના દાનસબધી ભગવાન જ દૃષ્ટાંતરૂપ છે કે ગૃહસ્થાશ્રમ છોડીને નીકળેલ બુદ્ધિમાન ભગવાને પણ અનુકંપાથી બ્રાહ્મણને દેવદૂષ્ય આપ્યુ હતુ (૫)

इत्थमाशयभेदेन नातोऽधिकरणं मतम्।
अपित्वन्यद्गुणस्थानं गुणान्तरनिबन्धनम् ॥६॥

આમ આશયભેદ હોવાને કારણે ગૃહસ્થને દાન દીધાથી પણ અધિકરણ-પાપકારી પ્રવૃત્તિ (થયુ હોવાનુ) મનાયુ નથી,

પણ પહેલાનુ-ગૃહસ્થનુ પાચમુ ગુણસ્થાન ઉત્તર-સાધુના છટ્ઠા ગુણસ્થાનનુ કારણરૂપ છે એમ મનાયુ છે (૬)

ये तु दान मशसन्तीत्यादिसूत्र[1] तु यत्स्मृतम् ।
अवस्थाभेदविषय द्रष्टव्य तन्महात्मभिः ॥७॥

વળી 'જે લોકો દાનની પ્રશસા કરે છે તે પ્રાણીઓનો વધ ઇચ્છે છે અને જે તેની નિંદા કરે છે તે વૃતિનોજ નાશ કરે છે' એવુ દાનનો નિષેધ કરતુ જે સૂત્ર-શ્લોક મળે છે તેને મહાત્મા પુરુષોએ અવસ્થાવિશેષવિષયક સમજવુ અર્થાત્ અમુક ખાસ અવસ્થાને અનુલક્ષીને કહેવાએલુ છે એમ સમજવુ (૭)

एव न कश्चिदस्यार्थस्तत्त्वतोऽस्मात्मसिध्यति ।
अपूर्वं किन्तु तत्पूर्वमेव कर्म महीयते ॥८॥

આ રીતે તીર્થંકરના દાનથી વાસ્તવિકરીતે કોઇ અપૂર્વ અર્થ સિદ્ધ નથી થતો, પરતુ એ પ્રકારના મહાદાનથી પૂર્વે બધાએલુ તેમનુ તીર્થંકરનામકર્મ ક્ષીણ થાય છે (૮)

---

१ जेउ दाण पससति वहमिच्छति पाणिण ।
जेउ ण पडिसेहति वित्तिच्छेय करंति ते ॥

राज्यादिदानेऽपि तीर्थकृतो
तिपादनाष्टकम्
[२८]

શકા—

अन्यस्त्वाहास्य राज्यादिप्रदाने दोष
महाधिकरणत्वेन तत्त्वमार्गेऽविचक्षण.

વાસ્તવિક માર્ગ સમજવામા અકુશ
કહે છે કે રાજ્ય વગેરે મહાપાપના આધાર
તેના દાનમા દોષ જ છે-તેનુ દાન કરવુ

સમાધાન—

अप्रदाने हि राज्यस्य नायकाभावतो
मिथो वै कालदोषेण मर्यादाभेदकारि
विनश्यन्त्यधिक यस्मादिह लोके पर
शक्तौ सत्यामुपेक्षा च युज्यते न मह
तस्मात्तदुपकाराय तत्प्रदान गुणावहम्
परार्थदीक्षितस्यास्य विशेषेण जगद्गुरु

રાજ્યનુ પ્રદાન ન કરે તો, કાળ
(પોતપોતાની) મર્યાદાનો ભગ કરનાર મ
અભાવ હોવાને કારણે, પરસ્પર (લડીને)
પરલોકમા વધારે વિનાશને પામે, વળી
શક્તિ હોવા છતા મહાત્માઓની ઉપેક્ષા

તેટલા માટે પરોપકાર ખાતર દીક્ષિત થયેલ જગદ્ગુરુ તીર્થંકરનું જગહિતાર્થે દેવાએલુ રાજ્યદાન વિશેષરૂપે ગુણાવહ છે (૨-૪)

एवं विवाहधर्मादौ तथा शिल्पनिरूपणे ।
न दोषो ह्युत्तम पुण्यमित्थमेव विपच्यते ॥५॥

એવી જ રીતે વિવાહ (કુલ, ગ્રામ, રાજ) ધર્મના પ્રતિકારમા તથા શિલ્પનિરૂપણમા દોષ નથી કારણકે ઉત્તમ પુરુષનો-તીર્થંકરનામકર્મનો વિપાક આ રીતે જ થાય છે (૫)

किञ्चेहाधिकदोषेभ्यः सत्त्वानां रक्षणं तु यत् ।
उपकारस्तदेवैषा प्रवृत्त्यङ्गं तथास्य च ॥६॥

વળી લેકોનુ અધિક દોષોમાથી રક્ષણ કરવું એ જ ઉપકાર છે તથા તીર્થંકરની પ્રવૃત્તિનુ અગ પણ તે જ છે (૬)

नागादे रक्षणं यद्वद्गर्ताद्याकर्षणेन तु ।
कुर्वन्न दोषवांस्तद्वदन्यथाऽसम्भवादयम् ॥७॥

ખાડા વગેરેમા કે કોઇને સર્પાદિથી રક્ષણ કરનાર માણસ જેમ દોષવાન નથી તેમ બીજો કોઇ ઉપાય-રસ્તો નહિ હોવાથી (વિવાહધર્માદિનો ઉપદેશ આપનાર) તીર્થંકર દોષવાન નથી (૭)

इत्थं चैतदिहैष्टव्यमन्यथा देशनाप्यलम् ।
कुधर्मादिनिमित्तत्वाद्दोषायैव प्रसज्यते ॥८॥

આ રીતે રાજ્યાદિદાનને નિર્દોષરૂપ સ્વીકારવુ જોઇએ, નહિ તો ધર્મદેશના પણ, અન્ય ધર્મ (શાસ્ત્ર, ચારિત્ર) આદિના નિમિત્તરૂપ હોવાથી સદોષી કહેવાશે.(૮)

सामायिकस्वरूपनिरूपणाष्टकम् ।

[२९]

सामायिकं च मोक्षाङ्गं परं सर्वज्ञभाषितम् ।
वासीचन्दनकल्पानामुक्तमेतन्महात्मनाम् ॥१॥

સર્વજ્ઞદેવે કહેલું, વાંસલા પ્રત્યે પણ (સુગંધ છોડનાર) ચંદનવૃક્ષસમા મહાત્મા પુરૂષોનું સામાયિક નામનું ચરિત્ર જ મોક્ષનું પરમ અંગ–કારણ છે (૧)

निरवद्यमिदं ज्ञेयमेकान्तेनैव तत्त्वतः ।
कुशलाशयरूपत्वात्सर्वयोगविशुद्धितः ॥२॥

તે સામાયિક ચારિત્ર શુભ પરિણામરૂપ હોવાથી તથા મન, વચન અને કાયારૂપ ત્રણેય યોગોની શુદ્ધિસ્વરૂપ હોવાથી (તેને) ખરેખર સર્વથા પાપરહિત–પરમપવિત્ર જાણવું (૨)

यत्पुनः कुशलं चित्तं लोकदृष्ट्या व्यवस्थितम् ।
तत्तथौदार्ययोगेऽपि चिन्त्यमानं न तादृशम् ॥३॥

પરંતુ લોકદૃષ્ટિએ જે કુશળચિત્તરૂપે પ્રતિષ્ઠિત છે, તે લૌકિક ઉદારતાવાળું હોય તો પણ તેને સામાયિક જેવું નહિ સમજવું (૩)

मय्येव निपतत्वेतज्जगद्दुश्चरितं यथा ।
मत्सुचरितयोगाच्च मुक्तिः स्यात्सर्वदेहिनाम् ॥४॥

જેવી રીતે બુધ્ધે કહ્યું "જગજ્જીવોનું આ દુશ્ચરિત મારામાં આવીને પડો કે (જેથી) મારા સુચરિતના યોગથી સઘળા પ્રાણીઓને મોક્ષ મળે." (૪)

असम्भवीद यदस्तु बुद्धाना निर्वृतिश्रुतेः ।
सम्भवित्वे त्विय न स्यात्तत्रैकस्याप्यनिर्वृतौ ॥५॥

આ વસ્તુ અસભવિત છે કારણ કે 'બુદ્ધો મોક્ષે ગયા છે' એમ તેમના આગમો કહે છે, પણ (કદાચ) તેને સભવિત માનીએ તો એકપણ માણસનો મોક્ષ બાકી રહે ત્યા સુધી બુદ્ધોનો મોક્ષ નહિ થાય (આમ પરસ્પર વિરોધ આવશે) (૫)

तदेव चिंतन न्यायात्तत्त्वतो मोहसङ्गतम् ।
सावस्थान्तरे ज्ञेय बोध्यादेः प्रार्थनादिवत् ॥६॥

તેવી ઉપર્યુક્ત ચિંતન-ભાવના ઉપર્યુક્ત સભવિત અસભવિત દૃષ્ટિએ ખરેખર મોહસગત છે (ફક્ત) બોધિલાભ વગેરેની પ્રાર્થનાની માફક તે સરાગ અવસ્થામા જ સભવે છે (૬)

अपकारिणि सद्बुद्धिर्विशिष्टार्थप्रसाधनात् ।
आत्मम्भरित्वपिशुना तदपायानपेक्षिणी ॥७॥

અપકાર કરનાર ઉપરનો સદ્ભાવ, વિશિષ્ટ અર્થ-મોક્ષની પ્રાપ્તિમા સાધનભૂત હોવાથી, માત્ર સ્વોન્નતિસૂચક છે (કારણ કે તે) અપકાર કરનારના દુર્ગતિ વગેરે દુઃખ તરફ નિરપેક્ષ છે અર્થાત્ તેનું દુઃખ કે અહિત તે ઇચ્છતો નથી (૭)

एव सामायिकादन्यदवस्थान्तरभद्रकम् ।
स्याच्चित्त तत्तु सशुद्धेर्ज्ञेयमेकान्तभद्रकम् ॥८॥

એવી રીતે સામાયિક સિવાયનુ બીજુ ચિત્ત-ઉપર્યુક્ત કુશળ ચિત્ત મોહયુક્ત અવસ્થામા ભદ્ર-કલ્યાણકારી થાય છે (દરેક વખતે નહિ) પરતુ સામાયિક તો સપૂર્ણ શુદ્ધ હોવાથી સર્વથા કલ્યાણકર સમજવુ (૮)

केवलज्ञानाष्टकम्

[३०]

सामायिकविशुद्धात्मा सर्वथा घातिकर्मणः ।
क्षयात्केवलमाप्नोति लोकालोकप्रकाशकम् ॥१॥

સામાયિક વડે વિશુદ્ધ થએલ આત્મા, ઘાતિકર્મોનો સર્વથા ક્ષય કરવાથી, (સમસ્ત) લોકાલોકના પ્રકાશક કેવળજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરે છે (૧)

ज्ञाने तपसि चारित्रे सत्येवास्योपजायते ।
विशुद्धिस्तदतस्तस्य तथा प्राप्तिरिहेष्यते ॥२॥

જ્ઞાન, તપ અને ચારિત્ર હોય તો જ સામાયિકની વિશુદ્ધિ થાય છે, તેથી સામાયિકદ્વારા (આત્માને) ઉક્તરીતે કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે એમ મનાય છે (૨)

स्वरूपमात्मनो ह्येतत्किन्त्वनादिमलावृतम् ।
जात्यरत्नांशुवत्तस्य क्षयात्स्यात्तदुपायतः ॥३॥

કેવળજ્ઞાન આત્માના સ્વભાવરૂપ છે, પરંતુ તે અનાદિ કાળથી (જમીનમાં) ઢંકાએલ કીમતી રત્નકિરણોની માફક કર્મમલથી ઢંકાએલું છે તથાપિ ઉપાયોદ્વારા મલનો ક્ષય કરવાથી તે પ્રકટ થાય છે (૩)

आत्मनस्तत्स्वभावत्वाल्लोकालोकप्रकाशनम् ।
अत एव तदुत्पत्तिसमयेऽपि यथोदितम् ॥४॥

લોકાલોકને પ્રકાશિત કરવા એ આત્માનો સ્વભાવ હોવાથી, (કેવળજ્ઞાન પણ) લોકાલોકપ્રકાશક છે, તેથી જ તેની ઉત્પત્તિસમયે પણ તે લોકાલોકપ્રકાશક છે (૪)

आत्मस्थमात्मधर्मत्वात्संविच्चया चैवमिष्यते ।
गमनादेरयोगेन नान्यथा तत्त्वमस्य तु ॥५॥

તે કેવળજ્ઞાન, આત્માના ધર્મસ્વરૂપ હોવાથી, તેમજ જ્ઞાનથી-સ્વાનુભવથી આત્મામા જ જણાતુ હોવાથી તથા આત્માની બહાર જ્ઞેય પદાર્થ પામે તે જતુ (આવતુ) નહિ હોવાથી, આત્મામા જ રહે છે અન્યથા કેવળજ્ઞાનનું સ્વગપણુ-સત્પણુ જ નહિ રહે (૫)

શંકા—કોઇ એમ કહે કે આત્મા ચદ્રતુલ્ય છે અને જ્ઞાન ચદ્રપ્રભાસમુ છે, એવુ જે કથન છે, તે મુજબ જેમ ચદ્રપ્રભા ચદ્રની બહાર જાય છે તેમ આત્મજ્ઞાન પણ આત્માની બહાર જાય એમા કશો દોષ નથી

यच्च चन्द्रप्रभाद्यत्र ज्ञातं तज्ज्ञातमात्रकम् ।
प्रभा पुद्गलरूपा यत्तद्धर्मो नोपपद्यते ॥६॥

ચદ્રપ્રભા વગેરે (પ્રકાશક વસ્તુઓ)નુ જે દૃષ્ટાત અહીં (દર્શાવ્યુ) છે, તે દૃષ્ટાતમાત્ર છે એટલે કે તેમા પ્રકાશકતા-રૂપ ધર્મના સાધર્મ્ય સિવાય બીજા ધર્મોનુ સાધર્મ્ય નથી, કારણકે પુદ્ગલદ્રવ્યરૂપ ચદ્રપ્રભા (જ્ઞાનની માફક) ચદ્રના ધર્મરૂપે ઘટતી નથી (*)

अत. सर्वगताभासमप्येतन्न यदन्यथा ।
युज्यते तेन सन्न्यायात्संनित्यादोऽपि भाव्यताम् ॥७॥

(વળી ચદ્રપ્રભાનો પ્રકાશ સર્વત્ર પ્રસરતો નહિ હોવાથી તમે કહો છો તેવા સપૂર્ણ સાધર્મ્યવાળા) આ દૃષ્ટાતથી કેવળજ્ઞાન સર્વત્રપ્રસરેલપ્રકાશવાળુ છે એમ પણ નહિ ઘટે કે જે બીજી રીતે એટલે કે દૃષ્ટાતની દાર્ષ્ટાન્ત સાથે

ગમે તેઓ ધર્મદેશના આપ્યા કરે છે (૩)

वचनं चैकमप्यस्य हिता भिन्नार्थगोचरा ।
भूयसामपि सत्त्वानां प्रतिपत्तिं करोत्यलम् ॥४॥

તે જગદ્ગુરુનુ માત્ર એક વચન અનેક સત્વોને વિવિધ વસ્તુવિષયક હિતકારક પ્રતીતિ ખૂબ (સારી રીતે) કરાવે છે (૪)

अचिन्त्यपुण्यसंभारसामर्थ्यादेतदीदृशम् ।
तथा चोत्कृष्टपुण्यानां नास्त्यसाध्यं जगत्त्रये ॥५॥

અકલ્પ્યપુણ્યસંચયના બળે (તેમનુ) વચન એવુ હોય છે ખરેખર ઉત્કૃષ્ટપુણ્યશાળી આત્માઓને ત્રણ જગતમા કશું અસાધ્ય નથી (૫)

अभव्येषु च भूतार्था यदसौ नोपपद्यते ।
तत्तेषामेव दौर्गुण्यं ज्ञेयं भगवतो न तु ॥६॥

વળી અભવ્ય આત્માઓમા (પ્રભુની) ભૂતાર્થ–સત્ય દેશના જે નથી ઘટતી તેમા અભવ્યોનો જ દોષ છે, ભગવાનનો નહિ (૬)

दृष्टश्चाभ्युदये भानोः प्रकृत्या क्लिष्टकर्मणाम् ।
अप्रकाशो ह्युलूकानां तद्वदत्रापि भाव्यताम् ॥७॥

સૂર્યોદય થયે પણ કઠોર–માઠા કર્મવાળા ઘુવડોને સ્વાભાવિક રીતે જ અંધારુ રહે છે, તેમ અહીં–અભવ્યોના સદ્જ્ઞાનાભાવમા–પણ સમજવુ (૭)

इयं च नियमाज्ज्ञेया तथानन्दाय देहिनाम् ।
तदात्वे वर्तमानेऽपि भव्यानां शुद्धचेतसाम् ॥८॥

તે કાળમા–તીર્થંકરના સમસમયે તથા વર્તમાન કાળમા

આશિક સાધર્મ્યતા સ્વીકાર્યે ઘટે છે, માટે આ દૃષ્ટાંતને પણ સન્નીતિ દ્વારા પોતાની બુદ્ધિવડે વિચારવુ જોઈએ (૭)

नाद्रव्योऽस्ति गुणोऽलोके न धर्मान्तौ विभुर्न च ।
आत्मा तद्गमनाद्यस्य नाऽस्तु तस्माद्यथोदितम् ॥८॥

કોઈ પણ ગુણ દ્રવ્યરહિત હોતો નથી, અલોકમા ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાય નથી તથા આત્મા સર્વ-વ્યાપક નથી માટે કેવળજ્ઞાનના (આત્માની બહાર) ગમના, ગમન પણ નથી, તેથી તે યથોક્ત પ્રકારનુ જ હો (૮)

तीर्थकृद्देशनाष्टकम्

[३१]

वीतरागोऽपि सद्वेद्यतीर्थकृन्नामकर्मणः ।
उदयेन तथा धर्मदेशनाया प्रवर्तते ॥१॥

સાતવેદનીય તીર્થંકરનામકર્મના ઉદયથી વીતરાગ પણ પૂર્વોક્ત પ્રકારે ધર્મદેશના આપે છે (૧)

वरबोधित आरभ्य परार्थोद्यत एव हि ।
तथाविध समादत्ते कर्म स्फीताशय. पुमान् ॥२॥

ઉત્તમ સમ્યગ્ દર્શનની પ્રાપ્તિ થઇ ત્યારથી જ પરોપકારમા તત્પર, ઉદાર આશયવાળો મહાનુભાવ જ તીર્થંકર નામકર્મ બાધે છે (૨)

यावत्सतिष्ठते तस्य तत्तावत्सप्रवर्तते ।
तत्स्वभावत्वतो धर्मदेशनाया जगद्गुरु ॥३॥

જ્યા સુધી જગદ્ગુરુને તે કર્મોદય વિદ્યમાન હોય છે ત્યા સુધી ધર્મદેશના કરવી એ એમનો સ્વભાવ હોય છે,

માટે તેઓ ધર્મદેશના આપ્યા કરે છે (૩)

वचनं चैकमप्यस्य हिता भिन्नार्थगोचरा ।
भूयसामपि सत्त्वानां प्रतिपत्तिं करोत्यलम् ॥४॥

તે જગદ્‌ગુરુનું માત્ર એક વચન અનેક સત્વોને વિવિધ વસ્તુવિષયક હિતકારક પ્રતીતિ ખૂબ (સારી રીતે) કરાવે છે (૪)

अचिन्त्यपुण्यसंभारसामर્थ्यादेतदीदृशम् ।
तथा चोत्कृष्टपुण्यानां नास्त्यसाध्यं जगत्त्रये ॥५॥

અચિન્ત્યપુણ્યસંચયના બળે (તેમનું) વચન એવું હોય છે ખરેખર ઉત્કૃષ્ટપુણ્યશાળી આત્માઓને ત્રણ જગતમાં કંઈ અસાધ્ય નથી (૫)

अभव्येषु च भूतार्था यदसौ नोपपद्यते ।
तत्तेषामेव दौर्गुण्यं ज्ञेयं भगवतो न तु ॥६॥

વળી અભવ્ય આત્માઓમાં (પ્રભુની) ભૂતાર્થ–સત્ય દેશના જે નથી ઘટતી તેમાં અભવ્યોનો જ દોષ છે, ભગવાનનો નહિ (૬)

दृष्टश्चाभ्युदये भानोः प्रकृत्या क्लिष्टकर्मणाम् ।
अप्रकाशो ह्युलूकानां तद्वदत्रापि भाव्यताम् ॥७॥

સૂર્યોદય થયે પણ કઠોર–માઠા કર્મવાળા ઘુવડોને સ્વાભાવિક રીતે જ અંધારું રહે છે, તેમ અહીં–અભવ્યોના સદ્‌જ્ઞાનાભાવમાં–પણ સમજવું (૭)

इयं च नियमाज्ज्ञेया तथानन्दाय देहिनाम् ।
तदात्वे वर्तमानेऽपि भव्यानां शुद्धचेतसाम् ॥८॥

તે કાળમાં–તીર્થંકરના સમસમયે તથા વર્તમાન કાળમાં

પણ શુદ્ધચિત્તવાળા ભવ્ય જીવોને આ દેશના વાણિયાની વૃદ્ધ [1]દાસીની માફક અવશ્ય આનંદ માટે થાય છે એમ સમજવુ (૮)

मोक्षाष्टकम्

(३२)

कृत्स्नकर्मक्षयान्मोक्षो जन्ममृत्यवादिवर्जितम् ।
सर्वबाधाविनिर्मुक्त एकान्तसुखसङ्गत ॥१॥

જન્મ, મરણાદિ રહિત, કોઈપણ પ્રકારની બાધા વિનાનો એકાન્ત સુખ-આનંદ-યુક્ત મોક્ષ સકળકર્મના ક્ષયથી થાય છે (૧)

यत्र दु खेन सभिन्न न च भ्रष्टमनन्तरम् ।
अभिलाषापनीत यत्तज्ज्ञेय परम पदम् ॥२॥

---

૧ કોઈ ગામમા એક વણિક રહેતો હતો તેને એક ઘરડી દાસી હતી એકદા તે જગલમાં લાકડા લેવા ગઈ બપોર થતા તડકો અને તરસ લાગવાથી તે દાસી લાકડા થોડા ભેગા થયા હતા તો પણ ઘેર ચાલી ગઈ થોડા લાકડા દેખીને વાણિયાએ તેને ફરી લાકડા લેવા મોકલી બીજી વખત ઢગલાબંધ લાકડા લઈને પાછી ચાલી આવતી હતી તેવામા તેણે રસ્તામા શ્રી વીરપ્રભુની દેશના સાભળી અને ઉપદેશ સારો લાગતા તે ભારાસહિત ત્યા ઊભી રહી સાભળતા સાભળતા તે આનંદમા એટલી બધી ઓતપ્રોત થઈ ગઈ કે તે પોતાની બધી ભૂખ તરસ અને ભાર ભૂલી ગઈ ખરેખર, પ્રિય વસ્તુનુ પાન કરતા પ્રત્યેક પ્રાણી બીજુ બધુ ભૂલી જાય છે

જે પદ-સ્થાન દુઃખમિશ્ર નથી, જે ઉત્પન્ન થયા પછી કદિ ક્ષીણ-નષ્ટ થવાનું નથી, જે સદૈવ ઇચ્છારહિત છે તેને પરમ પદ-મોક્ષ સમજવું (૨)

कश्चिदाहान्नपानादिभोगाभावादसङ्गतम् ।
सुख वै सिद्धिनाथाना मष्टव्य स पुमानिदम् ॥३॥
किंफलोऽन्नादिसम्भोगो बुभुक्षादिनिवृत्तये ।
तन्निवृत्ते फल किं स्यात्स्वास्थ्य तेषा तु तत्सदा ॥४॥

કોઇ માણસ એમ કહે કે અન્નપાન વગેરે ભોગોનો અભાવ હોવાથી ત્યા સિદ્ધોને સુખ મળે છે એ (કહેવુ) અસગત છે, તો તેને એ પૂછવુ જોઈએ કે અન્ન વગેરેનો સભોગ શા માટે છે? (જો તે એમ કહે કે) ક્ષુધા વગેરે દુખને દૂર કરવા માટે છે, (તો તેને ફરી પૂછવુ જોઇએ) 'ક્ષુધાનિવારણનુ ફળ-પ્રયોજન શું છે?' 'સ્વાસ્થ્યપ્રાપ્તિ તેનુ પ્રયોજન છે' (એવો જો તે ઉત્તર આપે તો તેને સમજાવવુ જોઇએ કે) સિદ્ધો સદૈવ સ્વસ્થ જ હોય છે (૩-૪)

अस्वस्थस्यैव भैषज्य स्वस्थस्य तु न दीयते ।
अवाप्तस्वास्थ्यकोटीना भोगोऽन्नादेरपार्थक ॥५॥

ઔષધ તો અસ્વસ્થને જ દેવાય છે, સ્વસ્થને કદી નહિ, તેથી સ્વાસ્થ્યની પરાકાષ્ટાને પામેલા સિદ્ધોને-પરમ સ્વસ્થ સિદ્ધોને-અન્નાદિનો સભોગ-ઉપયોગ નિરર્થક છે (૫)

अकिंचित्करक ज्ञेय मोहाभावाद्रतास्यपि ।
तेषा कण्ड्वाद्यभावेन हन्त कण्डूयनादिवत् ॥६॥

જેવી રીતે ખાજ વગેરે ન આવતી હોય તો ખજવાળવુ

વગેરે કરવું નકામું છે તેવી રીતે સિદ્ધોમા મોહનો જ અભાવ હોવાથી મૈથુન વગેરે પણ નિષ્પ્રયોજન છે (૬)

अपरायत्तमौत्सुक्यरहितं निष्प्रतिक्रियम् ।
सुखं स्वाभाविकं तत्र नित्यं भयविवर्जितम् ॥७॥

મોક્ષમા સુખ તદ્દન સ્વતત્ર, ઉત્સુકતા–આકાક્ષા–અધીરાઈરહિત, કોઈ પ્રકારના વિઘ્ન વિનાનુ, સ્વાભાવિક, નિત્ય–ત્રૈકાલિક અને ભયમુક્ત છે (૭)

परमानन्दरूपं तद्गीयतेऽन्यैर्विचक्षणैः ।
इत्थं सकलकल्याणरूपत्वात्साम्प्रतं ह्यद ॥८॥

અન્ય જૈનેતર વિદ્વાનોએ પણ મોક્ષસુખને પરમાનંદરૂપ કહ્યુ છે આ રીતે સકલ કલ્યાણરૂપ હોવાથી તે જ સાપ્રત–યુક્ત–ઈષ્ટ છે (૮)

सवेद्य योगिनामेतदन्येषा श्रुतिगोचर ।
उपमाभावतो व्यक्तमभिधातु न शक्यते ॥९॥

માત્ર કેવલીઓને જ તે સુખ અનુભવગમ્ય છે, જ્યારે બીજાને તે શ્રવણગમ્ય છે વળી એવી એકેય ઉપમા નથી કે જેથી તેને સ્ફુટ કહી શકાય (૯)

अष्टकाख्यं प्रकरण कृत्वा यत्पुण्यमर्जितम् ।
'विरहा'त्तेन पापस्य भवन्तु सुखिनो जना ॥१०॥

'અષ્ટક' નામનુ આ પ્રકરણ રચીને મે જે પુણ્ય ઉપાર્જિત કર્યું છે તે પુણ્યદ્વારા થએલ પાપના 'વિરહ'–વિયોગ–વિનાશથી સઘળા માણસો સુખી થાઓ (૧૦)

પરિશિષ્ટ ૧

અષ્ટક નં ૧૪, ૧૫, ૧૬નુ સ્પષ્ટીકરણ

હિંદના આજ સુધીના ઉપલબ્ધ સાહિત્યમા વેદો 'પ્રાચીનતમ ગ્રંથો છે તેમને એક અથવા બીજી રીતે ઓછાવત્તા પ્રમાણમા પ્રમાણરૂપે માનનારા અનેક તત્વચિંતકો એ આ વિશ્વસબધી પોતપોતાના મતવ્યો રજૂ કરેલા મોજૂદ છે, એ મતયોએ દર્શનોનુ રૂપ લીધેલ છે એવા દર્શનો મુખ્યપણે આ પ્રમાણે છે (૧) વેદાંતદર્શન (૨) મીમાંસાદર્શન (૩) સાખ્ય અને યોગદર્શન (૪) ન્યાયવૈશેષિ દર્શન વળી વેદોના પ્રામાણ્યનો સર્વથા નિષેધ કરનારા બીજા ચિંતકો પણ તે વખતે મોજૂદ હતા જ તેમાના મુખ્ય (૧) બૌદ્ધ અને (૨) જૈન ચિંતકો છે તેમણે પણ વિશ્વસબધી પોતાના મત યો પોતપોતાના ગ્રંથોમા રજૂ કરેલ છે અત્યારે સર્વ દર્શનોની આત્મા સબધી શી માન્યતા છે અને એ માન્યતામાની કઈ માન્યતામા અહિંસાદિ ધર્મોનુ આચરણ વાસ્તવિક રીતે શક્ય છે એ અહી વિચારવાનુ છે

(૧) વેદાન્તીઓનો એટલે કે ઉપનિષદ્કારોનો મત છે કે આત્મા પચભૂતરૂપ જડ પદાર્થોથી તદ્દન સ્વતંત્ર એક પદાર્થ છે આત્મા અને પરમાત્મા એક જ છે તે અનાદિ અનંત છે એટલે કે નિત્ય છે સર્વવ્યાપક છે, જ્ઞાનસ્વરૂપ છે તેનું બીજુ નામ બ્રહ્મ છે. આ ચરાચર જગતનો જે કાઈ વિસ્તાર દેખાય છે તે બ્રહ્મરૂપ જ છાંદોગ્ય ઉપનિષદ્ ૩-૧૪ મા કહ્યુ છે —

' सर्व वै खल्विदं ब्रह्म नेह नानास्ति किञ्चन ।
आराम तस्य पश्यन्ति न तत्पश्यति कश्चन ॥"

મા? જે કાઈ દેખાય છે તે મિથ્યા છે બ્રહ્મ જ પરમ સત્ય છે.

(૨) મીમાંસકોનુ માનવુ છે કે આત્મા ચૈતન્ય સ્વરૂપ છે, સુખ

દુ ખનો ભોક્તા છે તથા સર્વવ્યાપક છે, તેઓ કહે છે વ્યાપક હોવા છતા તેનુ જ્ઞાન મનદ્વારા થતુ હોવાથી શરીરમા રહેતુ હોવાથી તેને સુખદુ ખનો અનુભવ માત્ર છે સર્વત્ર નહિ

(૩) સાખ્ય અને યોગદર્શન એક વસ્તુની બે બાજુ સાખ્યદર્શન જ્ઞાનની અને યોગદર્શન ક્રિયાની–આચરણની કરે છે સૈદ્ધાતિક સ્વરૂપ બન્ને દર્શનોનુ સરખુ જ છે તેમા સબધી નીચેનો શ્લોક ગાયો છે

> अमूर्तश्चेतनो भोगी नित्य सर्वगतोऽक्रिय ।
> अकर्ता निर्गुण सूक्ष्म आत्मा कापिलदर्शने ॥

તેઓ પ્રકૃતિ અને પુરુષ એ બે મૂળ તત્વોનો સ્વીકાર પ્રકૃતિ જડ છે અને આત્મા ચૈતન્યરૂપ છે એક દ્રશ્ય છે અદ્રશ્ય છે પ્રકૃતિ એટલે સત્વ, રજસ્ અને તમસ્ એ ત્રણ ગુ સામ્યાવસ્થા તે ગુણો જ્યારે વિષમ થાય છે, ત્યારે તેમાથી અહકારાદિ ત્રેવીશ બીજા તત્વો ઉત્પન્ન થાય છે આમ પ્રકૃ વિસ્તાર વધે છે, આ સસારમા જે કાઈ સૂક્ષ્મ અથવા સ્થૂળ પ ણામો દેખાય છે, તે પ્રકૃતિની વિકૃતિરૂપ છે આત્મા આ પરિણામોને જાણે છે અને અનુભવે છે

આત્મા શુદ્ધ સ્ફટિક જેવો નિર્મળ છે, નિર્વિકારી છે અર્થાત્ તેમા કશો વાસ્તવિક ફેરફાર થતો નથી તેને પરિણામોનું જે જ્ઞાન થાય છે તે પ્રકૃતિમાથી પેદા થએલ બુદ્ધિની મદદથી થાય છે બુદ્ધિમા પ ણીથી પ્રતિબિમ્બિત થાય છે અને તેમા પદાર્થો જે રૂપે સક્રાન્ત થએલા હોય છે, તે રૂપે જ આત્મા તેમને જાણે છે અને તેથી આત્માને એમ લાગે છે કે હુ અમુક પદાર્થને અમુક પરિણામને જાણુ છુ આ અનુભવ જ એનો ભોગ કહેવાય છે આસુરિ નામના સાખ્યાચાર્ય કહે છે કે–

'विविक्तदृक्परिणतौ बुद्धौ भोगोऽस्य कथ्यते।
प्रतिबिम्बोदय स्वच्छे यथा चन्द्रमसोऽम्भसि ॥

અર્થાત્ આત્મા અમૂર્ત સર્વગત અને નિત્ય છે સુખ, દુ ખા- દિનુ અનુભવ તેને બુદ્ધિની મદદથી થાય છે અને બુદ્ધિ શરીરમા રહે છે તેથી આત્માનો સુખ દુ ખનો ભોગ પણ શરીરમા જ થાય છે

(૪) નૈયાયિક વૈશેષિક લોકો પણ આત્માને નિત્ય અને સર્વ વ્યાપક માને છે પરતુ તેઓ બીજાઓની માફક આત્માને ચૈતન્યમય કે સાખ્યાની જેમ અકર્તા માનતા નથી તેમને મતે તો બુદ્ધિ- જ્ઞાન નામનો ગુણ આત્માની સાથે જોડાય છે ત્યારે તે જ્ઞાની બને છે સ્વત જ્ઞાન રૂપ નથી વળી તે સુખદુ ખનો ભોક્તા અને રાગ- દ્વેષાદિનો કર્તા છે બુદ્ધિ આદિ નવ આત્મગુણોનો આત્યતિક નાશ થવાથી આત્માની મુક્તિ થાય છે

સારાંશ એ કે ઉપર્યુક્ત બધા વૈદિક દર્શનો માને છે કે આત્મા અમૂર્ત નિત્ય અને સર્વવ્યાપક છે તથા તે સુખ દુ ખાદિ કે પુણ્ય પાપાદિનો ભોગ મન અથવા બુદ્ધિદ્વારા શરીરમા કરે છે તેથી શરીરને ભોગાયતન કહેવામા આવે છે

(૫) બૌદ્ધ દર્શને આ એકાન્ત નિત્યવાદ સામે વિરોધ ઉઠાવ્યો અને કહ્યુ કે એકાત નિત્યવાદીઓના મતે આત્મામા સુખ દુ ખ કે પુણ્ય પાપ ઘટી શકતા જ નથી જો આત્માને પ્રત્યેક પળે પરિવર્તન પામતો એકાન્ત અનિત્ય માનીએ તો જ તેને સુખદુ ખ લાગવુ શક્ય છે અન્યથા નહિ તેમનુ એમ કહેવાનુ છે કે પ્રત્યેક પદાર્થ ક્ષણિક છે, તેથી તે ઉત્પન્ન થતાની સાથે જ બીજા સજાતીય પદાર્થને ઉત્પન્ન કરી નાશ પામે છે, બીજો ત્રીજા પદાર્થને એમ કાર્યકારણભાવરૂપથી ઉત્પન્ન અને નષ્ટ થતા પદાર્થોનો પ્રવાહ નદીના પ્રવાહની માફક કે દીપકની જ્યોતિ માફક ચાલતો રહે છે તેઓ આ પ્રવાહને 'સતાન' કે 'સતતિ' કહે છે આત્માની પણ

...મુનિશ્રી કે આવો આત્મા જ વાસ્તવિક રીતે ...છે, તે જ અર્થક્રિયાકારી છે બાકી તો નિત્યવાદીઓ ...ન્તવાદીઓને જે દોષો દેશે તે જ દોષો અનિત્યવાદીઓ નિત્યવાદી ...ને ... દઈ શકશે, કારણકે બન્ને એકાન્તવાદી છે તેથી જ ...ર્દ સૂરિ ચૌદમા અને પંદરમા અષ્ટકમા કહે છે કે અહિં-...સાદિ વ્રતાનુ વાસ્તવિક આચરણ કેવળ નિત્ય કે કેવળ અનિત્ય ...રૂપે ... ઘટતો નથી, તેવા બન્ને પ્રકારનો આત્મા હિંસક તેમજ ...અહિંસક બન્ને રૂપે બની શકતો નથી આચાર્ય હેમચન્દ્રે અન્યયોગ-...વ્યવચ્છેદિકામાં કહ્યું છે—

...दोषा किल नित्यवादे विनाशवादेऽपि समास्त एव।

અર્થ—નિત્યવાદમા જે દોષો છે, અનિત્યવાદમા પણ તે જ ...દોષો છે

તે દોષોને વર્ણવતા આગળ કહે છે કે

...नित्यवादे सुखदुःखभोगौ न पुण्यपापे न च बन्धमोक्षौ।

એકાન્તવાદમા સુખદુ:ખના ભોગનો તથા પુણ્યપાપનો કે બંધ-...મોક્ષનો સંભવ નથી

આની મતતિ ચાલ્યા કરે છે પરતુ તેઓ આવી મ કામા પરોવાયેના દોરાની માફક જોડનારી ક્ષણિક કોઈ સ્થાયી વસ્તુ તરીકે માનતા નથી તેમના મન વ્યવહારની મરળતા ખાતર અનેક વૃક્ષોને માટે 'વન પગાદિ અવયવોને માટે 'શરીર' શબ્દ મકેતરૂપે ક્ષણિક ભાવોની ઉત્પત્તિ વિનાશની પરપરાને સૂચવવા સ! 'સતાન કે સતતિ શબ્દ માકેતિક છે એટલે એમને કાલ્પનિક છે

(૬) હવે જૈન દાર્શનિકોનો આત્મા સબધી શો ખ્ય તપાસીએ તેમણે વૈદિક દાર્શનિકોની માફક આત્માને એમ કે બૌદ્ધોની માફક એમન્ત અનિત્ય ન માનતા બન્ને એમતો ન્વય કરી નિત્યાનિત્યરૂપ આત્માનો સ્વીકાર કરેલ છે તેથી ૦ अप्रच्युतानुत्पन्नस्थिरैकरूप निन्य એવી વૈદિકોની નિત્ય શ વ્યાખ્યાનો અસ્વીકાર કરીને तद्भावाव्ययं नित्यम्' એવી વ્ય વ્યાખ્યાને સ્થાપી છે 'નિત્યની આ વ્યાખ્યામા વૈદિકોનો નિત્યત્વ અને બૌદ્ધોનો અનિત્યભાવ બન્નેનો સમાવેશ થાય છે તેથી જૈ પોતાના નિત્ય પદાર્થને કૂટસ્થ નિત્ય ન કહેતા પરિણામી નિત્ય કહે છે આત્મામા ઉત્પત્તિ અને વિનાશ પ્રત્યેક ક્ષણે થયા કરે છે છતા તેમ પોતાના સ્વરૂપના અસ્તિત્વનો ભાવ કાયમ ટકી રહેવાથી તેમા સ્થિરતાનો અનુભવ પણ સાથોસાથ ચાલુ જ રહે છે, તેથી એમ કહી શકાય કે આત્મા ઉત્પત્તિ, વિનાશ અને સ્થિતિશીલ છે બીજું આત્માને કૂટસ્થ નિત્ય માની તેના પોષણ માટે તેને સર્વગત માનવો અથવા સર્વગત માની તેના સમર્થન માટે તેને નિત્ય માનવો એ વ્યવહાર્ય નથી દેહમા સુખદુ ખ ભોગવનાર આત્માને સર્વગત માનવાનુ કશુ જ પ્રયોજન નથી નહિ તો આત્માનો શરીરગત અમુક અશ સુખદુ ખ ભોગવશે અને બીજો નહિ માટે આત્મા નિત્યાનિત્ય

શરીરપરિમાણી છે આવો આત્મા જ વાસ્તવિક રીત
...વં છે, તે જ અર્થક્રિયાકારી છે બાકી તો નિત્યવાદીઓ
...નિત્યવાદીઓને જે દોષો દેશે તેજ દોષો અનિત્યવાદીઓ નિત્યવાદી-
...ને પણ દઈ શકશે, કારણકે બન્ને એકાંતવાદી છે તેથી જ
...ચાર્ય હરિભદ્રસૂરિ ચૌદમા અને પંદરમા અષ્ટકમા કહે છે કે અહિ-
...દિ પાય નહોતું વાસ્તવિક આચરણ કેવળ નિત્ય કે કેવળ અનિત્ય
...મા ઘટી શકતો નથી, તેવા બન્ને પ્રકારનો આત્મા હિંસક તેમજ
...હિંસક બન્ને રૂપે બની શકતો નથી આચાર્ય હેમચન્દ્રે અન્યયોગ-
...વ્યવચ્છેદિકામા કહ્યુ છે—

'ये एव दोषा किल नित्यवादे विनाशवादेऽपि समास्त एव'।

અર્થ—નિત્યવાદમા જે દોષો છે, અનિત્યવાદમા પણ તે જ સમાન દોષો છે

તે દોષોને વર્ણવતા આગળ કહે છે કે

नैकान्तवादे सुखदुःखभोगौ न पुण्यपापे न च बन्धमोक्षौ।

એકાન્તવાદમા સુખદુઃખના ભોગનો તથા પુણ્યપાપનો કે બંધ-મોક્ષનો સંભવ નથી

—

પરિશિષ્ટ ૨

અષ્ટકપ્રકરણના શ્લોકોનો અકારાદિક્રમ

———

—શુદ્ધિવૃદ્ધિપત્રક—

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૧	૧૭	चैताभ्य	चैतेभ्य
૧૨	૧૧	या न	यो न
૧૨	૧૧	हेयबुद्वया	हेयबुद्धया
૧૮	૫	અગ્રહિત	અગૃહીત
૧૮	૧૧	ક્ષયોપયમ	ક્ષયોપશમ
૨૦	૪	અજ્ઞાનાનરણકર્મ	અજ્ઞાનાવરણીય કર્મ
૨૫	૫	मन् इन्द्रिय-	मनइन्द्रिय-
૨૯	૨૧	શરૂઆતમા ઉમેરો	પ્રમાણુલક્ષણુ પ્રમાણુદ્વાગ નિર્ણીત કરીને કહેવાય છે કે નિર્ણીત કર્યા વિના જ?
૩૦	૪	પ્રમાણુકથનથી શું ?	પ્રમાણુલક્ષણુના કથનથી શું ?
૩૦	૫	પ્રમાણુનુ	પ્રમાણુ લક્ષણુનુ
૩૦	૬	પ્રમાણુથી કે લક્ષણુથી	પ્રમાણુથી
૩૩	૧૭	સાબીત	સાબિત
૪૨	૧૩	કહિ	કહી
૪૪	૮	समाराध्य	समाराध्य
૫૨	૪	ध्रवम्	ध्रुवम्
૫૬	૧૬	थयते	श्रूयत
૫૮	૮	वडिल	વડીન

આચાર્ય હરિભદ્રસૂરિકૃત

અષ્ટક પ્રકરણ

[અનુવાદ સહિત]

